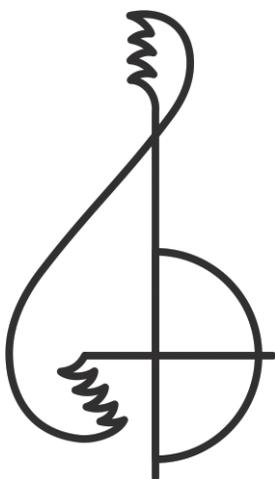

12+

4
2015

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2015

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор

ХЪОДЗАТЫ АЕхсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис

Поззи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪАДЗАТЫ Станислав, КЪУСРАТЫ Анатоли,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2015

НОМЫРЫ ИС:**БАРАХЪТЫ ГИНО: 125 АЗЫ**

БАРАХЪТЫ Гино. Таурæгъ, æмдзæвгæтæ 6

ХÆМЫЦАТЫ Албег: 75 азы

ХÆМЫЦАТЫ Албег. Дард балцы. Æмдзæвгæтæ 16

ЦОМАРТАТЫ Изæтбег. Цъæхдзаст донычызг. Кæрон 25

КЪАДЗАТЫ СТАНИСЛАВ: 60 АЗЫ

КЪАДЗАТЫ Станислав. Урс азæлд. Æмдзæвгæтæ 71

ЦГЪОЙТЫ Хазби. Дыууæ новеллæйы 81

ХÆМЫЦАТЫ ЮРИ: 75 АЗЫ

ХÆМЫЦАТЫ Юри. Цардыхос. Æмдзæвгæтæ 99

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ 102

ПЕТР ЕРШОВ: 200 АЗЫ

ХЕКЪИЛАТЫ Цæразон. Аргъау-биргъау уæм фæцæуы... 114

ИРОН ПРОЗÆЙЫ АНТОЛОГИ

ГАФЕЗ. Хæхты хъæбысы. Радзырд 119

АРВИСТОН 134

Адæм сты сахаты меха-
низмты хуызæн – сифтындз
сæ, æмæ цæудзысты, кæдæм,
уый нæ зонгæйæ.

Артур Шопенгауэр

БАРАХЪТЫ ГИНО: 125 АЗЫ

БАРАХЪТЫ Гино

ТАУЫЧЕ

(Бакуйаг амбисондмæ гæсгæ)

Каспийы денджызы былыл æнкъардæй лæууы цъæх дурæй амад бæрзонд мæсыг. Дардæй лæбурагау æрбазгъорынц фæйлауæнтæ æмæ уыцы мæстджынай сæхи сцæвынц мæсыджы фарсыл. Цъæх хъуына сæфтыдтой йæ къултæ.

Хъаст кæнынц æдзух денджызы æнæн-цой уылæнтæ кæмæйдæр, цæмæйдæр, лæгъстæ кæнынц тæригъæддаг кæуынай.

Цæуы азгай афон.

Бирæ цыдæртæ бавзæрстæуыд фæйлауæнты цæсты раз!.. Бирæ æнахуыр цыдæртæ æмæ диссæгтæ федтой уыдон.

Цыдысты кæрæдзи ивгæ дард бæстæтæй ацы уæрæх быдыртæм хъазуат дзыллæтæ. Тыхджындæртæ ссæстой æнæбонты. Кодтой сæ сæ къахы бын æд исбон, æд культура, æд фæллæйттæ. Фыццаг йæ тынгыл кæм лæууыдис цард, уыцы бæстæтæ цыдысты æдзæрагмæ. Нал дзы задис дур дурыл...

Рæхыстæй бæстытæй, фæрсæй-фарс æхгæдæй, цыдысты хасты фæуæвгæ цагъартæ. Æмæ ехсыты бын, цæвæн лæдзæджы бын сысыдис уыдонæн сæ туг.

Бирæ фехъуыстой ахæмтæн сæ катай, сæ зынтæ, сæ тæригъæддаг лæгъстæ Каспийы фæйлауæнтæ, йæ алфамбылайы быдыртæ.

Уыдис-иу дзы хаттæй-хатт хъæлдзæг замантæ дæр. Быдырты-иу æхсæвыгон

хъæлдзæг фыйæуттæ ссыкъæрдтой æртытæ, зарыдысты сæ уæлхъус, бæхты рагъæуттæ та чъыллиппытæй хъазыдысты сæ алыварс, дзаджджын холлагæй æфсæст уæвгæйæ.

Уыдон не ‘мбæрстой денджызæн йæ уылæнты æвзаг. Сырдтой кæрæдзи фæйлауæнтæ, зæвæтдзагъд кодтой кæрæдзи. Бирæ хъуыдытæ, бирæ æмбисæндтæ уыдис æмбæхст сæ хуылфы арф.

Фæлæ, лыстæг байхъусгæйæ, бæрæг уыди, хъуына чи сæфтыдта, уыцы мæсыгæн йæ къултыл сæхи хойгæйæ, фæйлауæнтæ кæй дзырдтой кæрæдзийæн мæнæ ахæм æмбисонд.

«Раджы, тынг раджы, – зæронддæр цы адæм ис, уыдон дæр æй нал хъуыды кæнынц, афтæ раджы, – ацы ран сырæзтис иу сахар, йæ алыварс цъæх дурæй кæмæн уыдис къултæ амад. Сахары мидæг царди зæронд хан. Адæймагæй уыдис, хан цы вæййы, уый. Æрмæст йæ цард, йæ фæсдзæуинты цард, уыди хорз. Исбонæй, царды амалтæй нæ уыдысты хъаджджын æмæ уæлдай загъд нæ къахтой æндæр дзыллæтæй. Сæ къухы цы кусæг адæм уыди, уыдон дæр æнæзиандæр уыдысты хæстон заманы фыдбылызтæй.

Фæлæ зæронд ханæн йæхи амонд нæ ахаста дард.

Быцæу æрцыдис æндæр дзыллæ – Сехсеванимæ зæронд ханæн. Мард фæци Сехсеваны паддзах. Йæ бинонты та йын рахастой уацары.

Хасты фæци сехсөвайнаг паддзахæн йæ адæмæн арды рæсугъд æвзонг чызг Тауыче дæр. Нæ уыд æмбал йæ уынд, йæ кондæн. Поэттæй дæр ыл бирæтæ æрæвæрдтой сæ цæст æмæ йæ кодтой сæ зарджыты, – сехсөвайнаг рæсугъдæн йæ къæбæлдзыг сæр æмæ цæсгом сты, мæнæ тар мигъы фæстæйæ æвзист мæй йæ цæст куы радара, уыйау, зæгъгæ.

Рæсугъдæн йæ мидбылты бахудт саста адæймаджы зæрдæ. йæ ныхас зылын кодта адæймаджы сæр. Дзырдтой, мадæй райгуыргæ уый рæсугъддзинадмæ æнæ бабæлгæ кæй нæ фæуыдаид. Нæ разындис ахæм фидар адæймаг, Тауычейы рæсугъддзинад кæй нæ басастайд.

Ай-гъай, рагæй дардыл айхъуыстис уымæн йæ кой. Æрвысттой, цыдысты курæг алы бæстæтæй хъæздыг лæвæрттимæ, лæгъстæ кодтой. Фæлæ дзæгъæлы. Фыд никæмæн лæвæрдта дзуапп. Нæ уыдис уымæн фырт, æмæ Тауычейы сныв кодта паддзах æд æлдардзинад раттын йе ‘фсымæры лæппуйæн. Фæлæ нырма уый уыдис æнахъом, æмæ йын кастис йе схъомылмæ.

Æндæр царды хал бахæринаг фæцис Тауычейæн.

Зæронд хан ахæм бынат æркодта йæ уацайрæгтæн, æмæ сæм бирæ устытæ куыд дардтаиккой сæ цæст. Хъыг кодтой хасты адæм. Æнхъæлмæ кастысты, кæд сæ балхæниккой фæстæмæ сæ райгуырæн бæсты адæм. Тауычейæн уый бакæнын хаудис йæ иунаг хæстæг, фыды æфсымæры лæппумæ, фæлæ уый нырма уыдис æнахъом.

Бон-изæрмæ, æхсæв-бонмæ бадтысты уацары адæм зæронд ханы сылдоны. Сæхи ирхæфстой фæндырдзæгъдынай, кафынай, зарынай, кæрæдзи аргъæуттæм хъуыстой.

Бонтæ цыдысты... Чи зоны, ивгъуыйгæ дæр акодтаиккой, æмæ сæмбæлдаиккой сæхи бæстыл уацайрæгтæ. Фæлæ иу хатт æрлæуыдысты уыдон зæронд ханы зæрдыл.

Афтæ ма сабыр, сындаг халсарджын, бæласджын райдзаст цæхæрадонмæ балæбуры тыхджын фыдæнцой уад æмæ ныууадзы йæ фæстæ саст бæлæстæ, саст дидинджытæ, бафтауы сын сæ рæзгæ цардыл фыдæбон.

Рæсугъд Тауычейы кой бирæ хатт фехъуыста зæронд хан æмæ йæ бафæндыдис уый фенын. Сабыргай бацыдис уый уацайрæгты дуармæ, бакастис уырдаг сусæгæй æмæ æваст, йæ зæрдæйыл фæхæцгæйæ, расхъиудта фæстæмæ.

Йæ цæсты раз кафыди Тауыче – æрдхæрæны рæсугъд. Гæлæбуйау раскъæр-баскъæр кодта уый гауызтыл. Йæ алы аив фæзылд, цæрдæг уæнгты арæзт, цæнгты аив здæхтытæ, йæ цæсгоммы æрттивын – уыдысты æрмæст сæрзилæн хос. Тæнæг дарæс мигъау лæсыдис йæ фæстæ æмæ, калмы къæдзилау, кодта фæйлаугæ йæ уæлвæд.

Гом фæрссагтæй мидæмæ йæ сæрæй дуæрттæ кодта уалдзыгон дымгæ, сыгъдæг хъарм уæлдæф. Дидинджыты æмæ алы дыргъты тæфæй байдзаг ис агъуыст.

Рæсугъддинадæй нæ уыди зæронд ханы устыты æхсæн ахæм, æмæ æвзонг Тауычæмæ хæстæг кæй æрæвардæуыдаид.

Зæронд хан нал бамбæрста, куыд раздæхтис фæстæмæ, æрмæст бамбæрста хорз, уæдæй фæстæмæ кæй баиртæстис зæрдæйы æнцойадæй.

Уæдæй фæстæмæ арф ныххызти зæронд ханы зæрдæйы æвзонг Тауычейы диссаджы сурæт æмæ йæ нал уагъта æнцой. Кæдæм-иу ацыдис, кæм-иу æрæнцадис, – йæ разы, æгасау, æдзух лæууыдис уыцы ныв æмæ йын сбаста йæ хъуыдытæ.

«Фæлæ куыд?! Сывæллон?!» Зæронд ханæн-иу разылдис йæ

сæр. Аккаг кæй нæу йæ зæрдæйы фæндон, уый æмбæрста хан, хаттис алы дæснытыл æмæ агуырдат хос йæхицæн... Æфхæрдта хинымæры йæхи, фæлæ уæддæр уыцы рæсугъд Тауыче, уый!.. Сæр зылдис æдзухæй.

Зæрдæ нæ ардта бынат: агуырдат, фæлвæрдта йæхи фыдуаг мондаг фæндонтыл... æмæ уыцы фæндонтæ йæ хуылфы кодтой быцæу йæ цæсгомимæ, зæронды цæсгомимæ...

Бирæ, бирæ фембæхста зæронд хан йæ сусæг зæрдæниз. Никуы райхъуыстис ныхас ханæй. Æмæ æгас адæмæй зонæг ничи уыди ханы зæрдæйы хъæрзын.

Фæлæ уæддæр нæ бафæрæзта йæ сусæгдзинад дарддæр ахæссын. Уый ныхъхъуыды кодта æнаккаг хъуыддаг.

Иу хатт, уæлдай зæрдæ балхæныны хуызы, уый уацайрæгтæн йæхи фынгæй барвыста уарзон хæринаг – пырындз. Пырындзыл конд уыдис алы адджинæгтæ. Æрмæст лæггадгæнæгæн бафæдзæхста хан, уыцы хойрагæй аходæны заман куыд асида æндæр уатмæ Тауычемæ, цæмæй дзы ма фæхъæстæ уа... Изæр куы ралæууыдис, уæд æгас галуантæ байдзаг сты цагъарты хъæр æмæ кæуынæй. Хойрагæй саходгæйæ хасты адæм сегас дæр фесты цагъды.

Чысыл фæстæдæр хойрагхæссæг бааууон кодта йæхи.

Зианты кодтой «сусæг» фыдбылызты, ног æнахуыр низы æмæ ноджы бирæ цæйдæрты аххос. Стæй сæ райдыдтой бынтондæр рох кæнын.

Нæ рох кодтой уыцы зиантæ æрмæст зæронд ханæй. Ныр æй нал уыди хъахъхъæнæг. Тауыче уыдис йæ къухы. Цы йын фæнд кæна – йæ бар йæхи...

Стыр æнафоны, лæггадгæнæджы дарæсы, къæрныхау бахъуызыдис уый сылгоймæгты галуанмæ. Уым иннæ сылгоймæгтæй хибар ран царди ныр рæсугъд Тауыче. Зыр-зыр кодта зæронд хан, йæ фыддзæсгомæй æфсæрмыгæнгæйæ.

Афтæмæй уарзæгой фæлмæн ныхæстæй бакъул кодта йæхи æвзонг сывæллон чызгмæ. Сомыйæ нал баззадис карздæр, ныхасæй нал баззадис фæлмæндæр, хъæрзынтæй нæ уыдаид арфдæр, уыцы заман зæронд ханæй чи нæ сирвæзтис... Куырдат бар, цæмæй æруагътаид йæ зæронд сæр чызджы уарзæгой зæрдæйыл.

Фæлæ æнæзмæлгæ къуымы лæууыд æвзонг, æнæрцæф чызг Тауыче. Зæрдæ амардис. Цæсгом уыди мæрдон фæлурс, йæ уæфт ма хъуысти зына-нæзына.

Ног фæрссæгтæй мидæмæ йæ сæрæй дуæрттæ кодта уæгъды уалдзыгон сыгъдæг хъарм уæлдæф. Дидинджыты, стæй алы халсарты æмæ дыргъты адджын тæфæй байдзаг ис агъуыст. Фæстæдæр дардæй æрыхъуыстис кæйдæр зарæг. Дардæй лæбурагау æфсæрстой денджызы уылантæ æмæ уыцы мæстджынай сæхи цавтой мæсыгæн йæ кълутыл.

Фæстагмæ æруагъта зæронд хан æнахъом чызджы раз йæ зонгуытæ. Дарæсы кæронмæ бахæстæг кодта йæ былтæ.

Уæд Тауыче тынг æфсæрмы фæцис зæронды цæсгомæй, схæцыдис, слæууын æй кодта йæ къыхыл æмæ æваст райдыдта хъаст кæнын хъарæджы хъæлæсæй йæ цардæй. Дзынæзта, куыдта уый, йæ рæсугъддзинад ын æнамонды хос кæй фæцис. Æнарцæф чызг йæхи, цæф маргъау, хоста кълутыл, æртыдта йæ дарæс, ныххоста йæ риу, тыдта йæ цæсгом, йæ сæры хъуын. Куырдатта уый зæронд ханæй, куырдатта чызг кæй у, æмæ уазæджы бафхæрын кæй не ‘мбæлы фыдæлты æгъдæуттæй, уымæ гæстæ йæ куыд нæ бафхæра.

Фæлæ зæронд хан лæууыд йæ разы æмæ йæм кастис фæлхæст цæстытæй. Нæ йæм уыди аздæхыны зæрдæ.

Феххуысмæ æнхъæлмæ кæсæн никæмæ уыди. Хионтæ фесæфтысты. Чи йæ ракуырдатта, уый нырма æвзонг у. Тауыче та у иунаг, кæйдæр бæстæйы æнæ хион, æнæ фæхæцæгæй.

Куы бастадис лæгъстæ кæнынай, куы бафæллæдис кæуын, дзыназынай, уæд ракуырдатта ханæй, куыд уал æй ныууадза, цалынмæ йын скæна денджызы был бæрзонд мæсыг, адæмы цæсты хызтæй иунагæй кæм цæра. Афтамæй хъуамæ ракура уый хатыр йæхи зæрдæйæ, йæхи цæсгомæй, йæ мойаджы кæй сайын фæнд кæны, уый тыххæй.

Уый фæндыдис, кæд, мыййаг, уæдмæ исчи бакæнид йæ кой, – балхæнид æй æмæ йæ фæцух кæнид уынгæг хасты цардæй.

Æмæ бонтæ цыдысты кæрæдзийы фæдыл куыддæр, æнæ хъуыдыйæ.

Сног ис дзыхъхъынног зæронд хан. Йæ фезмæлд – рогдæр, йæ цæстæнгас – цæрæцæгдæр, раст цыма йæ ас дæр бæрзонддæр фæцис. Цæрдæг хæдзардзины зилæнтæ кодта уый æхсæвæй-бонæй йæ ног агъуыстыл.

Сырæзти Каспийы денджызы был бæрзонд мæсыг, цъæх дурай конд. Йæ кълутæ йын лæбурагау кæрæдзи фæдыл цавтой фæйлауæнтæ...

Бæрзонддæр ран, рæсугъд уаты къуымы бадти Тауыче æмæ зарыдис, йæ цæссыг калгæ, дзынæзта, куырдат, цæмæй йæ исчи фервæзын кодтаид йæ уынгæджы ранæй, кæд йæ мард хи бæсты уæддæр æрцæуид.

Фæлæ, мæрдты бæстæйæ уæлдай, Сехсеванæй нæ уыди хабар... Æмæ æрцыдис ахæм æхсæв, Тауыче кæд хъуамæ ауæй кодтаид йæхи зæронд ханæн рæвдауæн митæ æмæ ныхæстыл.

Рæстæг ницæмæй фæзынди зæронд ханыл. Нæ йын аивта йæ уынаффæ, йæ зæрдæ.

Ингæнау талынг уыдис æхсæв. Сау мигътæ бамбæрзтой арв. Æнæхъуаджы фыдæнцой уыди Каспийы денджыз. Мæсыджы къулыл цæф цæфы æйæфта.

Хъаст кодтой денджызы фæйлауæнтæ. Æхситт кодта дымгæ, уынгæгдзинады хъарæггæнæгау.

Æнкъардæй зæлдаг хуыссæныл бадти рæсугъд Тауыче. Нæ зындысты къултæ æмæ къæхты бын зынаргъ гауызтæй. Цагъар сылгоймæгтæ æмбырд уыдысты йæ алыварс æмæ йын кодтой кæстæриуæг, алы зæрдæлхæнæн ми. Алы дзæбæх тæвагæй дзаг уыди агъуыст. Тауычейæн йæ раз дзаг уыд алы адджинагæй.

Æнкъард уыди Тауыче... Зæрдæсастæй æцæгæлонау бадтис уый иннæ сылгоймæгты 'хсæн. Æдзух йæ цæстытыл уади зæронд, хæйрæджы хуызæн ныв... Æмæ стъæлфыдис йæ зæрдæ.

Уый зæрдæ нæ хъæлдзæг кодтой нæдæр цагъарты аргъæуттæ, нæдæр зард, нæдæр кафт.

Йæ былтæ уыдысты митау фæлурс. Къухы æнгуылдзтæ зыр-зыргæнгæ акъах-акъах кодтой къабайы хуыдрæбынтæ. Уæрæх байгом сты дыууæ сау цæсты... Уыдон æвдисæн лæууыдысты æнæкæрон уынгæг сагъæстыл æмæ уадултыл уырдыгмæ кæрæдзи фæдыл æрвыстой иугай-дыгай цæссыджы гагата.

Банафон... Фæсахсæварæй у фæстæдæр. Цагъартæй иу нæуæндонæй æрхаудта Тауычейы раз æмæ йæ афарста:

– Уарзон æхсин, хи æруадзын афон нæма у?

– Афон?! Афон у, афон, – сдзырдта Тауыче, йе 'нкъард хъуыдытæй фестæлфгæйæ. Акуывтой йын уæд радыгай æмæ цадаггай рараст сты цагъартæ. Уæд бынтон ингæнау кæсын райдыдта уат Тауычæмæ. Сæры тугдадзинтæй гуыпп-гуыпп цыдис. Дардæй лæбурæгау згъордтой денджызы фæйлауæнтæ æмæ фыдызнагау сæхи цавтой мæсыгæн йæ дур къултыл.

Зæронд хан рагæй æнхæлмæ касти дуармæ. Ныр æваст

фæзындис уый чызджы раз æмæ цингæнгæ бадаргъ кодта уымæ йæ къухтæ.

Мæрдон фæлурс ацис Тауычейы цæсгом, æмæ тæригъæддаг хъалæсæй дзырдта уый зæронд ханмæ:

– Уæ, фæтæригъæд мын кæн! Ма мын айс мæ цард! Æз куырда чызг дæн. Æз æндæры уарзын. Ды та зæронд дæ... Тæрсгæ дæ кæнын дæуæй!

Афтæ ныхæстæкæнгæйæ, æрлæууыдис йæ зонгуытыл. Фæлæ зæронд хан йæхи ласта хæстæгæй-хæстæгдæр. Уый ферох кодта æгъдау, цæсгом æмæ, зæрдæмæдзæугæ цы ваййы адæймагмæ, уыдон æппæтæй дæр.

Уæд фæстаг хатт фæхъæр кодта мæгуыр Тауыче, амбæрзта йæ цæсгом къухæй, рудзынгыл алæууыд, фесхуыста хи æмæ агæпп кодта æнæнцой денджызмæ... Дзæвгар фæстæдæр сау мигъты аууонæй куы разындис мæй, уæд фæйлауæнты сæр сзындис æнæрцæф чызджы æвзонг буар. Æрхуыйау æрттыфта уый мæйы рухсмæ.

Бирæ фæцагуырджой зæронд ханы... Ссардтой йæ фæстагмæ афтид мæсыгæн йæ хуылфы, фæлæ уый нал уыдис адæймаджы хуызæн: уый фæиртæстис йæ зондæй.

Каспийы денджызы былмæ хæстæг лæууы абон дæр ма æнкъардæй бæрзонд мæсыг, цъæх дурæй амад мæсыг.

Дардæй лæбурагау æрбазгъорынц фæйлауæнтæ æмæ, уыцы мæстджынай, сæхи ныццæвынмæ фæхъавынц мæсыджы къулыл. Фæлæ нал æрбаххæссынц уымæ. Се ‘хсæн æвæрд ис уынг æмæ даргъ нарæг цæхæрадон Бакуйы сахарæн денджызырдыгæй кæрон. Хуылыдзæй цъæх хъуына нал сты мæсыгæн йæ къултæ.

Хъаст кæнынц уæддæр æдзух денджызы фæйлауæнтæ камæйдæр, цæмæйдæр... Бирæ сагъæстæ, бирæ æмбисæндтæ ис арф æвæрд сæ хуылфы рагон фыдæлты заманæй нырмæ. Скæуынц тæригъæддаг кæуынай. Уынгæг æмбисæндтыл лæууынц æвдисæйнаг. Фæлæ сын нал ис се ‘взаг æмбарæг.

Нал цæуынц ардæм кæрæдзи фæдыл дард бæстæйæ тыхджын, хъæбæрзæрдæ дзыллæтæ, паддзæхтæ, хантæ.

Ам нал хастæуы уыдонæн сæ фыдуаг фæндонты охмæ адæймагнывондтæ.

Уæрæх быдыр нал у хъазуат дзыллæтæн ривæддон.

Нал ис уацайрагтæ.

Æрмæст, бæгъатыр уайгуытау, сдаргъ сты Каспийы денджызы былтыл зæххы гуыбынай дуæрттæ.

Хæдбар, хæдхицау куджытæ ласынц уыдонæй дзыллæты æмсæр, æмкады уидæгтæн фæрæзхос.

Дардмæ, тынг дардмæ хъуысы денджызы былгæрон уæрæх быдыртæй хъæлдзæг фосгæсты зарын, ног, æнахуыр амондджын хъæлæсæй зарын...

СÆУМÆРАЙСОМ

Сæумæрайсом,
Сæумæрайсом,
Куыд рæсугъд дæ,
Куыд хъæлдзæг!
Сыгъдæг дымгæ,
Фæлмæн кæрдæг,
Мæ зардæ уæ
Куы сцæрдæг.

Ызнон дæр ма
Тæлфаг бæхтыл
Мах бадтыстæм
Æнæмæт.
Тæккæ райсом
Кæйдæр хæхтыл
Куы ссардзыстæм
Нæ мæлæт.

Нæ бинонтæ
Нæ зондзысты...
Нымайдзысты
Сæ фынтæ...
Сæ тыхстæй нæ
Фæдомдзысты:
Нæ зондзысты
Нæ зынтæ.

Нæ хорз бæхтæ
Нæ тæхдзысты
Æдсаргъ, идон
Хъæргæнæг.

Нæхимæ нæ
Фæдзæхсдзысты...
Кæсдзысты нæм
Нæ зæнæг.

Сæумæрайсом,
Сæумæцъæхæй
Æнцон уайд
Нæ мæлæт,
Куы сисиккам
Сæры сæфтæй
Нæ сабитæн
Сæ къæлæт.

1916

Турк. Хæсты быдыр

ДОН

Сагъæсæй иу хатт куы стыхстæн æгæр,
Донырдаæм рацыдтæн талынг изæр, –
Донæн йæ сæрмæ кæсын...

Фаллаг кæрæтты ‘мæ ацы фæрсты
Дон дæр ызгъоры... Куыннæ уа мæсты? –
Донæй æз хъусын хъæрзын.

Зæрдæ нытталынг и, зæрдæ ныссау...
Донмæ та рагæй ис ахæм æгъдау:
Бонтæ æрвиты фыдæй.

Дарддæр мæм саухъæдджын хæхты фæстæ
Арвæй куы разыны тар гæбæзтæ.
Зæрдæ сæ комы зынай.

Сусæг зæрдæниз æрхæцы мæныл, –
Рагон фыдæлтæ æрлæууынц зæрдыл...
Иу нæ куы бакæны дон...

Цардысты фыдæлтæ рагæй дæр ам;
Цардæй нæ базыдтой ницы салам, –
Донау куыдта съл сæ бон.

Дон мын æрдзуры сæ зæрдæйы маст,
Уыдон-иу цардæй кæй ракодтой хъаст,
Цардæй кæй уыдысты рыст.

Цард съл æхситгæнгæ афтæ дымдта,
Бонæй, æхсæвæй съл афтæ куыдта,
Ницæмæ дардта сæ тыхст.

Ног та куы ратыхсын мæтæй æвзæр,
Доны был лæугæйæ талынг изæр, –
Донмæ æнкъардæй кæсын...

Дурты æхсæнты ‘мæ дурты сæрты
Дон дæр ызгъоры сæ алы фæрсты..
Донæй мæм хъуысы хъæрзын...

ХÆМЫЦАТЫ АЛБЕГ: 75 АЗЫ

ХÆМЫЦАТЫ Албег

ДАРД БАЛЦЫ

ДАЙРАНЫ КОМ

Дайраны ком... Ныхъхъус и бæстæ иууыл,
Æртыхта изæр къæдзæхтыл пæлæз.
Кæцæйдæр хъуысы балбирагъты ниуын...
Нæ уæрдоны зæронд цалхы къæс-къæс...

Мæ фыды ныхас азæлы мæ хъусты:
«Цы фæдæ, лæппу? Ма æруадз дæ фындз».
Тæссаг уыд ам зæйрацыдæй æнусты, –
Ыстыр бæллæхтæ бирæ федта рындз.

Дайран – тызмæг, нæ сахъ фыдæлтæн хæхтæй
Уыдис «æрцу ‘мæ ма ‘рцуйы» фæндаг.
Нæ сæм зынд амонд дурты цæнд-рæдзæгъдтæй,
Æлхъывта сæ уæззау царды фæтк, уаг.

Мæ зæрдыл арæх абонау æрлæууы, –
Ныддаргъ и махыл тар æхсæвау балц.
Ысуагътам бæх фыцгæ Терчы был, нæууыл,
Æркъæдз ныл и бæрзонд хохбырынкъ – арц.

Æхсæвар – къæйыл: цыхт æмæ къæбæртæ,
Цыдæр къæцæлтæй бахъæлдзæг и арт.
Гæппытæ кодтой стъалытæ нæ сæрмæ,
Уыдтæн æз та нæ бæхуæрдонæй дард...

Дымгæйау комы адзæгъæл мæ хъуыды,
Цыма уæларвæй сау зæхмæ цыдтæн.
Æз нал уыдтон нæ митсæр къæс, мæ фыды, –
Æлхынцъ сагъæсты амæддаг фæдæн.

Ма амондæн фæуæлахиз и хуыссæг, –
 Ыскъуыдтæ кæрцыл афынæй дæн тагъд!
 Фæлгæсыд арвæй мæйы тæлы – иунæг,
 Мæ фарсмæ ‘рмынæг сонт уылæнты загъд.

...Дайраны ком. Ныхъхъус и бæстæ иууыл.
 Æртыхта изæр къæдзæхтыл пæлæз.
 Кæцæйдæр хъуысы балбирæгъты ниуын...
 Нæ уæрдоны зæронд цалхы къæс-къæс...

* * *

Куыдзы зæронд ныддæн. Куыд цæрон
 Мæхимæ хъусыныл фæдæн.
 Мæ бонтæн разынди сæ кæрон,
 Кæйдæр худт нал æндавы мæн...

Тымыгъау царды уаг тызмæг у,
 Уый хъазы пуртийау лæгæй.
 Мæ уалдзæг ацыди, зымæг у, –
 Фæлыгъди уды рухс мæнæй.

Нæ пецы бамынаг и арт дæр,
 Фæлладæй гъахтиныл хуыссын.
 Нывæнды уаты къуымы дарддæр
 Хæлуарæг цадаггай йæ тын.

Кæсы æнæцагъд къулаæй зулмæ
 Кæддæры рагон къам – нæ хуыз:
 Ирон чындздзон дарæсы худгæ
 Зæдау мæ рахизфарс лæууыс.

Æмæ уæлмонц хъуыдыты арфы
 Ныгъуылы зæрдæ... Фæлæ тагъд
 Къæвдадзаст хъомпал мигътæн арвыл
 Ыстынг и хæхты сæр сæ загъд.

Ныккалдта сонт уарын. Ныннæры.
 Æрвæрттывд акалы цæхæр.
 Уад исы уæлхæдзар йæ сæрыл,
 Йæ фæдис – мастисæджы хъæр,

Уый тархъæд ивазы йæ хъустæй,
Ныууигъты ме ‘лгъыст къæсæр тынг.
Æз дарын тæдзынæгмæ къустæ, –
Кæны мæ сахатау цъыкк-цъыкк.

* * *

Ацыдтæ зымагон æхсæв хъызты,
Ахастай мын хъазынæн мæ уд.
Ныр дæ хуыз мæ цæстыты раз сысты,
Хъуысы дардмæ де ‘сныхас, дæ худт.

Уарзтыл батар иунæг уысммæ бæстæ.
Базадтæн нæ ныллæг къæсы æз.
Кафыд дымгæ – миткъæдзил – дæ фæстæ,
Зæлыд хъусты йе ‘нæнцой къуыс-къуыс.

Ды ныууагътай хъарм цæссыгтæ базыл.
Счынди цинæн, чи зоны, кæлæн..
Хъазы ма нæ хъуынджын куыдз мæ разы.
Хъавы цырдысхæлдзæг кæнын мæн.

* * *

Мæ сабионтæ – уарыны æртæхтæ,
Фæцыдæр ыстут хъарм рыджы кæмдæр.
Дзæнгæрджытау ныр азты фæлмæй, хæхтæй
Æрбайхъуысы уæ хъæлдзæг худт, уæ хъæр.

Æмæ рыст зæрдæ фестæлфы.. Мæ разы
Зынджы къæрттытау фегуырут æваст:
Уый цард мæнæн мæ зæронд удæй хъазы,
Ныххуырсы мыл, уæ цин мысгæйæ, маст.

Мæныл зын кар æруæз кодта къæдзæхау,
Сымахæй дæн цъæх арвгæронау дард.
Мæ хъæру батад, баруадтæн сыгъд зæххау,
Æрхуысдзæн тагъд мæ ныллæг къæсы арт..

* * *

Æнкъард фæззыгон бон. Сындæг сæ фазыл
Уæззау цъæх мигътæ къæдзæхтыл бырынц,
Фыццагау хъал дон нал арæхсы хъазын.
Нырхæндæг удау комы сæрмæ рындз.

Бæгънæг хъæд фахсыл сонт дымгæмæ хъусы,
Йæ сæрмæ цъах-цъах – сау халæтты зиу.
Хуыссы кæйдæр гал хосы муртыл мусы,
Цæгъды сынæр, цыма æууилы чъиу.

Нæ хæдзар – къуыппыл, фисынмæ ныггуыбыр,
Кæсы ныфсæнхъæл даргъ фæндагмæ раст.
Мæ зæрдæ мысы уалдзыгон цъæх быдыр,
Бæрзонд цъуппытыл хуры тынты хъазт.

ЗÆРОНД ХÆСТОН

Хъæбатыр хæстон амондæй фæхицæн,
Тыхстæй, магуыр, цы фæкæна йæ сæр!
Йæ хъал цоты дæр нал хъæуы... Сæхицæн
Цæрынц дзæбæх, æнамæтæй кæмдæр.

Æвагæсæгæй бахус и, ныггуыбыр,
Дыдзы хурау фæныгуылы йæ цард!
Уæззау тохтæ, рыг фæндагтæ, сыгъд быдыр –
Ысты ныр уымæй, арвгæронау, дард.

Æрвиты бонтæ Зæрæдты хæдзары,
Хуыфгæ изæрæй бакæны хуыссæн.
Рыст зæрдæ ма кæйдæр къæбæртыл дары,
Къæдз лæдзæг ма йын баззади ныфсæн...

* * *

Уæззау фæндагтыл бастадтæн, хæрагау.
Нæ йæ зонын, цы агуырдон кæмдæр.
Фæлладæй ныр, куывдон бæстæм цæуæгау,
Хæссын нæхимæ, дард хæхтæм мæ сæр.

Мæлы мæ зарæг... Нал хъуысынц йæ зæлтæ,
Хуыскъ цæугæдонау, ферох и, ныхъхъус.
Фæцъæх æнуд, рыг сахартæй мæ зæрдæ,
Цъæх поездты уаст ацахсы мæ хъус.

Кæйдæр кæл-кæл, кæйдæр рæсугъд ныхæстæ
Кæнынц мæнæн сæрзилæн ми, кæлæн.
Фæлæ дæуай, дæ хъæбысæй, хæхбæстæ,
Бæрзонд къæдзæхау нал байсдзысты мæн.

Фæзындзысты мæ къахы фæдтæ рæгътыл,
Лæджы ‘хсар домдзæн тарст зæйраскъуыд – сырд.
Блæудзæн ног мæ рох зарæг йæ къæхтыл,
Йæ гаччы сбæддзæн раздæрау мæ дзырд.

* * *

Ныр ма фæстæмæ кæс...
Мæ царды кæрон разынд.
Уыдтæн кæддæр цæргæс,
Мæ зæрдæ бонтæй хъазыд.

Ныр ма фæстæмæ кæс...
Нæй раздахæн уысмæн дæр.
Хæфсау зæрондæй лæс.
Кæм ма бæззын куыстæн дæр!

Ныр ма фæстæмæ кæс...
Кæддæртау мæл хæлæгæй.
Лæгой бирæгъ – мæрдгæс! –
Хуым бакодта хæрæгæй.

Ныр ма фæстæмæ кæс...
Тъæппытæ хау фырмастæй.
Фыдыбæстæ, дæ хæс
Нæ бафыстон æххæстæй.

Ныр ма фæстæмæ кæс...
Ныхъхъус, зæйау, мæ зарæг.
У зауат, хæлд нæ къæс,
Кæны дзы дымгæ хъарæг.

ДЗЫЦЦА

Æхсайы та дæ рыст зæрдæ мæнмæ,
 Дæ цæстытыл æнахуыр фынтæ уайы,
 Цыма нæ зынын дард балцæй хъæмæ,
 Цыдæр хæйрæг мæ сæрсæфæнмæ сайы.

Нæ цæуы размæ, мара-зæгъ, мæ бæх,
 Ныббыцæу кодта уырдыджы йæ къæхтæ,
 Хуырау лæбыры м 'акомкоммæ зæхх,
 Кæсынц бынмæ æрхауынæввонг хæхтæ,

Æваст тызмæг ныххæррæтт кодта зæй,
 Æд бæх мæ, дурау, аныхъуырдат комы.
 ... Ды фестъæлфыдтæ! Нал кодтай фынæй,
 Æртæ чъирийы акодтай мæ номыл...

* * *

Мæ царды цалх ныгуылæнмæ фæтулы,
 Дыдзы тынау ма къæдзæхтыл хæцын.
 Æз нал фендзынæн рухс боны скаст, хуры,
 Ныуаддзынæн æмдзæвгæтæ фыссын!

Мæрдтыбæстæй ыздæхæн нæй фæстæмæ,
 Фæлæ цы мары сау адзал, йæ тас?
 Мæ уд æртæхдзæн райгуырæн бæстæмæ,
 Кæндзæн мæнау нæ хæхтимæ ныхас...

* * *

Кæны хъæрзæгау дымгæмæ нæ кау.
 Нæ фæткъуыбæлас батилы йæ цæнгæ.
 Æвзист мæй рагъæй арф коммæ ныххауд.
 Æз мысын уаты ме 'намонд фæндæгтæ.

Фæцыдысты мæ хъал бæлицтау дард,
 Хæйрæджытау мæ асайдтой сæ фæста.
 Рыст удæй хъазыд, дуркъорийæу, цард,
 Ыстыр горæтты ферох и хæхбæстæ.

Ыссардтон ныр фыдæлты къуым, нæ къæс,
Кæйдæр уæзæгæй раздæхтæн нæхимæ,
Мæ зæрдæ хæхты фестæди цæргæс, –
Хъæмæ у адджын сау дзул дæр цæххимæ...

* * *

Мæ фыды бæхуæрдон ныззæронд и кæрты,
Фæкасын æм арах æз хурсыгъд изарты.

Йæ гуыффæ æгасæй – хуынчбытæ, сæстытæ,
Йæ цæлхыты чылтæ – уæрдæхæй бæстытæ.

Нызгæ ис йæ сæмæн, дзыназы зынг хурмæ,
Хъæн рæтæнагъд къуымы ныббыцæу и дурмæ.

Мæ фыды бæхуæрдон – дæрддзæф азты аргъау,
Æртæхы мæм ивгъуыд йæ фæндæгтыл маргъау.

Æз ауынын кæрты бабайы фæлладæй,
Цыма та фæзынди рыг сахарæй – дардæй.

Ысласта ызгъæлд хор, мæнæн та – фæткъуытæ.
Йæ уæлæ дæрдджын кæрц – лæзæрдтæ, ыскъуыдтæ.

Æруагъта дæрзæг къух рæвдаугæ мæ сæрыл,
Сæрагасæй сæмбæлд нæ къæйдур къæсæрыл.

Ныр нал и мæ баба... Уый мысын æнкъардæй,
Уый нукуал æрцæудзæн рыг сахарæй – дардæй.

Йæ бæхуæрдон фæрох, ныззæронд и кæрты,
Фæкасын æм арах æз хурсыгъд изарты...

* * *

Фæхъуызы æхсæв хъæдбынты хъæмæ.
Хæххон дымгæ фынай мигътæ ыссывы.
Сæуæхсид худы митрагъæй мæнмæ.
Тæппал æртæх цъæх кæрдæгыл æрттивы.

Сæ цинæн мæргътæ нал зонынц кæрон.
 Фыдуаг дæттæн фæхъæрдæр и сæ зарæг.
 Æнхъæвзы рухс, Хуыцауы уазæг – бон.
 Нæй мæсыджы, ыстгъалыйау, хъыгдарæг.

Уынын, æрыхъал цавддур уæйыг – рындз.
 Ыстахт бæрзонд къæдзбырынкъ цæргæс хъавгæ.
 Кæсы æнхъæлмæ хурыскастмæ æрдз,
 Куыд фæкæсын дæ фæзындмæ æз, афтæ...

* * *

Фæцу ‘мæ ма ‘рцуйы фæндаг, ды дард дæ,
 Мæнмæ та кастæ, урс хохау, хæстæг.
 Мæхицæн æз зæрдæхъæлдзæгæй цардтæн,
 Фæлæ мын уыд мæ Иры дзыхъхъ къуындæг.

Зын балц – дæлимон, сайдта мæ йæ фæстæ,
 Мæ цинæн рагъыл нал уыди кæрон.
 Кæмдæр æнкъардæй баззади мæ бæстæ,
 Мæ сæрма тымыгъ аныхъуырда бон.

Фæцу ‘мæ ма ‘рцуйы фæндаг, дæ мастæй
 Сæрсæфæн ран мæ хъал зæрдæ фæцъæх.
 Æрлаууын хатт æрдуйæ хидыл хастæй,
 Мæ быны, цалхау, рацæйзилы зæхх.

Уæддæр фæстæмæ н’ аздæхдзынæн балцæй,
 Нæ зонын, дурау, арф комы лаууын.
 Рæхойдзынæн ыстыр цæлхдуртæ арцæй, –
 Æз карды комыл ахуыр дæн цæуын.

Фæцу ‘мæ ма ‘рцуйы фæндаг, рæсугъдæй
 Зыны нæртон дуг, сиды мæм хъæрæй.
 Уадз хъазæд дымгæ – митбазыр – мæ удай,
 Уæлахизмæ æндæр фæндагтæ нæй...

* * *

Цард æмæ мæлæты ‘хсæн фæцардтæн,
 Никуы дзырдтон адæмы цур мæнг.
 Зонын æй: æцæг амондмæ дард дæн,
 Фæлæ дæн лæджы фарнмæ хæстæг.

Уыд мæнæн фыдæлты намыс тохы
М' ардбахæрды фидардæр мæсыг.
Никуы сивтон ме стад зæрдæ хохыл,
Бавзæрстон къæдз-мæдз фæндæгты рыг.

Салд цъититы урс цъуппытæй дардмæ
Рухсау тахт мæ бæллицты дзыгуыр.
Хъуыстон æз фынк æхсæрдзæнты зардмæ,
Змæлыд риуы суадæтты сыр-сыр.

Хъал сычъыйы никуы фехстон комы,
Дардтон м' армæй тарст сæгуытæн дон.
Арæх-иу тызмæг лæгæты роны
Мæн фæлладæй райхъал кодта бон.

Хъавыдтæн нæртон зарæг ныззарын, –
Не ссардтон хъæугæ дзырдтæ, хъырнæг.
Гъер ма цу, зæронд лæджы зын кары
Басгуых дугъы дугъæттимæ лæг!

Ис уæддæр мæ туг æмæ мæ зонды
Къаннаг ныфс – цыкурайы фæрдыг:
Н' амæлдзынæн, къæдзæхы бæрзондыл
Зарæгæн куы ахуысса йæ зынг...

Цард æмæ мæлæты 'хсæн фæцардтæн,
Никуы дзырдтон адæмы цур мæнг.
Зонын æй: æцæг амондмæ дард дæн,
Фæлæ дæн лæджы фарнмæ хæстæг.

ЦОМАРТАТЫ Изæтбег

ЦЪÆХДЗАСТ ДОНЫЧЫЗГ

Уацау*

* * *

Лæг, дам, бонæн диссаг куынæ хъуса, уæд йæ хъустæ хæрæджы хъусты йас кæнынц. Йæ фыны фенын æнхъæл дæр кæмæн нæ уыди, уыцы хабар искамай куы æрыхъуыстаид, уæд æй æрымысæггаг цауыл банымадтаид, фæлæ йæ комкоммæ йæхи цæстытæй уыны, æмæ, фырдисæй сæ гагуытæ куыд нæрсынц, уый æнкъары. Æууæнда съл æви нæ? Баууæндид съл, æмæ æгæр æвирхъау ныв у, нæ съл баууæндид, æмæ йæ фыдгулы халдих у. Хуызæнай-хуызæнмæ, дам, лæг амардæуыди. Нæ, дыууæ адæймагæн ахæм хæрзæнгæстæ уæвæн нæй, фаззæттæ куына уой, уæд. Æнæмæнг уый у. Ау, æмæ ардæм куыд æгъдауæй æрбафтыди? Калм битъынайæ тарсти, æмæ йæ хуынчы был æрзади. Хъуамæ йын йе ‘нæуынон адæймаджы йæ хæйрæджытæ йæ цурмæ ‘рбасайдтаиккой? Цæугæ куы кæнид, уæддæр ма – гъа, фæлæ, йе сæфт кæмай уыдта æмæ йæ бинонты ‘хсæн йæ кой скæнын дæр кæмæн нæ уагъта, уый къæхты бынмæ ‘рхаудта. Дзæгъæлы нæ фæзæгъынц: «Цард тæбæгъы донæй уæлдай нæу, кæд кæцырдæм фæкъул уыдзæн, уый ничи зоны». Ацы намондырдæм кæй нæ фæкъул и, уый бæрæг у. Йæ тарцъæх

* Кæрон. Райдайæн журналы фароны 9-æм æмæ 10-æм, стæй ацы азы 3-аг номыры.

заронд шляпæ йæ фарсмæ уæлгоммæ фæлдæхтæй лæууы, æмæ дзы цалдæр лыстæг æхцайы зыны. Мæгуыргур у æви хъæздыг, уый ницыуал давы. Иугæр ын адæм йæ цурмæ капечытæ æппарынц, уæд тæригъæддаг уавæры и. Æмæ ма æфхæрд сылгоймаг йе знагæн уымæй фыддæр цы фена? Хъуамæ йын æхсызгон уайд. Æгадæй цæрын куыд зын у, уый йæ уарзонæн бамбарын кæныны тыххæй йæм хъуамæ телефонæй бадзурид æмæ йын, æлгъæнгæйæ, зæгъид:

– Мæнæ де ‘дзæллаг фыд уынджы дзæгъæл куыдзау æвæгæсæгæй хуыссы, æмæ йæ уæхимæ акæ.

– Æз мæ хæдзарæй дæ рынчынтæм кæсыны тыххæй нæ ра-
раст дæн æмæ мæ цард, уæ чъизи хъомтæм зилгæйæ, æрви-
тынмæ нæ хъавын!

Ацы ‘ртхъирæнимæ Зуретæ йæ лæгмæ кæй бауырдыг и, горæтмæ йæ тыххæй кæй раласта æмæ йын, кæмæй лыгъди, уыцы хъомты ‘хцайæ дыууæуатон фатер кæй балхæнын кодта, уый Изетæ айфыццаг йе ‘мкъласонæй базыдта æмæ ма дзы йæ адрис æмæ йæ телефоны номыртæ дæр райста. Æнхъæл уыди, исты бæллæх ыл куы ‘рцæуа, уæд зæрдиагæй барайдзæни æмæ йæм йæ маст сисыны охыл бадзурдзæни, фæлæ йæм нæ дзуры, уымæн æмæ, цы цинмæ ‘нхъæлмæ касти, уымæн йæ сæдæймаг хай дæр йæ зæрдæйы нæ райгуырди. Аркади йæм ницы ‘нкъарæнтæ ‘взæрын кæны. Нæдæр фыдæх, нæдæр хæрамдзи-
над, нæдæр маст ссæуыны ‘нцойдзинад. Рыгæйдзаг асфальтыл куыд уæнгмардæй хуыссы, уымæ ма иу хатт æркасти æмæ, уайгæнæгæй кæм кусы, уыцы дуканийы къæсарæй бахызти, уæлвæйнаджы раз æрлæууыди æмæ ‘лхæнджыты курдиаттæ æххæст кæны. Ног æрбацæуæгмæ рохстæй байхъусы, цы дзау-
ма дзы фæкуры, уый йæм радты æмæ та Аркадимæ йе ‘ргом аздахы. Бирæ фыдмитæ йын бавзарын кодта, æмæ йæм мæлгæ-
мæлын дæр дон нæ бадæтдзæни. Уадз æмæ хуры къæймæ йæ уд сиса æмæ, кæй бафхæрдта, уыдоны тæригъæдтæ бафида. Йе ‘рвонг зондæй цы скарста, уый йæм раст кæсы æмæ йæ ивынмæ нæ хъавы. Уæдæ йæхицæн бынат цæуыннæ ары? Кæд дзы дохтыр нæ рауади, уæддæр ма йæм тыхст адæмæн æххуыс кæныны бæллиц баззади æмæ йæ уый рынчынмæ схойы. Ноджы ма йыл хистæрт-
ты ныхæстæ дæр арт æндзарынц. Туг тугæй не ‘хсадæуы, зæгъгæ, сæ арæх хъуыста, æмæ йын йе ‘фсарм карды фындзæй рæхо-
йынц. Мæлын æй куы бауадза, уæд уый дæр уымæй хуыздæр нæ

уыздзæни æмæ йæ цæргæбонты йæ зæрдæмæ хæсдзæни. Нæ, фæлтау йæ хиуарзондзинады хурхыл ныххæцдзæни æмæ тагъдæххуысы дохтыртæм фæхабар кæндзæни. Телефонмæ йæхи байсы, иуцасдæр йæ цуры, дызæрдыггæнгæйæ, фæлæууы æмæ та фæстæмæ раздæхы. Æрæджиау хæтæл систа æмæ сæм бадырдта. Аркади кæм и, уый сын бацамыдта, æмæ сæм æнхæлмæ кæсын райдыдта, фæлæ йæм ничи фæзынди.

«Расыг æнхæл ын сты, æмæ йæм уымæн нæ цæуынц. Лæг ма дзæггæл гæдыйы лæппыныл дæр куы батыхсы, уæд уый адæймаг куы у», – загъта йæхинымæр æмæ йæм атындзыдта. Йæ тых-йæ бонæй йыл хæрдмæ хæцы, фæлæ уый йæ бынатæй змæлгæ дæр нæ кæны. «Кæд мард у, мыййаг?» – фæдызæрдыг и чызг. Йæ ныхмæ йын бавнæлдта æмæ ‘рсабыр и. Узал нæу. Æнуды бауадзыг и, æвæццæгæн. Дуканийæ авджы дзаг дон рахаста æмæ йæ фарсмæ дзуццæджы ‘рбадти, йæ армы дзы иучысыл рауадзы æмæ йын йæ цæсгом арахстгай æрсæрфы. Аркади æрæджиау æрчыцыдта, сындæггай йæ цæстыуæлтгыфæлттыл схæцыди æмæ зондцухау йæ алыварс сонт кæстытæ кæны. Изетæйы къухы авг куы ауыдта, уæд æм фæлæбурдта, æмæ ма дзы цы дон аздади, уый зыдæй анызта.

– Хур дæ ныццæвдзæни. Сыст æмæ уæхимæ ацу, – хъуысы йæм чызджы хъæлæс. Кæм и æмæ йæм чи дзуры, уый базоныныл архайы, фæлæ йæ бон нæу.

– Æмæ кæдæм ацауон? – фæрсы Изетæйы.

– Дæ фыртмæ.

– Фырт мын нæй.

– Уæд та дæ чызгмæ.

– Чызг дæр мын нæй.

– Уæд та дæ бинойнагмæ.

– Бинойнаг дæр мын нæй.

– Назирæ, Хъазыбег, Андина, Зуретæ. Ацы нæмттæ дын дæ зæрдыл никай лæууын кæнынц?

– Нагъ.

«Ай бынтон куы нывзæр. Йæ зонд фæцыди, æмæ ницыуал æмбары».

– Æз чи дæн, уый дæр нæ зоны?

– Нагъ. Дæу хуызæн чызг мæ бæргæ хъæуы, фæлæ мын нæй.

«Куы дæ хъуыдаид, уæд дын уыдаид, фæлæ дæ нæ хъуыди», – йæхинымæр ыл æнкъардæй бахудти Изетæ, сыстади æмæ иу зæронд «Москвич» баурæдта.

– Нæ, нæ! Æз расыг адæмы нæ ласын! – Аркадимæ кæстгæйæ, сдзырдта шофыр.

– Расыг нæу, рынчын у...

– Дохтыртæм бадзур уæдæ. Æз тагъдæххуысы машинæйыл нæ кусын! – цæхгæр алыг кодта лæппу æмæ фæтары и. Дыккаг шофыр дæр дзы алыгъди. Æртыккаг Хуыцауыуарзон лæг разынди æмæ ма йын Аркадийы йæ «Жигули»-йы сæвæрыныл дæр сразы и. Изетæ машинæмæ бахызти, размæ тындзы, æмæ йыл Хъазыбег куыд сæмбæлдзæн, ууыл хъуыдытæ кæны. Йæ цард ын чи фехæлдта, уымæн йæ хиваст митæ кæй бары æмæ йæ æгады мæлæтæй кæй ирвæзын кæны, уый куы базона, уæд ыл нæ бадис кæндзæн, æмæ йæм фæсмон не ‘рхъардзæн, цымæ? Ацы фарстæн цы дзуапп ратта, йæ дарддæры цард цыма уымæй аразгæ у, уыйау æй арф кæмдæр йæ сæрымагъзы агур, фæлæ йæ нæ ары.

– Уæртæ уыцы хæдзары раз бауром æмæ мæм иучысыл фæлæуу, дæ хорзæхæй, – лæгстæхуызæй дзуры шофырмæ.

– Хорз, хорз. Дæ хъуыддæгтæ кæ, мæнмæ ма кæс.

«Не ‘хсæн ахæм зæрдæхæлар адæм куына уайд, уæд цытæ кæниккам, цымæ?» – фæбузныг дзы Изетæ, зæхмæ ‘ргæпп ласта æмæ фондзуæладзыгон хæдзары фæмидæг и. Йæ размæ иу ацæргæ нæлгоймаг фæци, æмæ йæ афарста:

– Хъазыбег кæм цæры, уый мын нæ зæгъдзынæ, хорз лæг?

– Бæгуыдæр дын æй зæгъдзынæн, – нæлгоймаджы цæсгом зына-нæзына бахудызмæл и, æмæ йын хуымæтæг сау дерматинæй æмбæрттæ дуармæ бацамыдта. – Уæртæ уым.

Изетæ йæ бахоста æмæ æнæфснайд чысыл фæзгондыл йæ цæст ахаста. Уатæй йæм хъуысы сывæллæттæ хъæлдзæг уынæр, æмæ йæм уæнпрогæнæн сатæг уддзæф хæссы. Аркади йæ йæ фыртæн курын куы бауагътаид, уæд ныр уыцы сабитæ уый нæ уаиккой? Ехх! Маст йæ риумæ бырсы æмæ йæ рæстырдæм хъуыды кæнын нæ уадзы. Фæнды йæ азгъорын, Аркадийы машинæйæ рарацугъын æмæ, дарддæр цы ран у, уырдаæм алидзын. Дæгъæлты дзыгъал-мыгъулмæ ‘рчыцыдта æмæ фæгæмæл и. Дуар байгом и æмæ йæ цуры ‘рлæууыди ныллæг æнæзæрдæистæ сылгоймаг. Изетæ йын йæ фыдынды кой бирæ хæттыты æрыхъуыста, фæлæ афтæ æнад у, уый æнхъæл нæ уыди æмæ джихæй аздади. Зуретæ та уымæ ныджджих и. Къаммæ гæстæ йæ базыдта æмæ фырдисæй дзурын ницыуал сфæрæзта. Йæ разы

уыди хæрзконд гуырвидауц сылгоймаг. Цы бæллæхтæ бавзæрста, уыдон ыл хъуамæ сæ фæдтæ ныууагътаиккой æмæ йæ йæ карæй хистæрхуыз кæниккой, уый та йæ хъысмæты фыддæрагæн уæлдайхуызондæр нæ фæци. Йæ цæсгомы цъар, йæ къæбут æмæ йæ дæллагхъуыртæ – лæгъз. Ноджы ма йæ дзыккутæ акъуырдта, æмæ кæд сурс сты, уæддæр сæ аивдзинад нæ фесæфти. Зуретæ йын йæ рæсугъддзинадмæ хæлæг кæны, йæ лæг æй йæ зæрдæйæ аппарын кæй нæ фæразы æмæ иудадзыг йæ фыны йемæ кæй фæдзуры, уый тыххæй йæм мæстæй мæлы æмæ йæ знæтхуызæй фæрсы:

– Цы дæ хъæуы?!

– Ницы. Дæ хицау уынджы астæу зæххыл хуыссydi. Хур æй куы ныццæва, уымæй йын фæтарстæн æмæ йæ ‘рбаластон.

– Фæтарстæ йын, о! Æндæр мæт дæ нæ уыди! Уыцы аргъæуттæ ндæр искæмæн кæ, æз сыл не ‘ууæндын! Куы амæлид, уæд ыл дæуæй тынгдæр ничи бацин кæнид!

– Фыдæх зæрдæ йæм куы дарин, уæд æй не ‘рбаластаин.

– Æдылы ‘нхъæл мын ма у! Цæмæн æй æрбаластай, уый æз хорз зонын!

– Цæмæн?

– Мæ лæджы зæрдæ балхæныны фадат дын фæци, æмæ йæ ‘рцахсынмæ хъавыс!

– Æз никæй ахсын. Дæлæ Аркади машинæйы бады, æмæ йæ ракаæ. Чи у, уый дзы ферох и, æмæ зæфцы фыдæй фесæфдзæни.

– Мах цыппар стæм, æмæ нæ гыццыл къуымы нæхицæн дæр бынат нæй! Андинæйы дынджыр уат дыууæ нæ, фæлæ фондз адæймаджы фаг дæр у, æмæ йæ уымæ алас! – бардзырддæттæгау йæ ныхас балхынцъ кодта Зуретæ æмæ йæм йæ чъылдым фездæхта.

– Йæ адрес ын нæ зонын.

– Æмæ ма дæ уый куыд аирвæзти?! – фæрæхуыста йæ сылгоймаг, тумбочкæйы лæгъзæй гæххæтты гæбаз фелвæста æмæ дзы талф-тулфæй цыдæртæ афыста, йæ къухы йын æй фæсагъта æмæ йыл дуар рахгæдта.

«Цы цъаммар у. Мæ фыдгулмæ ахæм усбирагъ æрхауæд. Æз дзы фервæзтæн, фæлæ ма йемæ царын кæй хъæуы, ууыл магуыры бон нæй?!» – йæ сæр банкъуыста Изетæ æмæ, йæ къухы чи нæ бафтыди, уымæн налат бинойнаг кæй фæци, уый

тыххэй зæрдæрайгæйæ «æгъгъи!» зæгъыны бæсты арф ныуулаæфыди.

* * *

Худинаг æмæ аллайаг. Раздæр хæлд сылгоймæгты фæдыл зылди, ныр та уынгты æнæсарфат легка кæны. Йæхиуыл къæм абадын чи нæ уадзы æмæ йæ сыгъдæг ном цæстыгагуыйау чи хъахъхъæны, уымæн дзы ахæм фыд куына уа! Йæ зæрдыл куы ницыуал дары, уæд æй йæ къæхтæ алы рæттæм цы рахæссбахæсс кæнынц? Андинæйы цæсгом чъизи кæнынмæ? Дам-думтæ æмæ фидистæй йæ адджын хъæбулы бахизыны тыххэй Назирæ йæ фыддзæсгомгæнæг мойы цыфæнды зынай дæр йæ фарсмæ уромид, фæлæ йæ йæ низы катыйæ уымæ не ‘вдæлы, æмæ Аркади æнæсахсæн бæхау уæгъдибарæй хæты. Изетæ йæ асфальтыл хуысгæйæ куы ныууагътаид, уæд амардаид æмæ йæ бинонты бынтон сæгад кодтаид. Андинæ æнæуи дæр куыст æмæ хæдзарæй дарддæр никæдæм æфты æмæ йæхи адæммæ равдисын нал бауæндыдаид. Уымæ гæсгæ дзы тынг фæбузныг и. Суанг ма йæм йæ зæрдæйы уаг дæр аивта. Ныхас ныхасы къахы, æмæ, цай цымгæйæ, талынггæрæттæм кæрæдзийæн бирæ цымыдисаг хабæрттæ фæкодтой. Хъазыбег сын табугонд уыди, æмæ йæм сæ иу дæр æвналын нæ уæндыди, фæлæ æппынфæстаг уымæ дæр бахæццæ сты. Куыддæр ын йæ фыдцъылыз усыл æрәнцæдысты, афтæ чидæр дуар æрбахоста. Изетæ йæм ракасти æмæ, Атарбеджы ауынгæйæ, фырафсæрмай сырххъулон афæлдæхти, стæй æваст афæлурс и.

– Дæ изæр хорз, – мидбылхудгæйæ йын салам радта лæппу.

– Æгас цу, – тыххэйты сфæрæзта зæгъын чызг. Цыма йын кæлæнтæ счындæуыди, уыйау æваст фæкуыддæр и, æмæ адæргæй йæхимидæг барызти. Зæрдæ риуы гуыдыр хойы æмæ йæ бæттæнтæ æддæмæ тоны. Йæ уарзоныл иуæй æнæнхъæладжы фембæлди æмæ йе ‘взаг йæ комарынджы бандзыг и, иннæмæй та Аркади мидæгæй уыди æмæ дзы йæ раздæры ахуырай фестъæлфыди. Изетæйæ та уæлдай тынгдæр фæтарсти. Кæд æм йæхи уæзданæй æвдисы, уæддæр æфхæрд сылгоймаг у, æмæ йæ сæры кæд цы фæкуыси уыдзæн, Хуыцау – йæ зонæг. Йæ маст сисыны тыххэй йыл истытæ куы æрымыса, уæд æй хахуыргæнджыты чъизи ‘взæгтæй ничиуал фервæзын кæндзæн. Нæ... нæ... фæлтау... фæлтау...

– Ме ‘рбацыд дын цыма ‘хсызгон нәу, афтә мәм кәсы, – хъуысы йәм Атарбеджы ризгә хъәләс, әмә йә сәр зилы.

– Цә...цәмән зәгъыс? Әр... әрбахонин дә, фә... фәлә...

– Исчи дәм и?

– Н...нагъ... Йә... йәд у...

– Кәд дын рәстәг и, уәд кинома цом.

«Мә рынчын фыды кәй бар ныууадздынән, стәй мә ацафон ләппуимә чи фена, уый мә цы фенхъәлдзән?», – ахъуыды кодта Андина әмә йәхицәй тыххәйтә раләмәрста:

– Нә мә ‘вдәлы...

Сә ныхас кәрәдзиуыл кәй нә бады, уый Атарбеджы зәрәмә нә цәуы әмә йә, гуырысхотәгәнгәйә, фәрсы:

– Мә писмойән мын дзуапп ды радтай әви ‘ндәр исчи?

– Әз.

– Уәдә дә уәд не ‘мбарын, – тәргай әмә дис кәм бау сты, ахәм хъәләсы уагәй загъта ләппу. Йә зәрәйы тыппыртә йә суадзын фәндыди, фәлә йә йе ‘фсарм дзурын нал бауагъта. Әнхъәл уыди, чызг әй бауромдзәни кәнә йын исты зәрәвәрән ныхас зәгъдзәни. Иу дәр нә әмә иннә дәр. Цыма дзы айразмә ныфс кәй бауагъта, ууыл әрфәсмон кодта, уыйау йә дзых ныххуыдта әмә йә мидкатайә фервәзыны тыххәй уатмә бахызти. Атарбег фәуыргъуыйау. Йә тыхст уавәр ын куы бамбәрстаид, уәд әм нә фәхәрам уыдаид, фәлә йә нә бамбәрста әмә йәхимә ныхъхъуыста. Дуармә кәсгәйә, иуцасдәр йә мидбынаты фәләууыди, стәй, йе уәхсчытыл схәцсхәцгәнгә, уынгмә ацыди әмә бәләсты бын сагъәстә кәныныл схәцыди. Ау, цалдәр мин километры поездты әмә автобусты уый тыххәй фәудхар кодта, цәмәй йә, кәмә тырныдта, уый дзәгъәл къәбылайау йә къәсәрәй рарвита? Әнәхъән мәй иуәй иннә зәрәмәхъаргәдәр ныхәстә фембырд кодта, куыд ын сә дзурдзәни, уый дәр ма йәхинымәр сәдә хатты скарста, әмә йын әхсәрдзәны пырхәнтау базгәәләнәтә сты. Кәд әй нә хъәуы, уәд әм цәмә ныффыста ‘нхъәлмә дәм кәсын, зәгъгә? Мәстәй марынаән? Әвәццәгән, уәд йә усгуримә фәхыл и әмә йәм фәзулдзых и, стәй бафидыдтой, әмә йәм әрләгъз и. Әнәмәнг ын чидәр и әмә ныр йемә и. Дзәгъәлы нә фәтарсти, стәй йә цәсгом хуымәтәджы нә ныхъхъуәттә и. Уәд та бәласы ауон талынджы әрәмбәхсид әмә сә бахъахъхъәнид? Нә, ахәм агад ми йә сәрмә не

‘рхæсдзæни. Исты фæстæзад куы уайд, уæддæр ма – гъа. Кæмæ баулæфа, уыдонæй йын «нагъ» зæгъын куы ничи бафæраздзæни, уæд дзы иу хивæндмæ цы ныккомкоммæ и? Кæд бæсты бикъ, комы дæгъæл нæу.

Чызджы сæры та ндæр хъуыдытæ ‘взæры. Аркади æмæ Изетайæ куына тæрсид, уæддæр ын иу загъдæн не сразы уайд. Æвиппайды йемæ куы фæраст уа, уæд йæ цæсты йæхи саслам кæндзæн, æмæ йæм, иумæ цæргæйæ, дæр ахæм зæрдæ дардзæн. Иугæр хæлд фыды чызг у, уæд æм иудадзыгдæр хъуамæ цæттæйæ лæууа? Нæ, уый никуы уыдзæн! Уадз æмæ йæ фæдыл азгъора æмæ йын алæгъстæ кæна. Йæ къухы цас зындæрæй бафта, уый-ас ын фылдæр аргъ кæндзæн. Иугæр æм дардæй ссыди, уæд æй уарзы, æмæ йын йæ зæрдæмæ фæндаг ссарыны тыххæй цыфæнды цæлхдурты сæрты дæр ахиздзæни.

Ахæм зондахаст фæлтæрæй-фæлтæрмæ чызджыты сæрты ныффидар и. Раст кæй у, ууыл Андина йæ зæрдæйы бынæй æууæндыди æмæ йæм æнæрхъæцæй æнхъæлмæ касти. Цард кæй аивта, лæппутæ алы рæттæм кæй цыдысты, æмæ сын æнцонæй чи разы кодта, уыдонимæ кæй æмбæлддысты, уый йæ зæрды не ‘рæфтыди, æмæ йын рацæуæн кæцæй нал уыди, ахæм цъыхырыйы ныссагъди. Атарбег иу къуыри хъæуы фæци. Кæд Андина горæтæй æрбацыди, зæгъгæ-иу автобусы лæууæнмæ йæхи байста æмæ-иу æй цæсты тигъæй хъахъхъæдта, æхсæвыгæтты ма-иу йæ хæдзары алыварс дæр æрзылди, фæлæ йæм чызг никацæй разынди, æмæ афтидармæй фæстæмæ ацыди.

– Æна мæн цæрын кæй нæ бафæраздзынæ æмæ мæм Ирыстонай кæй æрбаздæхдзынæ, уый æз зыдтон! – ныццин ыл кодта Кристина æмæ йæм йæхи баппæрста.

– Æз æдзухдæр мæ ныхасæн хицау ваййын. Фæзындзынæн дæм, зæгъгæ, дын загътон æмæ мæнæ дæн, – бахудти йæм Атарбег.

– Дæ мад куыд у? – бафарста йæ йæ директор.

– Цы? – нæ йæ бамбæрста Атарбег æмæ йæ хъуыдыты адзæгъæл и. Куыстæй йæхи йæ рынчын мады бабæрæг кæныны ‘фсон кæй ракуырдат, уый дзы ферох и, стæй йæ зæрдыл æрбалæууыди, æмæ талф-тулфæй сдзырдта: – Бузныг. Фæдзæбæх и.

Кристина йын фыццаг фынгæй ноджы дзаджджындæр фынг æрæвæрдта, æмæ та фæсахсæвæртæм хорз фæминас кодтой. Атарбегæн ацы хатт «ам лæуу» зæгъын дæр нал бахъуыди.

Куыддæр Пётр Иванович йæ уаты къæсæрæй бахызти, афтæ йын йæ чызгимæ æруатон æмæ, фæсмонгæнгæйæ, ныхтхъус и.

– Куы ницы дзурыс. Дæ зæрдæмæ нæ фæцыди? – цыбæлхуызæй йæ бафарста Кристина.

– Фæцыди, фæлæ...

– Фæлæ цы?

– Мæ разæй демæ чи фæцис?

– Зонджын лæппу куы дæ, уæд мæм ахæм фæрстытæ куыд дæттыс? Уыцы гыццыл хъуыддаг дын афтæ ахсджиаг у?

– Тынг ахсджиаг мын нæу, фæлæ адæймаджы фосæй цы миниуджытæ хицæн кæнынц, уыдоныл мæхи атигтæ кæнын нæ фæразын.

– Цæй кой кæныс?

– Æгтæдау, уаг, æфсарм, кад, уды фарн æмæ уарзондзинады.

– Сæ дуг айвгъуыдта, æмæ съл дæ къух ауигтæ. Чи дæ хыгдары, уыцы хъуыдытæй дæ сæрымагтæз асыгъдæг кæ æмæ дæ уды дзæбæхæн цæр.

– Хæрæг бæхты къæхты хæрмæ куы сира, уыйау нæ размæцыд фæсивæды фæдыл згъорын, фæлæ сæ мæ бон баййафын нæу. Адæймаг цы ‘хсæнады схъомыл уа, уымæй бирæ аразгæ у.

– Æмбарын дæ. Алы уавæрты схъомыл стæм, æмæ нæ алкæмæ дæр йæхи цæстæнгас и. Уымæ гæсгæ дын мæхи тыххæй нæ курын кæнын. Иумæ ацæрæм æмæ, кæд кæрæдзийæ ‘хсызгондзинад исæм, уæд баиу уыдыстæм, кæд нæ исæм, уæд фæхицæн уыдыстæм.

«Тæхудиаг нæу, цардмæ куыд уæлæнгай цæстæй кæсы. Æхсызгондзинад йеддæмæ йæ ницы хъæуы. Нæ фыд иумæ куы сфыца, уæддæр нæ бас нæ баиу уыдзæн. Хи ирхæфсынæн хорз у, фæлæ бинойнагæн нæ бæззы. Мæ цоты мад хъуамæ хиуылхæст æмæ æнакъæм уа. Кæрцæн йе ‘мпъузæн – йæхицæй. Цыфæнды зынай дæр мæ Андинайы мæхирдæм раздахын хъæуы», – скарста йæ миднымæр, æмæ йыл кæд чызг йæхи ныхæста, уæддæр æм нал æвнæлдта, уымæн æмæ тарсти, куы йæ ‘рцахса, æмæ йæ уарзонæй куы фæнахай уа, уымæй. Кусгæйæ дæр, йæ фæллад уадзгæйæ дæр, уынджы цæугæйæ дæр ууыл сагъæс кодта æмæ Хуыцаумæ куывта, цæмæй йыл уыцы бæллæх ма ‘рцæуа. «Кæд иу хаттæн нæ басывæрджын уайд! Кæд иу хаттæн нæ басывæрджын уайд!» – йæхицæн дзырдта фынайæ дæр æмæ хъалæй дæр, фæлæ йæ бæллиц фæмæнг и. Адæймаг

цæмæй фæтæрссы, йæ сæр уый баййафы. Иу бон æй йæ директор йæ кабинетмæ бахуыдта æмæ йæм хæрзæггурæггаг фæци:

– Мæ чызгæн сывæллон кæй уыздæн, уый зонис?

Атарбегæн йæ туг йæ буары асалди. Фыртыхстæй ма цы загътаид, уый нал зыдта, æмæ йыл цæмæй йæ хицау ма фæгуырысхо уа, уый тыххæй дæ зæрдæ-мæ зæрдæйæ афтæ бакодта:

– Æхсызгон мын у.

– Æмæ дæ куыд фæнды? Чындзæхсæв кæд кæнæм?

– Кристинаимæ уал аныхас кæнон, стæй дын æй зæгъдзынæн.

– Дардмæ йæ ма аргъæв. Цыдæр æнкъард у, æмæ йæм мæ зæрдæ ‘хсайы.

– Ма йын тæрс. Алцыдæр хорз уыздæн, – йæ хъусы йын бацагъта Атарбег. Андинаимæ йæ цард саразыны тыххæй йæ зæрдæ уыди Кристинаимæ йæхи атигъ кæнын æмæ йæ фæдтæ бамбæхсын, фæлæ йе ‘фсармы сæрты ахизын нæ бафæрæзта æмæ йæ бирæ мидхъуырдухæнты фæстæ ракуырдат.

* * *

Æрдхæрæны бæстæ. Æмбисонды горæт. Алæмæты æрдз. Бæрзонд бæлæсты ‘хсæнæй зынынц, уæларвыл чи ‘ндзæвы, ахæм аргъæу галуантæ. Цæмæдæр гæсгæ, се ‘ппæт дæр сты ногарæзт аргъуанты ‘нгæс, æмæ хуры зæлдаг тынтæм тæмæнтæ калынц. Цъæх-цъæхид цæхæрадоны сагтæ, сæгуыттæ, сычъитæ æмæ хъуазтæ æнæмæтæй хъазынц домбæйттæ, тигртæ, леопардтæ æмæ стайтимæ. Фыдæх æмæ дзы хæрамдзинадæн сæ кой дæр нæй. Арв у сыгъдæг æмæ парахат. Цæст кæдæм æххæссы, уым алы ран дæр паддзахиуæг кæнынц тæмæссаг нывтæ æмæ райдзаст ахорæнтæ, æнцойад æмæ сабырдзинад. Андинаимæн йæ алыварс цыдæриддæр ис, уыдон æй иууылдæр сæхимæ ‘лвасынц сæ удылтайгæ рæсугъддзинадæй. Фæнды йæ Атарбегимæ ам æрцæрын æмæ, зæххыл чи нукуыма уыди, ахæм амонд бавзарын, фæлæ уыциу рæстæг арф кæмдæр йæ мид-зæрдæйы ‘нкъары, цæрæццаг бæстæмæ кæй нæ бахаудта, уый. Уыцы хъуыды-йыл æй уæлдай тынгдæр æууæндын кæнынц тугдзых сырды æмæ сæ амæттæгты хæлар ахастдзинæдтæ. Фыруарзтæй цъæх арт кæм уадзы, æмæ адæмæй, сырдаей, фосæй иууылдæр æнауардонæй кæрæдзи кæм хæрынц, уыцы ‘лгъыст дунейы ахæм фидыдæн уæвæн нæй.

– Дæ бæллиц сæххæст уыздæн, æмæ ацы дзæнæтон бынатмæ

‘рбафтдына, æцæг Атарбегимæ нæ, фæлæ дæхæдæг иунæгæй, – кæцæйдæр æм хъуысы зонгæ хъæлæс. «Мæ дзыхæй сым дæр куына схаудта, уæд мын мæ хъуыдытæ чи ацахста?» – арвæрт-тындау фæвзæрд йæ сæры.

– Дæ уарзон хæрæфырт Аидæ.

Чызг æрдзимæ бау и æмæ йын йæ хуыз райста, фæлæ йын уæддæр Андина йæ тымбыл аив цæсгом дидинджыты ‘хсæн ауыдта æмæ йæ, дисгæнгæйæ, афарста:

– Мæлгæ куы акодтай, уæд фæстæмæ куыд райгас дæ?

– Уæртæ уыцы аза-бæлæсты сой æвдадзы хос у æмæ мæ уый ногæй уд бауагъта.

– Дæ сæр дæр дын уый сдзæбæх кодта?

– О.

– Цы хорз у! Æз та дыл мæхи мардтон. Адæм дæ чырыны уæлхъус сæ кæуына й нал æнцадысты.

– Рæхджы та дæуыл кæудзысты...

– Цæмæн? Æнæниз куы дæн.

– Алыхуызон низтæ дыл сагъуыйдысты, стæй мæнау дæ сæры рак фæзындзæн, æмæ амæлдзына...

– Фервæзæн дзы нæй?

– Ис.

– Куыдæй?

– Æппындæр ма кæуыл тыхс. Дæ ‘нæниздзинад хъахъхъæн æмæ æнæрæнцойæ дæхимæ зил. Иу адæймаджы тыххæй дæр дæ зæрдæ ма риссын кæ. Дæ рæстæг цардбæллон адæммæ хъæлдзæгæй æрвит. Цыфæнды бæллæхтæ дыл куы цæуа, уæддæр сыл дæ нервытæ ма хал. Дæ тых-дæ бонæй дæ буар буц дары-ныл архай. Æхсызгондзинад дын цы ‘взарын кæна, уыдон ис, иннæтæм де ‘ргом ма здах. Дæ равг дын чи хала, уыдонæй дæрдты лидз. Дæ пайдайæн цы ныхас нæ уа, уымæ хъустæ дæр ма кæ. Дæ уарзон дæ куы ныуадза, уæд дзы дæ удхæссæг фен æмæ йæ дæ риуæй стон, уымæй сæрæндæр лæппуйы ‘рцахс æмæ йын йæ хъаймагъ хæр. Дæ удæн цæр, æмæ дæм иу низ дæр æввахс нæ бацæудзæн.

– Æз бынтон æндæр адæймаг дæн, æмæ дæ ныстуантæ сæххæст кæнын мæ бон нæ бауыдзæн.

– Уæдæ уæд мæ низæй сæйынмæ дæхи сцæттæ кæ, – куыд-фæндыйæ загъта Аидæ æмæ йæм йæ чъылдым раздæхта.

– Фæлæуу-ма иугъыцыл.

– Цæмæ?

– «Дæ уарзон дæ куы ныуадза»-йæ цы зæгъынмæ хъавыс?

– Цы загътон, уымæй уæлдай ницы. Де ‘нæрхъуыды митæй йæ кæйдæр рæузонд чызгæн балæвар кодтай...

Андинойы Атарбеджы хабæрттæ бæстондæр базонын фæндыди, фæлæ Аидæ урс æврагъы бындзыгау уæлдæфы атади, æмæ дзы иу ныхас дæр нал схауди. Чызг фыртæссæй фехъал ис, æмæ йæ зæрдæмæ æгæрон тас бахъуызыд. Æхсæв-бонмæ, йæ хиды мацгæйæ, йæ хуыссæны фæрафт-бафт кодта, стæй сыстади æмæ «мæ худинаджы рæстæг ралæууыди», зæгъгæ, Атарбеджы хомæ, нымдгæнгæйæ, ацыди, йæ фын ын радзырдта æмæ йæ, стыр бæллæхмæ ‘нхъæлмæгæсæгау æрхæндæгæй бафарста:

– Æргом мын æй зæгъ, де ‘фсымæр ус ракуырда æви нæ?

Сылгоймаг æм иуцасдæр уайдзæфгæнæджы цæстæй фæкасти, стæй йæ цæстангас æрфæлмæн, æмæ йæ халас сæр зына-нæзына банкъуыста.

– О. Ды йыл нæ барвæссыдтæ, æмæ ма йын цы гæнæн уыди?

– Куыннаæ йыл барвæссыдтæн?

– Былалгъæй йæм цы æртæ дзырды ныффыстай, уыдонæй йыл базыртæ ныссагътай, æмæ дæм, цингæнгæйæ, стахти, фæлæ йын сæ дæ узал цæстангасæй æрцагътай.

– Ома куыд æрцагътон?

– Дæ къæсарыл æй мæгуыргурау æгадхуызæй фæуагътай æмæ дæ уаты фæмидæг дæ! Уæд ма исчи йæ уазæджы афтæ ‘фхæры?

– Æваст, зæгъын, цыбæлхуызæй йемæ куыд фæраст уон. Йæ кураджы цæстмæ йæхи чи нæ ‘вдисы, уый цæй чызг у?

– Æмбарын дæ. Мæхæдæг дæр дæ каренæй ахæм уыдтæн, фæлæ уæхст дæр куыд нæ басыгъдаид æмæ физонæг дæр, афтæ йын, йæ ныхасæн комкоммæ разыйы дзуапп нæ дæтгæйæ, йæ зæрдæмæ ныфсы мур бауадзын хъуыди, ды та йын дзы их нывæрдтай.

– Мæнæй афтæ мыл тынг æнувыд у æмæ цыфæнды цæлхдурты сæрты дæр ахиздзæни.

– Нæлгоймæгтæн мах куыд æнхъæл стæм, ахæм ныхджын не сты, уæлдайдæр, Атарбеджы хуызæн æвæлмас лæппутæ. Ам дæм æнæхъæн къуыри мæрдджыны хуызæнæй фенхъæлмæ касти, стæй дæ йæ бон базыдта æмæ уæнгмардæй фæстæмæ аздæхти. Иуцасдæр йæхиимæ фæтох кодта, стæй иу æнцондзырд чызгимæ, æнæ уарзгæйæ, бацарди.

– Ёнцондзырд чызгимæ, æнæ уарзгæйæ, бацæрæн куыд и?
 – Ис, ма хæдзар, ис. Зæрдæсаст æнæхин лæппуйы асайынæн бираæ нæ хъæуы. Нозджынæй фæлмæн узæлды ныхмæ зын фæлæууæн у... Йæхи бар дзы нал уыди чызг, æмæ йын фæтæригъæд кодта... – йæ уд ын йæ хъуырæй сласта сылгоймаг æмæ ма йын, йæ хъæдгом сойæ сæрдæгау, фæстагмæ йæ зæрдæ алхæдта: – Кæд цæргæ уыимæ кæны, уæддæр дæу уарзы.

«Уарзы ма, о. Куы ма уарзид, уæд йæ зæрдæ ‘ндæр сылгоймаджы рæвдауын нæ комид. Чызджы æцæгæй чи фæуарзы, уый йын тæргæйттæ нæ фæкæны, фæлæ йын йæ цард нывондæн æрхæссы. Суанг ма йын йæ гадзрахат дæр ныббары æмæ йын йæ амондмæ фæбæллы. Йæ сурæт стъальйау йæ разы фæлæууы, æмæ иннæты нæ фæуыны. Йæ цæсты ‘рхауынæй нæ фæтæрсы, фæлæ йæ цыфæнды зынæй дæр йæхимæ раздахыныл фæархайы», – хъуыды кæны Андина. Хуыздæр æнхъæлæй бонвыддæр фæци, æмæ йын мæт æмæ сагъæс йæ риу æхсынынц. Цалдæр азы митæй цы мæсгуытæ фæцамадта, уыдон атадысты, æмæ дымгæйы ‘вджид баззади. Йæ уд ма иу æрдуйыл тыххæй хæцы. «Кæйдæр фæсдуар марой кæнын сæрмæхæсгæ хъуыддаг нæу», – йæ лæмæгъдзинад ын йæ цæстмæ дары йæ мидхъæлæс æмæ æбæрæг дунемæ фæцæуы. Цæрдудæй мæрдтыл бафтыди æмæ арвы рухс нæ уыны.

Дæ хъысмæт дæ куынаæ араза, уæд дæм хур дæр мигъбынæй кæсдзæн. Атарбеджы йын йæ ныхыл нæ ныффыста, æмæ дзы афтæ ‘нцонæй уымæн ацыди. Уæвгæ, йемæ та кæд уыди? Йæ цæхæрмаæ йын дардæй йæхи тавта, сугтæ дзы не ‘вæрдта, æмæ йæ зынг ахуыссыди. Кæд æцæгдæр афтæ у, уæд цыма æппæтæй зынаргъдæр адæймагæй бавдæлон, уыйау йæ дуне цæмæ сафтид, æмæ йæ зæрдæ дудгæ рыст цæмæ кæны? Аидæ раст у. Хуыцау æм æй дзæгъæлы не ‘рбарвыста. Разæй йæм цы ‘нхъæлмæ кæсы, уый йæ зæрдæ рагацау æнкъары æмæ йæ йæ хæрæфырты ныстуаны хуызы фæдзæхсы: «Атарбег кæйдæр лæг у, æмæ йæ ферох кæ». Разы у, фæлæ уыйбæрц хъару кæцæй райса? Цæрын æй куы нал фæнды, уæд цы фæуа? Æхсæв-бонмæ хуыссæджы цъыртт нæ фены, райсомæй куыстмæ ацæуы æмæ йæ чысыл кусæнуаты дуар йæхиуыл сæхгæны, стъолы уæлхъус æрбады, йæ сæр йæ къухтыл сæвары æмæ кæуынæй нал фæфсæды.

«Цыфæнды бæллæхтæ дыл куы ‘рцæуа, уæддæр сыл дæ нервытæ ма хал. Дæ уарзон дæ куы ныууадза, уæд дзы дæ удхæссæг

фен æмæ йæ дæ риуæй стон». Ацы ныхæстæн сæ зæгъын æнцон у, фæлæ сæ сæххæст кæнынæн бирæ хъарутæ хъæуы, Андина та лæмæгъ у æмæ, йæ сагъæсты мæцгæйæ, сындæггай тайы. Царм æмæ ма дзы стджытæ баззæди æмæ мæрдтæйдзæуæджы хуызæн сси. «Мæ уарзонæй сыгъдæг уæвгæйæ, æз ахæм хъызæмæрттæ кæм æвзарын, уым ма Изетæ та цы уавæры и?» – хъæргæйæ, фæрсы йæхи. Сылгоймаг цы пиллон арты судзы, уый йæм нырма ныр бахъардта, æмæ йæ тызмæг фыдæн йе ‘гъатырдзинад нæ бары. Уæвгæ, уый барст цы у? Хуыцау ын уымæй тынгдæр куына бары. Æппæт чызджыты ‘хсæн йæ фыртæн кæй равзæрста, суанг ма йæ уый дæр йæхи фосы ‘хцайæ ‘лхæд хæдзармæ цæуын нæ уадзы. Уымæй ма карздæр æфхæрд цы уа! Хорз, æмæ ницыуал æмбары, æндæр фырфæсмонæй йæ къухы фыдтæ хæрид. Ницыуал æмбары... Уæдæ рæстæгæй-рæстæгмæ йæ цæссыгтæ цæмæ æрызгъалы æмæ Андинамæ йæ номæй цæмæ сдзуры? Чызг æм бауайы, цы мæ кæныс, зæгъгæ, йæ бафæрсы, фæлæ уый фæстæмæ къодах фесты æмæ иу ранмæ ныджджих вæййы.

«Дæ рæстæг цардбæллон адæммæ хъæлдзæгæй æрвит. Дæ равг дын чи хала, уыдонæй дæрдты лидз», – Андинайы хъусты зæлынц йæ хæрæфырты ныхæстæ. Мæстæй марынæн ын сæ загъта, æндæр сын сæххæстгæнæн куыд и? Йæ амонды сæфтыл кæугæйæ, йæ рæстæг хъæлдзæгæй куыд æрвита, стæй йæ рынчын фыдæй кæдæм фæлидза? Кæд ын хорзæй ницы фæци, уæддæр æй дунемæ уый рауагъта, æмæ йæ хъæуы йæ низæфхæрд мады ‘вджид куыд бакæна? Назирæйы загъдау ыл Хуыцауы бæллæх æвæрд и, æмæ йæ лæмæгъ уæхсчытыл уæззау уаргъ хæссы.

* * *

Хæцæнгарз æхст куы фæуа, уæд ын йæ нæмыг мауал ахс. Атарбег ма йæ сæр къултыл бæргæ хойы, йæ рустæ ма хæрдмæ бæргæ хафы, фæлæ йæ бон айвын ницыуал у. Йæ ускуырды фæстæ Андина цы кæуинаг уавæры уыди, уый куына базыдтаид, уæд йæхицæн æнцад уыдаид. Иудадзыг ууыл хъуыдыгæнгæйæ, уыйразмæ дæр цас æнцад уыди, фæлæ уæддæр æртæ азмæ чысыл фæсабыр, æмæ йын йæ хо йæ зæрдæ карды фындзæй фæцагайдта. Фæлтау æм уазæгуаты куына ‘рбацыдаид æмæ йын йæ уарзаны хабæрттæ биноныг куына фæдзырдтаид. Йæ хъæдгом та байгом и æмæ ногæй дудын райдыдта, цы кæна,

уйй нæ зоны æмæ йæхицæн бынат нæ ары. Ацæуид æм, æмæ та йæ фæстæмæ æнæ дзуаппæй куы рарвита, ма йæм ацæуид, æмæ фæсмонгонд куы фæуа. Кæд ма йын раздахæн ис, уæд хъуамæ йæ фадатæй спайда кæна. Куынаæ йæ уарзид, уæд йе ‘фсармы сæрты нæ ахызтаид. Йæ намысыл дæр кæм нал ахъуыды кодта, уым ыл тынг æнувыд у æмæ йын, чи зоны, сразы уа. Атарбег йемæ иу бон ацæрыны тыххæй йæ хорз куыст дæр ныууадзид, йæ диссаджы фатерыл дæр йæ къух ауигъид, Кристинаейæ дæр ахицæн уайд, дыууæаздыд лæппу сын кæй ис, уымæ дæр нал фæкæсид. Цыфæнды куы фæуа, уæддæр æй хъуамæ фена æмæ йемæ баныхас кæна. Йæ мады ‘фсон куыстæй йæхи ракурын йæ цæсгом нал бахъæцыди æмæ йæ отпускмæ банхъæлмæ касти. Директормæ курдиат куы балæвардта, уæд цыма Кристинаейæхицæн идæдзæй баззайынаей фæтарсти, уыйау йæ уæлхъус алаууыди æмæ йæ, дисы цæстæнгас æвдисгæйæ, бафарста:

– Отпусчы цæуыс?

– О.

– Кæдæм?

– Мæ мадмæ.

– Нæ фæллад уал денджызы был куы суадзиккам... Нæ сывæллон арæх хуыфы, æмæ уымæн дæр фæахъаз уайд...

Йæ цардæмбал раст кæй у, уый Атарбег æмбары, фæлæ йæ йæ коммæ кæсын нæ фæнды. Йæ пълантæ куы фехæлой, уæд æй йæхицæн нæ ныббардзæн. Сæ хæдзары куы уаиккой, уæд ын йæ курдиат ницæмæ ‘рдарид, фæлæ йæм йæ фыды раз æргомай дзурын нæ уæнды æмæ хъуыдыдзастæй лæууы.

– Атарбег Хадзретович, сылгоймаджы зонд цас кæрды, фæлæ, мæнмæ гæсгæ, дæ усы ныхæсты логикæ ис, æмæ йæм куы æрыхъусис, уæд нæ фæрæдиис, – хъазгæмхасæн загъта Пётр Иванович æмæ йæм уæзданхуызæй йæ мидбылты бахудти. – Æз дæр уæм æхцайæ фæкæсин, æмæ денджызы хурмæ уæхи батавиккат...

– Разы дæн, фæлæ уал мæ мады бабæрæг кæнон. Рагæй йæ нал федтон, æмæ йæм мæ зæрдæ ‘хсайы.

– Мад сыгъдæг зæд у, æмæ йын аргъуыц кæнын хъæуы. Ацу йæм, æцæг бирæ ма бафæстиат у. Сæрд куы аивгъуыйа, уæд денджызæй фенæхай уидзыстут.

«Ды сызгъæрин адаймаг дæ æмæ демæ кусынаей нукуы бафсæдин, фæлæ дæ раузонд чызгимæ цæрын мæ бон нæу, æмæ дæм куы нал æрбаздæхон, уæд мыл-иу дæ зæрдæ ма фæхудæд», –

йæхинымæр дзы хатыр ракуырдатта Атарбег æмæ та Андинамæ атындзыдта. Ацы хатт æм æрыгон лæппуйау, æфсармытæгæнгæ, нæ бацыди, фæлæ, йæхицæн аргъ кæнын чи зоны, ахæм уæззаузонд лæгау. Айразмæ йæ фыд кæй амарди, уый базыдта æмæ йын тæфæрфæс ракодта:

– Рухсаг уæд Аркади.

– Хæрзмæ дыл аудæд.

– Йæ аудындынад ын мæхиуыл банкъардзынæн, йæ чызг мæ куы бамбара æмæ мемæ цæрыныл куы сразы уа, уæд.

– Ус дын куы ис, уæд цытæ дзурыз?

– Ды мæ æнæ кардæй куы аргæвстай, уæд мæ хъыгæй фервæзыны тыххæй æнæхъæн къуыри арахъхъ фæнызтон æмæ, расыгæй цы куыстон, уый мæхæдæг дæр нæ зыдтон. Иу рæдыд дзуары лæг дæр фæкæны. Ныббар мын, дæ хорзæхæй, æмæ мæм смой кæ.

– Æмæ уæд дæ ус та цы фæуыздæн?

– Уымæн ма тæрс, æнæ лæгæй нæ баззайдæн...

– Мæ сывæллонимæ мæ, дзыназгæйæ, куы ныууадзай, уæд, кæй курай, уымæн дæр мæнæй афтæ зæгъдзынæ?

– Дæу ныууадзын мæ хъуыдыйы кæрон дæр никуы ‘рцæудзæн. Ард дын хæрын!

– Йæ хъæбулы сылгоймаджы тыххæй чи уадзы, уымæн йæ ардбахæрдыл цас æууæндæн и?

– Сылгоймаджы тыххæй йæ нæ уадзын, фæлæ ацал-ауал азы мæ бон фервæзын кæмæй нæу, уыцы ‘хсидгæ уарзондынадзы тыххæй. Æз æрмæстдæр дæу уарзын æмæ мæ дæу йеддæмæ ничи хъæуы.

– Куы мæ уарзис, уæд мын афтæ ‘нцонæй нæ фæтæргай уыдаис æмæ уырыссаг чызджы хъæбысы нæ абырыдаис. Æз уарзондынадмæ ‘ндæр цæстæй кæсын, æмæ кæрæдзи нæ бамбардзыстæм.

– Андина, æз фæрæдыдтæн æмæ ды уæддæр ма фæрæди. Уарзыс мæ, æмæ де ‘нкъарæнтæ дæ риуы ма ныгæн.

– Ныгæнинаг мæм ницыуал и. Æртæ азы сыл мæ судзгæ цæссыгтæ фæкалдтон, æмæ басыгъдысты.

– Æз дын сæ фæстæмæ райгас кæндзынæн.

– Дæ бон нал бауыздæн.

– Бафæлварæм.

– Нæ, Атарбег, нæ. Æз искæй æнамонддынадыл мæ амонд нæ сарадзынæн, æмæ мæм мауал хат. Кæмæй мæ баивтай, уыимæ

фæрнæй цæр, – йæ цæссыгтæ уромгæйæ, загъта Андина æмæ мидæмæ бацыди, пъолол ныффæлдæхти æмæ та раздæрау йæ зæрдæйы тыппыртæ уадзын райдыдта. Кæд та йæхицæн лæгъстæ агуры, зæгъгæ, ма йæм лæппу цалдæр хатты ‘рхатыди, фæлæ чызг йæ фæнд нал аивта, æмæ та æцæгæлон горæтмæ уæнтæхыл, сæргуыбырæй араст. Йæ уатмæ куы бахызти, уæд Кристинаейы фарсмæ хуыссæны иу æнæфыдæрхъис фыдынд нæлгоймаджы бæгънæгæй ауыдта æмæ зæрдæбынæй ныккæрзыдта. Цæстыфæныкъуылдмæ афæнд кодта сæ дыууæйы дæр ныххурх кæнын æмæ, дарддæр цы ран у, уырдаæм алидзын, фæлæ йæхиуыл ныххæцыди. Тас æй нæ баурæдта. Уарзондзинад æм нæ уыди, æмæ йæ сæрыстырдзинад æфхæрд цы байæфта, æндæр æй туг ныккалынмæ ницы разæнгард кодта, æмæ сындæггай æрсабыр, æрмæст ма йæ дисы ‘фтыдта, ахæм хæрзаив сылгоймаг зæрдæхæццæгæнæн æнад лæгыл кæй барвæссыди, уый æмæ йæм дисмæ кæсæгау касти. Уый та йæхицæй уындджындæр куы уыдаид, уæд йæ усы бамбæрстаид, фæлæ хус тъараны хуызæн йæ сау царм йæ лыстæг стджытыл баныхæсти. Уый æдде ма цыдæр тæппуд. Йæ хæзгулы бахъахъхъæныны бæсты йæхи раст кæнынмæ фæци:

– Æз аххосджын нæ дæн. Æз аххосджын нæ дæн. Йæхæдæг мæ ‘рбахуыдта, – сдзырдта уынгæг хъалæсæй, йæ дзаумæттæ йе уæлæ акодта æмæ, фæстæмæ тарстхуызæй фæкæс-фæкæсгæнгæ, алыгъди. Атарбег къæдзнизæй сæйæгау ныггуыбыр æмæ адæргæй йæ къæмисæнтæ æууæрды. Йæхи ахæм æгад æмæ ссæстæй æнкъары, цыма йæ йæ ус йæ къæхтæй фаджысы фæхоста, æмæ йæ амæлæты бонмæ нал ссыгъдæг уызæн. Йæ смаггæнаг хæдзарæй йæ фæнды алидзын, фæлæ кæдæм? Йæ фырнымд уарзонмæ йæ ныфс нæ хæссы, йæ роттæмдзог ус та йæ хъæугæ нæ кæны, æмæ, цы фæуа, уый нæ зоны. Арвæй зæххы астæу йæхицæн бынат нæ ары æмæ тухæнæй мæлы.

– Ацы лæгимæ не ‘хсæн цы гыццыл хъуыддаг æрцыди, уый стыр трагедийыл ма нымай. Адæймаг сæрибарæй райгуыры æмæ æдзухдæр хъуамæ сæрибар уа. Искæй барæвдауын дæ куы бафæнда, уæд мæ-иу ма фефсæрмы у. Æз дæ бамбардзынæн æмæ дæ ныхмæ ницы сдзурдзынæн, – сабырæй загъта Кристина, къæбицмæ бацыди æмæ йæм æнæмæтхуызæй æрбадзырдта:

– Фæндагыл сæххормаг уыдаис, рацу æмæ исты бахæр.

* * *

Андинайән йе ‘хсидгæ ‘нкъарæнтæ нæ амардысты. Атарбегмæ йæ уарзондзинад нæ фæкъаддæр. Йæ бинойнаг куы фенамонд уа, уымæй дæр ын нæ фæтарст. Уæдæмæ йыл æппындæр нал æууæндыди, стæй йæ дыккаг усы бынатмæ цауын нæ бафæндыди. «Хæрзаг адæм ма зæгъой, кæимæдæр фæрæдыди, æмæ йын уæлдай нал уыди», – æнæрынцойæ дзырдта йæхицæн. Уыцы ‘лгъаг ныхæстæ ‘гъдауджын чызджыты тыххæй арæх хъуыста æмæ сæ æдзухдæр йæхи хызта. Æгадæй цæрыны бæсты йæ ницы хъуыди æмæ йæхиуыл фидар хæцыди.

Атарбегæн кæй нæ бакуымдта, уый цыма лæппутæ базыдтой, уыйау æм кæрæдзи фæдыл ныххал сты æмæ йæм зæрдæбынæй хатынц, фæлæ дзы иуæн дæр разыйы дзуапп нæ дæтты. Се ‘ппæты дæр бары йæ уарзонимæ, æмæ дзы, йæ хъуыдымæ гæсгæ, иу дæр уымæ æввахс нæ лæууы, уымæй цауддæрты та йæ зæрдæ нæ исы, фæлæ йæ фыды уæларт æрмæст уый тыххæй нæ бады. Аркади йæ уд цы диваныл систа, уым ныр уæззау рынчынай хуыссы Назирæ, иунæгæй бирæ нæ фæразы, æмæ йæм æнæрынцойæ кæсын хъæуы. Рынчын-иу рынчын, рынчынмæгæсæг та – дыууæ рынчыны. Хæринаг ын кæны, йæ дзуамæттæ йын æхсы, йæ чызитæ йын сæрфы, бонцухæй йæ найы. Уатæй, къæбицæй, ваннайæ, балкъонай – иууылдæр ын цахæртæ калынц. Куыстмæ уайы, дуканитæм згъоры, хойрагтæ дзы скъæфы æмæ йæ уд удыл нал хæцы, фæлæ йæхи афтæ дары, цыма зæрдæрухс у æмæ æппындæр ницæмай тыхсы.

– Ды мæнмæ кæсыс, фæлæ дæумæ та чи кæсдзæн, æвæдæй куы баззайай, уæд? Цалынмæ дын нæ байрæджы, уæдмæ дæ усгуртæй иуыл ныххæц. Кæд ма дунемæ иу цъæх чызг уæддæр рауадзис, – дæлдонгæнæг адæймаг лыстæг хъæмпыхалмæ куы лæбура, уыйау ын ныфссастæй фæзæгъы Назирæ.

– Гъер ма мæм чи ‘рбацауа, ууыл ныххæцдзынæн æмæ йæ нал ауадздзынæн, – цæмай йыл æгæр ма сагъæс кæна, уый тыххæй йын, худгæйæ, зæрдæ бавæры Андина æмæ йæ фæсайы. Рæстæг та йæхионтæ кæны. Кæдæмдæр тындзы æнæрлаугæйæ, æнæ фæстæмæ фæкæсгæйæ, æвæллайгæйæ. Ивы бæстæты, æрдзы, зайæгойты, цæрагойты. Æнауæрдонæй. Æгъатырай. Андинамæ афтæ кæсы, цыма абон цынæ бакæна, уый райсом æнæмæнг бакæндзæни, цыма абон цы амондæй фæнæхай уа, уымæй райсом йæ мондæгтæ суадздзæни, цыма хъысмæт кæйфæндыдæр

байсафдзæни, æрмæст уымæ нæ бавналдзæни, æмæ арвæй цыдæр хорздзинад æрхауынмæ ‘нхъæлмæ кæсы, фæлæ йæм уырдыгæй ницы хауы. Къуыритæ, мæйтæ, афæдзтæ уыцы иухуызон æдзæхх æнæрайгæйæ йæ иувæрсты кæдæмдæр лидзынц æмæ йын, кæронмæ бамбарын кæй нæ фæразы, ахæм катæй йæ риумæ хæссынц. Йæ бæллиц рæстæджы цыдимæ мынæгæй-мынæгдæр кæны, йæ зæрдæ та тарæй-тардæр. Æмæ куыд нæ кæна тарæй-тардæр? Йæ мад хъæрзы, йе ‘фсымæр йæ цард иблисимæ кæй сбаста, уый тыххæй фæсмонай мæлы. Назирæ йын йæ цоты уындмæ йæ былыцъæрттæ хæры, фæлæ йæ хæдад чындзы æппындæр ничи хъæуы æмæ йæм сæ хæстæг нæ уадзы. Хъазыбег йемæ фæхыл ваййы, фæлæ йæ иу фæлмæн ныхасæн дыууæ рæхуыст ныхасы райсы æмæ ныхъхъус ваййы. Уæдæ йæ усы маргæ дæр куыд акæна? Ацæуид дзы, фæлæ йæ чызджытæ сæ сæрхъæн мады ‘вджид куы баззайой æмæ куы адзæгъæл уой, уымæй тæрсы æмæ быхсы.

Дыууæ арты ‘хсæн судзы æмæ йæ бонтæ, зæрдæнизы хостæ нуазгæйæ, æрвиты.

– Иунæг мæгуыр у, ма къона, æмæ дæхи æнæ зæнæгæй ма ныуадз, – йæ чызгæн ма фæстаг хатт бафæдзæхста Назирæ æмæ, уæлæуыл куыд сабырæй фæцард, афтæ сабырæй ацыд йе ‘нусон дунемæ.

Фыдбылыз йæ фæдыл фыдбылыз сайы. Андина йæ саутæ нæма систа, афтæ йæ хъустыл æрцыд æндæр æвирхъау хабар. Йæ цардæй ахицæн Атарбег. Иутæ дзырдтой, зæгъгæ, поезды бынмæ æнæнхъæладжы бахаудта, иннæтæ дзырдтой, йæхи амардта, фæлæ йын бæстон ничи ницы зыдта æмæ алы ныхæстæ кодтой. Йæ бинойнаг дæр ницы ныффыста, æрмæстдæр ын йæ мадмæ тел ныццавта: «Райсом дын дæ фырты æвддæс сахатыл Минводмæ сласдынæн». Адæм йæ размæ ацыдысты æмæ йæм аэропорты ‘нхъæлмæ кастысты. Лæппутæ цæттæ уыдысты хæдтахагæй чырын райсынмæ æмæ йæ машинæйы сæвæрынмæ, фæлæ сæ исын ницы бахъуыди. Йæ хæрзконд уæнгтæй хъазгæйæ сæм йæ сау хызынимæ трапыл æрхызти зæрдæмæдзæугæ хæрзарæзт æрыгон сылгоймаг æмæ сæ разы, æнæдзургæйæ, æрлæууыди.

– Атарбег та кæм и? – бафарста йæ йæ ходыгъд.

– Мæна, – куыдфæндыйы хъæлæсæй йын дзуапп радта Кристина. Йæ цæсгомыл иу нуар дæр нæ фезмæлды, афтæмæй иу

кьопп йæ хызынæй систа æмæ йæм æй балæвæрдта. Андинаæ фæуыргъуыйау. Æрхъæцмæ дæр кæуыл нæ хъæцыди æмæ алы минут дæр йæ хъуыдыты кæуыл узæлыд, йæхицæй йæ фылдæр чи уарзта æмæ ма йын æрæджы дæр баком мын, зæгъгæ, лæгъстæ чи кодта, сызгъæрин зæрдæ кæмæн уыди æмæ йæм йæ уды рæби-наг æвæрæнтæй чи бæллыд, уый нал и, арты басыгъди æмæ фæнык фестад. Ау, ацы дунемæ уый тыххæй рантысти, цæмæй уæртæ уыцы гыццыл кьоппы бацæуа æмæ йæ фæд фесæфа? Мæлæты цы æбуалгъдзинад ис, уый йе ‘ппæт буарæй дæр банкъардта æмæ къæхæй-сæрмæ ныддыз-дыз кодта. Замманай лæппу йæ аххосæй кæй бабын, ууыл дызæрдыг нæ кæны æмæ йæ цæссыгтæ згъалы. Йæ сæрыстырдзинад куы ницæмæ ‘рдардтаид æмæ йæ зæрдæйы фæдыл куы ацыдаид, уæд йемæ амондджынай фæцардаид, ныр та уый дæр байсæфти, йæхи цард дæр фехæлди. «Кæй хъæуы, адæймагæн зиан чи хæссы, ахæм сæрыстыр-дзинад?» – ногæй æмæ ногæй фæрсы йæхи, фæлæ йæ фарстæн дзуапп нæ ары, уымæн æмæ, цы дыдзæсгом æхсæнады цæры, уый мæнг хæзнатæ йæ тугимæ сæмхæццæ сты, æцæг хæзнатæу сыл æууæнды, æмæ сæ йæхи атонын нæ фæразы.

* * *

Хойы зæрдæ – æфсымæрмæ, æфсымæры зæрдæ – хъæдмæ. Æндæр мацы фенæд ацы ‘мбисонд æрхъуыдыгæнæг. Кæд ма йæ хойыл Хъазыбег нæ мæт кæны. Йе уæхсчытæй йын дыууæ стыр уаргъы кæй айста æмæ йæ адæмы уайдзæфтæй кæй фервæзын кодта, æрмæст уый тыххæй дæр дзы æгæрон бузныг у. Хъуамæ йæ мад æмæ йæ фыд сæ фæстаг бонтæ уымæ арвыстайккой, фæлæ Зуретæ йæ сау цæсгом сыхæлдта æмæ йын сæттын нæ бакуымдта.

– Кæнæ – уыдон, кæнæ – æз! Махæн дон æмæ артау иумæ царæн нæй! Æз сæ горæтмæ уый тыххæй нæ ралыгътæн, цæмæй сæ мæ фæдыл раласон! – цæхгæр æм ныллæууыд йæ чызджыты раз. Фæлмæн лæгъстæ æмæ йæм тызмæг æртхъирантæ дæр нæ бахъардтой. Бирæ хъаугъаты фæстæ лæгæн йæ хъару басасты, æмæ цæф арсау ныууынаргъыдта:

– Дæу мын цы Хуыцау бавзарын кодта, уый дæлæмæ ‘рхæуæд!

– Дæ рортæмдзог æнахуыргонд хæзгулæй дæ кæй бахызта æмæ дын де ‘гад хæдзармæ кадджын ахуыргонд сылгоймаджы

кæй æрбарвыста, уый тыххæй йæм сызгъæрин тæбæгъты кувин хъæуы, ды та йæ номылусы ‘лгъыстытæ кæныс! Æниу дæ цы бадомдæуа?! Дæлæмæ дæр, уæлæмæ дæр шофыр! – былысчъилæй йыл бахудти Зуретæ.

Хъазыбег фырмастæй дзурын ницыуал сфæрæзта æмæ йæ зæрдæйæ бавзæр. Йе ‘муд куы ‘рцыди, уæд йæ фырнымд хойы йæ фыд-зыкъуыр усимæ абарста æмæ йæм бынтон æндæр цæстæй кæсын райдыдта. Уарзондзинады æдде ма йæм фæзынди йæ мадызæнæгæн табу кæныны зонд дæр. Андинæ, чызг уæвгæйæ, бирæ нæлгоймæгтæй лæгдæр кæй разынди, уый йын æхсызгон у. Йæхи аккаг лæппумæ куы смой кæнид, уæд та йын уæлдай æхсызгондæр уайд, фæлæ никуы бæхы хуыррытт, никуы ехсы къæрцц, æмæ йын тæрсы, æдзæллаг уавæрмаæ куы ‘рхауа æмæ æвæгæсæгæй куы баззайа, уымæй.

Зуретæ йæм йæ чызджыты æввахс дæр нæ бауадздзæн. Уæвгæ йæм сæхæдæг дæр нæ бацæудзысты. Бакастæй дæр, зондæй дæр сæ мады халдих рауадысты, йе ‘ррагæнæн маргæй фæхъæстæсты, æмæ сæ зæрдæ æдзухдæр хыл кæнын агуры. Ницытæ æмæ мацыты тыххæй кæрæдзимæ цыфыддæр знæгтау куы фæлæбурынц, уæд Хъазыбегæн фырхъыг æмæ фырадæргæй йæ цæстытæ доны разылынц. Æдзухдæр æй дисы ‘фтауы, иу гуыбыны чи равзæрди, уыдонмæ уыйбæрц æнæуынондзинад кæцæй ис, уый. Уымæй тынгдæр та дис кæны, сæ мад сæ йæ маст куыд знæтæй фæисы, ууыл. Сывæллонай дæ маст исын æмæ йæ æгъатырæй нæмын хъæддаг ми кæй у, уый бамбарыны бæсты йæ барон лæгмæ азылы æмæ йын алывыдтæ акалы:

– Замманай сывæллæттæ уыдысты, æмæ сæ ды фехæлдтай! Æз сæ ‘фхæргæ кæнын, ды та – равдаугæ, æмæ сын æз æвзæр дæн, ды та – хорз!

Дæ цотæн цы къæбæр дæттыс, уый сын иудадзыг сæ цæстмæ дар æмæ сæм æртхъирантæ кæ, лæгъз ныхас зæгъын кæм хъæуы, уым тъæпп-рæхуыстæй архай. Нæ, Хъазыбег ахæм мады никуы бамбардзæн. Æнæуи дæр æй нæ уарзы, хылгæнгæйæ та йын бынтон сæнад ваййы, æмæ ма уый æдде иннæ сылгоймæгтæй дæр йе сæфт фены. Йæ уд æрдуйæ нарагдæр сваййы, æмæ йæм дуне саутарæй разыны, йæ сæрыл дыууæ къухæй ныххæцы æмæ йæ фыраæнобонæй йæхæдæг дæр мастисæн æлхысчъытам рахизы:

– Дæуæн ахуыргæнæджы диплом чи радта, уый та – дæуай æвзæрдæр! Ды скъоламæ уазæгуаты бауадзынмæ дæр нæ бæззыс!

Йæ хо куы фæцуда, уæд æй йæ ус æмæ йæ чызджытæ кæй ницæмæ ‘рдардзысты, уый зоны æмæ йын рагацау тæригъæд кæны. Йæ бон куы уайд, уæд йæ цоты разæй дæр уый амонд саразид. Иучысыл ма куы ацæрид, уæд æм йæ цæст фæдарид, фæлæ афтæ лæмæгъæй бирæ нал ахæсдзæн. Йæ зæрдæ йæ куы срæхойы, уæд йæ улафт ахгæны, æмæ йæ хид йæ къæхты бынæй акæлы. Мæлынæй нæ тæрсы. Йæ цард æй мурдæр ницæмæн хъæуы, фæлæ йæ лæмæгъдзинады азарæй цы рæдыдтытæ бауагъта, уыдоныл у йæ хъынцъым. Йæ рынчын ныййарджытимæ удхаргæнгæйæ, иуæй-иннæ уæззаудæр æнæрай азты фæстæ Андинаейы кæдæй-уæдæй йæ рай-гуырæн бон æртæ чъирийы скувын бафæндыди, æмæ дзы хъуамæ уым иу рæдыд сраст кæна. Æппæтæй тынгдæр кæй раз фæаххосджын, уымæн хорзæй ницыуал фæуыздæни, фæлæ арæх зæрдæ фæлæууынæн иу лæгъз ныхас дæр æгъгъæд вæййы, æмæ, чи зоны, йæ мыггаг сау мæрмæ ныххауа... Йæ курдиат йæ былалгъыл сирвæзынæввонгæй лæууы, фæлæ йæ йæ хойæн куыд зæгъа, уый нæ зоны. Сылгоймаг цыфæндыйæ дæр сылгоймаг у æмæ йын куы ныффæрскуа. Уæвгæ, цæуыл тыхсы? Кæд ын бакæна иу уайдзæф. Æмæ уайдзæфæй чи кæд амарди? Йæ фæнд куы аива, уымæй тæрсгæйæ, телефоны хæтæл фелвæста æмæ йæм бадзырдта:

- Андина, иу курдиат мæм ис дæумæ.
 - Цы у?
 - Зæгъин æй, фæлæ дæм аив куынæ фæкæса...
 - Уый та дын цы ныхас у? Дæ хойæ дæр æфсæрмы кæныс?
 - Æфсæрмыйагæй дзы ницы ис, фæлæ мæ раст куынæ бамбарай...
 - Раст дæ бамбардзынæн. Зæгъ æй.
 - Изетæйы дæ куывдмæ куы ‘рбахонис, уæд куыд уайд? Цы ныхъхъус дæ? Мæ фæнд дæ зæрдæмæ нæ цæуы?
 - Цæуы, фæлæ мын куынæ ‘рбакома...
 - Бафæлвар æй...Маргæ дæ нæ акæндзæни...
 - Куы мæ амара, уæд дæуæн ныгæнинаг уыздынæн, – хъазгæмхасæнты загъта Андина æмæ ма йæ ныхасмæ, цыдæр сусæгдзинад æмбæхсæгау, бафтыдта: – Фæлæуу-ма иучысыл.
- Хъазыбег рудзынгæй уынгмæ аджих, стæй йæм телефоны хæтæлæй зонгæ хъалæс хæрзфæлмæнæй райхъуысти:
- Дæ бон хорз, Казикк.
 - Афтæ йæ ‘рмæстдæр йæ уарзон хуыдта, æмæ фырдисæй фæкуыддæр.

– Изетæ, ды дæ?! – æрæджиау дзы сирвæзт.

– О.

– Æмæ уым цы кусыс?

– Андинаæ ма ‘рбахуыдта. Маæ бæрæгбон, дам, æнæ дæу не сфидаудзæн, æмæ йын мæнæ фынгтæ æвæрынмæ æххуыс кæнын.

– Маæ хо æмбаргæ кæй у, уый зыдтон, фæлæ афтæ ‘рхъуыдыджын разындзæн, уый æнхъæл нæ уыдтæн, – райгондæй сдзырдта Хъазыбег, йæ райст-бавæрд дзаумæттæ йе уæлæ акодта, дидинджыты дуканийы ногтынд цæхæркалгæ уардитæ алхæдта æмæ сæм атындзыдта. Изетæйыл балкбонмæ ахæцыди æмæ йын йæ къух йæ дыууæ армы ‘хсæн дзæвгар рæстæг фæдардта. Сылгоймаг фефсæрмы æмæ йæ къух айсыныл афæлвæрдта, фæлæ йын æй Хъазыбег не суагъта. Куы йын алидза, уымæй тæрсгæйæ йыл фидар хæцыди æмæ йæм зыдхуызæй касти.

– Дæ дзыккутæ куы сурс сты, – æппынфæстаг бафиппайдта тæригъæдгæнæджы хъæлæсæй æмæ сыл йæ уырзтæ рæвдауæгау æрхаста.

– Ды ус куы ракуырдайт, уæд мын сæ ‘хсæв-бонмæ уæ цæхæрадоны æрдз урс ахорæнæй фæцахуырста, æмæ сын сæ хуыз нал аивтон. Цæй охыл ма?

Уазджытæ кæрæдзи фæдыл иугай-дыгай æрбацыдысты, хæдзары хицауыл фæцинтæ кодтой, стæй фынгтыл æрбадтысты æмæ цæл кæнын райдыдтой. Цалдæр сидты куы рауагътой, уæд агъуыст сæ кæл-кæлæй байдзаг. Андинайæн йе ‘взонгдзинад кæй аивгъуыдта, уый дзы ‘рбайрох æмæ æнæмæтæй худы. Изетæ сæн анызта, йæ сагъæстæй феуæгъд, æмæ йæ зæрдæйы рухс йæ цæсгомæй раивылди. Хъазыбег йæ низæй феуæгъд, йæ нарæг астауыл ын æрхæцыди æмæ аргентинаг удылтайгæ музыкамæ танго кафы. Йæ хо йæ афтæ хъæлдзæгæй никуыма федта, æмæ йын йæ уарзонæн йæхинымæр арфæтæ кæны.

Амондджын уысмæ хъару цас у, цас! Адæймагæн йæ зынтæ айсы, дзæнæтон æнцойад ын ратты æмæ йæ ‘мбисонды дунемæ йæ уæлныхты ахæссы. Йæ тых æгæрон у, йæ рæстæг та – хæрзцыбыр.

Хъазыбег, Изетæ æмæ Андинайы амондæн æрдзæй цы рæстæг лавæрд уыди, уый дæр цæстыфæныкъуылдау атахти. Уазджытæ, дзолгъо-молгъогæнгæ, ахæлиу сты, æмæ ма уаты ‘ртæйæ баззæдысты. Андинаæ фынгæй чъизи тæбæгътæ систа æмæ къæбицмæ бацыди. Изетæ дæр йæхиуыл схæцыди, фæлæ йæ Хъазыбег нæ

ауагъта, фæстæмæ йæ диваныл йæ фарсмæ ‘рбадын кодта æмæ йын сабырæй дзурын райдыдта:

– Барастыр мæ йæхимæ хоны, æмæ дæ мæ мæлæты размæ мæ зæрды хатыр ракурын и.

– Ныр цытæ дзурыс?

– Батæригъæд мын кæнай, уый тыххæй дын æй нæ загътон. Æцæгæй дæр мæлыны къахыл лæууын. Мæ зæрдæ ма йæхиуыл тыххæй хæцы æмæ бирæйы фаг нал у. Ардæм дæр мæ ныфс не ‘рбахастаин, дæу фенынмæ куынæ бæллыдаин, уæд. Уæхимæ дæм бацæуынмæ хъавыдтæн, фæлæ мын дуар куынæ байгом кæнай, уымæй тарстæн. Хатыр дæ куынæ ракурон, уæд æй мæхицæн нæ ныббардзынæн.

– Цæмæй мæ хатыр ракурай, уый тыххæй мæ хъуамæ ‘фхæргæ бакæнай, ды та мæ разы æнæкъæмдзæстыг дæ.

– Кæй дæ ацыдтæн, уый æфхæрдыл нæ нымайыс?

– Ды мæнæй никæдæм ацыдтæ.

– Ома?

– Зæрдæйæн буарæй фæхицæнгæнæн куыд нæй, дæуæн дæр мæнæй афтæ фæхицæнгæнæн нæй, æмæ ‘хсæвай-бонæй мемæ вæййыс. Мæ сæр базыл куы æрæвæрын, уæд дын «хæрзфынтæ фен» фæзæгъын, куы райхъал вæййын, уæд та – «дæ райсом хорз». Мæ сагъæстæй куы сфæлмæцын, уæд дыл мæ цæнгтæ ‘рбатухын, мæ сæр дын дæ риуыл сæвæрын, æмæ, дæ зæрдæмæ хъусгæйæ, ногæй цæрын райдайын.

– Мæ цъæхдзаст донычызг... Мæ хуры тын... Мæ зæды хай... Куыд бирæ дæ уарзын, уый зоныс?

– Зонын.

– Кæцæй?

– Куынæ мæ уарзис, уæд мæ æнæ аххосæй хатыр нæ курис.

– Ме ‘фсины куы ракуырдатон, уæдæй фæстæмæ фæсмонай мæлын. Дæ сыгъдæгдзинадыл дын цæуыннæ баууæндыдтæн? Адæммæ цæмæ байхъуыстон?

– Цы ‘рцыди, уый æрцыди, æмæ йыл дæ зæрдæ мауал рисын кæ.

– Уыцы бон демæ кæй нæ ацыдтæн, уый ме ‘ппæты стырдарæдыд уыди.

– Нæ мæнг дуне æгъатыр разынди æмæ ныл нæ бацауæрста, фæлæ нын не ‘цæг дунейы нæ размæ цæлхдуртæ ничиуал сæвæрдзæн, æмæ æнустæм иумæ уыдзыстæм. Афтæ кæй уыдзæн,

ууыл æдзухдæр æууæндыдтæн, ныр та йыл уæлдай тынгдæр æууæндын, уымæн æмæ нæ удтæ кæрæдзийæ нæ фæхицæн сты.

– Изетæ...

– Казикк...

– Цы Казикк, цы?! Дæ къухы кæй нæ бафтыд, ууыл нæтыс?! Цыма дын æй æз байстон! Куы йæ хъуыдаис, уæд дæ нæ уыдта?! Æгæр хорз дæр ма дæ уыдта, фæлæ йæ гацца сылы дзæгъæлзæд къæбыла нæ хъуыди! Хынджылæг кæнынæн – о, бинойнагæн – нæ! – йæ маргæйдзаг ныхæстæ сыл бакалдта Зуретæ. Сæ цуры куыд фæвзæрди, уый æмбаргæ дæр нæ бакодтой æмæ хорзау нал фесты. Фыццагдæр æрчыцыдта Изетæ. Йæ къух Хъазыбеджы къухæй атыдта, фестæди æмæ тыхстхуызæй сдзырдта:

– Цæй, æз цæуон.

– Кæдæм цæуыс?! Ам баззай, æмæ дæ хæзгулы барæвдау! Дæ бонæй у! Йæ хо дын замманай фадæттæ сарæзта! Цæмæй дзы дæ мондæгтæ суадзай, уый тыххæй ма йæ фæстаг капеччытæ дæр схардз кодта! Афтæ тынг дæ цæмæ бауарзта, цымæ?! Кæд мæн мæстæй марынмæ, уæд дзы ницы рамбулдзæни! Æз ын æй сæдæ ахæмæй бафиддзынæн!

– Цы лæхурис, ууыл хъуыды кæ, сæрхъæн! Фесæф мæ разæй! – нытътæлланг ыл ласта Хъазыбег, цæхгæр æм фæзылди æмæ, йæ зæрдæйыл хæцгæйæ, диваныл æрфæлдæхти.

– Андина, де ‘фсымæр мæлы! – нырдиаг кодта Изетæ æмæ йæ алыварс скатай.

– Ницы та йын уызæни, гæдыйау æвдудон у, – йæ был ыл акъуырда Зуретæ æмæ фæдæдуар. Андина тарстхуызæй æрбауад æмæ телефоны хæтæлмæ фæлæбурдта, фæлæ йæ Хъазыбег йæ къухы лæмæгъ змæлдæй баурæдта.

– Дохтыртæм ма дзур. Цалынмæ уыдон ардæм цæуой, уæдмæ æз дыууæ марды акæндзынæн, – загъта, стæй йæ пиджаччы дзыппæй валидол систа æмæ йæ йе ‘взæджы бын сæвæрдта. Иуцасдæр, цармæ кæсгæйæ, æдзæмæй фæхуыссыди, стæй Изетæмæ йе ‘ргом æздæхта æмæ йæ лæгъстæхуызæй бафарста:

– Хатыр мын кæныс æви нæ?

– Кæнын, кæнын. Æрсабыр у, дæ хорзæхæй.

– Мæ усæн дæр йе ‘дылы ныхæстæ ныббар. Маст æмæ хъыг кæйфæнды зонд дæр фæцæуын кæндзысты. Иу лæгъз ныхас æмæ мæ иу фæлмæн æвнæлд дæр нæ зоны, æмæ йæ нервытæ фехæлдысты.

- Ёз аёй аёмбарын. Йае уавар мае уаварёй хуыздәр нәу.
- Иуән дәр уә амонд не ‘рхастон аеае ме ‘нәрхуыды митыл фәсмон кәнын. Сратгәнән ма сын куы уайд, уәд мәхиуыл нә бацауәрдин, фәлә ивгъуыдән фәстәмае раздахән нал и, – загъта Хъазыбег аеае йаехиуыл сындәггай схәцыди. Йае дыууә уарзон адәймаджы йае фәйнафарс бацыдысты аеае йае таксий сәхимае аластой. Андина ‘хсәв-бонмае йае цәстытае кәрәдзиуыл не ‘ривәрдта. Райсомәй йае йае чындз телефонәй куыдфәндыйы хъәләсәй әрбадзырдта аеае йае йае астәуыл дыууә дихы акодта:
- Хъазыбег нал и.
- Ома куыд нал и?!
- Куыд вәййы, афтә. Йае зәрдә...

* * *

Зуретә йае хурән хур фенәгау рухсцәсгомәй зилы аеае худы. Куы иу мәрддзыгойы раз әрләууы, куы иннә мәрддзыгойы раз, аеае йын семә әнәмәт ныхас бацайдагъ вәййы.

- Зиан дыл әрцыди, гормон, аеае дәхиуыл фәхәц.
- Уый цавар чыр-чыр у? Чындзәхсәвы дә?
- Дә ләгыл адәмы цәстмае иу цәссыг уәддәр әрәппар, – фәйна-фәйна уайдзәфы йын бакодтой йае сыхәгтә, фәлә сәм нә байхуыста.

– Бирә кәй уарзта, уый йыл әппарәд йае цәссыгтә. Йае лыстан дзәгъәлы уыди? – искае хъыгыл райәгау срацыгъта къәйныхуызәй, йе ‘мыджырмае, әлгъгәнгәйә, ацамыдта аеае йае фыдгәйттыл схәцыди: – Йае фәстаг минутты онг дәр ма йае йае былъцәрттә хордта аеае йае мәнае атоныныл архайдта. Йае фыд куы адзәгъәл и, уәд әм уый әфсонәй әрбауади, аеае йае ма къәсәрәй фәсырдтон. Әндәрәбон та йае ма хъал ходыгъды диваныл йае хъәбысы баййәфтон аеае йын алывыдта акалдтон.

Уыцы ныхәстәй йаехи кәй әгад кәны, уый не ‘мбары, аеае йыл сылгоймәгтә йае фәсауон худыңц:

– Искуы дзы ахам тыфтырыкьо уыди. Кәм цы дзурын хъәуы, уый дәр нә зоны.

– Алцәмән дәр йае райдайән зонд у. Мады гуыбынае йае куынае рахәссай, уәд ын райсән никаәцәй и.

– Мәгуыр стәм, әвәдза. Нә сывәлләттә цы әдылы ахуырғанәджи къухы сты.

– Йæ лæг та махæй магуырдар уыди, йе ‘рра митæ йын чи быхста. Мæ фыдгул иу бон дæр ахæм фæлдурæдждын усимæ фæцæрæд.

– Куы йæ хаста, уæд æй нæ уыдта?

– Бæгуыдар æй уыдта, фæлæ адæймагæн йæ хъысмæтæй алидзæн никæдæм и.

– Уæртæ йын уыцы чызджы курын нæ бауагътой, æмæ уæм-дзæджы хъæдуримæ цæрыныл уымæн сразы и, æндæр уый мæтæй марди.

– Кæуындзастæй дæр цы фидауджын у. Арыгонæй хæрзаг рæсугъд уыди, – Изетæмæ кæсгæйæ, æцæгæлон сылгоймаджы цæстытæ ферттывтой, чи йæ зыдта, уыдон та дисы бацыдысты:

– Ныр дæр рæсугъдхъуаг нæу, фæлæ ма йе ‘нæуаг миты фæстæ адæмы ‘хсæнмæ рацæуын куыд бауæндыди?

– Уарзондзинад тыхджын у, адæймаджы цыфæнды арентыл дæр ахизын кæны.

– Цæй уарзондзинад æм ссардтат? Йæ фырæнæрхъæцæй бацарæфтыд ис æмæ йæхиуыл кæуы.

– Йæхиуыл йæ уаты дæр кæуид. Ардæм зианджыны уæзæй райсынмæ ‘рбацыди. Йæ цард ын фехæлдтой, уæддæр сыл йæ зæрдæ нæ ивы. Афтæ бирæты бон нæу...

Устытæ иуцасдæр кæрæдзийæн Изетæйы хабæрттæ фæкодтой, стæй Андинамæ рахызтысты:

– Уæддæр дзы хи туг куыд риссы, афтæ ницы. Йæ магуыр æфсымарыл йæхи куыд мары.

– Кæуыл æрæнцой кæна, уый йын нал ис, æмæ дзыназы.

– Хъæуы йаргъ чызг иунæгæй баззади.

– Ахæм хæрзаив у æмæ лæджы ад ма бамбар.

– Усгуртæ дæр куырм сты, æндæр уый хуызæн чызджы куыд нæ уынынц.

– Бæргæ йæ уынынц, фæлæ хуымæтæг зæххон лæгыл не ‘рвæссы. Уаларвæй æруадзгæ зæд æй хъæуы.

– Йæ бонæй уæд. Æмæ ахæм лæг кæй нæ хъæуы? Махæн дзы нæ гуыбынтæ фæриссиккой?

– Цалынмæ йын нæ байрæджы и, уæдмæ кæмæфæндыдæр смой кæнæд, æмæ ма йæ къухы иу сывæллон уæддæр бафта...

Сылгоймæгтæ ахæм ныхас кæнынц, цыма Андина чындзы нал ацаудзæн, æмæ йын цот нал уыдзæн. Йæхæдæг дæр уымæй тæрсы, фæлæ йæ хатджытæй йæхицæн къайаг равзарын нæ

фæразы. Йæ хъуыдымæ гæсгæ, уыдонæй хуыздæры аккаг у, æмæ йæ йе сфæлдисæг фæлваргæ кæны. Иучысыл ма куы бабыхса, уæд æм æй æрбарвитдзæн. Æнæмæнг æм æй æрбарвитдзæн. Куына йæм æй æрбарвита, уæд фæрæдийдзæн, æмæ хъуамæ ахæм рæдыд ма ‘руадза. Æхсæвæй-бонæй йæм кувгæ куы кæны, уæд ыл гадзрахатæй куыд рацæудзæн?

«Алыхуызон низтæ дыл сагъуыйдзысты, стæй мæнау дæ сæры раг фæзындзæн, æмæ амæлдзынæ...» – иу хаттæй иннæ хатмæ йæ зæрдыл æрлæууынц Аидæйы ныхæстæ, фæлæ йæм нæ бахъарынц, уымæн æмæ Хуыцауы рæстадыл уыдонæй тынгдæр æууанды. Цыфæнды куы фæуа, уæддæр æй хъуамæ таурæгъты дзуринаг цæхæрцæст лæппу ракура. Кæд æм фæзындзæн, уый нæ зоны, фæлæ йæм кæй фæзындзæн, ууыл йæ зæрдæ дары. Йæ къах-къухы йаргъ чи нæ у, уыдон дæр ма замманай лæгтæм куы смой кодтой, уæд уый цыппар къулы астæу æнхъæлмæ кæсгæйæ куыд баззайдзæн? Цæмæй йæ йæ мойаг дæрдджынхуызæй ма ‘рбайафа, уый тыххæй йæ урс дзыккутæ иугай тоны, фæлæ уыдон йæ фыддæрагæн ноджы фылдæрæй æддæмæ бырсынц, йæ цæсгоммы лыстæг æнцъылдтæ фæсарæйнаг кремтæй сæрды, фæлæ йын æмбæхсын нæ комынц æмæ йыл катай æфтауынц.

Маст æмæ ‘рхæндæг рæсугъдты рæсугъды дæр фыдындæ кæнынц. Азæй-азмæ йæ цæсгом цауддæргæнгæ куыд цæуы, уый уыны æмæ тынгæй-тынгдæр тыхсы. Циндзинадæй йын цыма йæ раздæры хуыз раздахынмæ фæхъавы, уыйау йæ хæлæртты ‘рбахоны, дзаджджын фынгтæ сын æрæвæры æмæ сæ фæсахсæвæртæм хъæлдзæг фæдары. Цыбыр рæстæгмæ йæ сагъæстæй фервæзы, фæлæ йæ уазджытæ куы ацæуынц, æмæ йæхиуыл дуар куы рахгæны, уæд та йыл сæ уæз æруадзынц. Йæ гыццыл зæронд телевизор скусын кæны, фæлæ, уый цы фæдзуры, уымæ нæ фæхъусы. Кæд æрыгон нал у, уæддæр ма дзы йæ буар æвзонг чызгау нæлгоймаджы узæлд домы, æмæ, йæ фæлгæнæны цы къобор лæппуйы сурæт сарæзта, уый адджын хъæбысы, рæдзæ-мæдзæгæнгæ, æмбисонды дунейы фесты. Иуафон йæ афтид хуыссæны ‘рчыцы, хъыг, фæсмон æмæ сæфт бæллицтæ йæ зæрдæйы схæлбурцъ кæнынц æмæ йæ туханæй фæмарынц.

* * *

Дуг дуджы ивы, цард царды, фэлтәр фэлтәры. Кәстәртә рахьомыл сты әмә алыхуызон рәсугъд дидинджытау цәхәр калынц. Сә зәрдатә нәма счъизи сты, сә сәрмә арвыл иу мигъы кьәм дәр нәма фәзынд, әмә, кәрәдзи рәвдаугәйә, сә цард баиу кәныныл сә улы быцъынәг скъуынынц. Афтә райдзастхуыз ма уалдзыгон мәргътә вәййынц. Хьарм бәстәй куы 'ртәхынц, уәд, цыбар-цыбургәнгә, кьәйтгәй сәхицән ахстәттә аразынмә фәвәййынц. Искәй сывәлләттә тагъд рәзынц. Әрәджы дәр ма йә цуры әнәмәтәй чи хьазыди, уыцы сабитә чындздзон чызджытә систы әмә йәм, сә уарзәттәм тындзгәйә, сә хәс әххәстгәнәгау талф-тулфәй сдзурынц:

– Дә бон хорз, тәтя Андинаә.

Андинаә сә фәдыл әнкьардәй аджих вәййы, әмә удскъуынан хәләг йә зәрдәмә бахъуызы. «Тәтя, тәтя!» Уыцы әнәбайрайгәйы дзырдәй йә удхәссәг уыны. Афтә йәм кәсы, цыма йә ацәргә сылгоймагыл нымайынц, цыма йә бон цардәмбал ссарын кәй нәу, уый тыххәй йыл худгә кәнынц. Әмә йыл куыд нә худой? Уыдонмә ләппутә сә бәттәнтә тонынц, уымә та иу усгур дәр нал цәуы. Бәласәй цы уәнгмард хус сыфтәр әрхауа, уый ма цардхьом цьәх сыфтәрти 'хсән кәй хьәуы?

Дә зәнәджы знаджы хаст скә, әмә дын лымәны ад раттой. Ацы ныхәстә раст кәй сты, уый йәхи цәстытәй уыны әмә дисәй мәлы. Зуретә йә цоты иу хатт дәр никуы барәвдыдта. Фыдыусау сә тьәпп-рәхуыстәй фәдардта, әмә йын ныр фу-фу кәнынц. Әнә хьаугъайә сә хуыссәнтә никуы бафснәйдтой, сә дзаумәттә никуы ныхсадтой, сә фәстә фынгтә никуы систой. Нә сә зондәй фәсгуыхтысты, нә сә уындәй, афтәмәй сыл иуәй иннә сәрәндәр ләппутә фәхәлоф кодтой. Сывәлләттә сын райгуырди, әмә сә мадмә бонцухәй згъорынц. Куы йәм әрбацәуынц, уәд ын батә кәнынай нал фәфсәдынц. Буцдәрән әй «Мамулиночка» хонынц. Әмә дзы цас әнкьарәнтә сәвәрынц, уый та! Йе 'фсымәры чызджытән хорз ләгтә кәй фәци, уый Андинайән хьыг нәу, фәлә йә тышпыр хәрзконд риутәм дәр чи нә схәццә и, уыдонәй ныхкьуыррдәр кәй у, уыцы әнәрәст хьуыддаг ын йә хиуарзондзинад әфхәры әмә йә цәрын нә уадзы.

Тышпыр хәрзконд риутә...Айдәны акомкоммә ләууы әмә

сæм рохстæй кæсы. Кæддæр сæ тынг хъал уыди, фæлæ рæстæджы узал комулæфтæй æрзæбул сты, стæй дзы иу ран чысыл дзыхъгонд фæзынди. Йæ ноггуырд сабитæн дзидзи куыд дардзæни, уыцы ныв æдзухдæр йæ цæстытыл уади, æмæ йын фæмæнг и. Йæ хъæбыс афтидæй баззади. Мады номæй йæм ничи сдзурдзæни. Æдзухдæр йæ чындыл йæ зæрдæ худти. Йæ лæджы æнæуынон ахаст æнкъаргæйæ йыл йæхи тыххæй кæй ныхæста, уый йын нæ барста, æмæ сæ абон хуыздæр уавæры чи ис? Йæ цоты сывæллæтты цинæй чи райы, уый, æви, æнæ цотæй чи хъæрзы æмæ йæхицæй æгуыдзæгдæртæм чи тæхуды кæны, уый? Гъе, уæууæй, гъе, ницæйаг Зуретæйы амонд дæр дæ ма фæуæд!

– Ныр мæ адон æнæ сывæллоуæй кæм хъæуындæ? – сдзырдта мæстыйæ, йæ риутæм дæрзæг æвнæлд фæкодта æмæ дзы дзыхъгонды бакомкоммæ иу гыццыл къуыбарыл фæхæст. Аууæрста йæ, æмæ йын срыст. Æвæццæгæн, дæлгоммæ сынкъ у. Нæ, уæд йæ алыварс рæсыд æмæ сырхбын уайд, стæй æнæ бавналгæйæ дæр дудгæ кæнид. Кæд рак у, мыййаг? Йæ фыны йæм йæ мард хæрæфырт дзæгъæлы не ‘рбацыди. Цæмæй дзы йæхи бахиза, уый тыххæй йын æй рагацау йæ хъусы бацагъта, фæлæ цæст цынæ уыны, ууыл фидар у. Нæ йæ зыдта æмæ йæ ницæмæ дардта, ныр æй зоны, æмæ адæргæй йæ уд скъуыны. Уæвгæ йын нырма цы бæрæг и? Йæхи ‘мгъуыдæй раздæр цæмæ хæры? Кæд дзы йæ буары сой фæхъæбæр и, уæд та? Банхъæлмæ уал æм кæса. Рæхджы куына батайа, уæд ын исты амал кæндзæни.

Бонтæ кæрæдзи фæдыл згъорынц, къуыбар та нæ тайы æмæ йыл мæлыны тас æфтауы. Æцæг хабар куы фехъуса, уый тæссай дохтырма цæуын дæр нæ уæнды, æгæр куы бафæстиат уа, æмæ йын сдзæбæхгæнæн куы нал уа, уымæй дæр тæрсы æмæ катæй кæны. Ныртæккæ йæм усгур цыфæнды хорз лæппу куы ‘рбацауид, уæддæр ын нæ бакомид. Лæджы мæт æй нал и. Дун-дунеты хæртæй ма йæ хъæуы ‘рмæстдæр цард, æндæр ницыуал. Алы минут дæр йæ риу стары æмæ Хуыцаумæ кувы, цæмæй йыл бацауæрда æмæ йын йæ низ айса, фæлæ йе сфæлдисæджы уымæ не ‘вдæлы, æмæ къуыбар стырæй-стырдæр кæны.

Æвæдзайæ цард аразæн нæй. Йæхи цасфæнды куы фæсайа, уæддæр æй Къобы хæрдыл суайын бахъæудзæни. Йæ уд æрдуйæ нарæгдæр куы сси, уæд поликлиникæмæ æвæндонæй араст и. «О Хуыцау, уыцы æбуалгъ низ мæм ма ‘рбауадз! О Хуыцау,

уыцы æбуалгъ низ мæм ма ‘рбауадз!» – йæхинымæр куывта æмæ куывта, цыма йæ фылдæр хæттыты куы сфæлхатт кæна, уæд йе сфæлдисæг йæ коммæ тынгдæр бакæсдзæни, уыйау. Хъомдоны хуызæн æдзæллаг къæлидоры иуцасдæр фæлæууыди, стæй терапевты кабинетмæ, зыр-зыргæнгæ, бахызти æмæ йæ акомкоммæ сындзытыл бадæгау æрбадти. Ацæргæ сылгоймаг æй бирæ рафæрс-бафæрсы фæстæ æрысгæрста, æмæ йæ цæстытæ мæтæй айдзаг сты.

– Ды мæ рынчын нæ дæ. Онкологмæ цæугæ дын у. Цас æм тагъддæр бахауай, уыйас хуыздæр, – загъта тæригъæдгæнæджы хъæлæсæй, гæххæттыл цыдæр хылы-мылы фыстытæ акодта æмæ йæм æй радта. Андинæ йæ райста, фæлæ адæргæй йæ сæр ныддур и, йæ хъуыдытæ æрæмбырд кæнын нæ фæразы æмæ, йæ къухы цы и, стæй йæ цæмæн хъæуы, уый кæронмæ не ‘мбары. Йе уæнгтæ ныллæмæгъ сты, йæ бон сыстын нæу æмæ дохтырмæ тарстхуызæй кæсы.

– Ма тæрс. Низ дæ буарыл нæма ахæлиу и æмæ ма дзы фервæзæн и. Онкологийы специалисттæ цардмæ бирæты раздæхтой æмæ дæу дæр мæлын нæ бауадздзысты, – зæрдæ йын æвары терапевт, фæлæ йæм уый нæ хъусы. Хуыцау ын марыны тæрхон куы рахаста, уæд ма йын адæмы бон цы бауыздæн? «Цас ма фæцæрдзынæн, цымæ?» – уыцы фарст ын сæйраг сси, йæ сæрымагъзы зилдух кæны æмæ йæ тухæнæй мары. Ныфсастæй сæхимæ ацыди æмæ йæ хуыссæныл ныддæлгом, йæхиуыл кæуы æмæ йæ цардæн хæрзбон зæгъы.

Æвирхъау бæллæхтæ ‘взаргæйæ дæр адæймагæн йæ уд зынаргъ у. «Низ дæ буарыл нæма ахæлиу и æмæ ма дзы фервæзæн и», – ногæй æмæ ногæй здæхы дохтыры ныхæстæм æмæ дзы йæхицæн ныфсы мæсгуытæ амайы. Æппынфæстаг йæ мидхъуырдухæнæй бафæллади æмæ онкологмæ бацыди. Йæхи карæн хæрзхуызтæ бурхил сылгоймаг æй фæрасгар-басгар кодта, стæй йæ УЗИ-мæ арвыста, йæ къаммæ йын лæмбынæг фæкасти æмæ йæ уазал хъæлæсæй ахæм хуызы бафарста, цыма йæ хабар зоны æмæ цыфæнды цæлхдурты сæрты ахизыныл дæр разы у, æрмæст ма йын фæччыгъæдæн йæ хъуыды базонын хъæуы:

– Операцимæ цæттæ дæ?

– Цавæр операцимæ?

Дохтыр фæджих и, стæй йæм фæсмонгæнæджы цæстæй бакасти æмæ фæлмæндæрæй йæ ныхас кæронмæ ахæцца кодта:

– Дæ риуы рак фæзынд. Æвæстиатæй йæ куынæ ралыг кæнæм, уæд байрæджы уыдзæни.

Андина æрвдзæфау фæци, йæ бинонтæй чи амарди, уыдонмæ адзæгъæли æмæ сыл сабыргай зилы. Йæ ингæн йæ цуры ирдæй лæууы æмæ йыл ихæнриз æфтауы. Куы йæ суадзид, уымæ бæллы, фæлæ дзы йæ цæстытæ атонын нæ фæразы.

– Цæй, цы зæгъыс? – йæхимæ йæ здахы дохтыр.

– Æргом мын æй зæгъ. Исты ма мæ рауайдзæни?

– Дæ зæрдæ сæттын куынæ бауадзай æмæ дæ низы ныхмæ хъæддых куы фæлæууай, уæд ыл фæуæлахиз уыдзынæ, æцæг дын иу бон дæр фæстиатгæнæн нал и.

Чызг цыма арвæй æххуыс агуырдатæ, уыйау рудзынгмæ иуцасдæр æнкъардæй фæкасти, стæй дохтырмæ йæ мæлдзой цæстæнгас раздæхта æмæ йæ сæр разы дæн, зæгъгæ, æнæуæнкхуызæй банкъуыста.

* * *

Фыдбылыз фыдбылызы къахы. Иу бæллæхæй фервæзти æмæ иннæ бæллæхмæ бахауди. Рак йæ тъæнгты фæзынди, æмæ дзы иу хай ралыг кæнын бахъуыди, фæлæ йæ æгъатыр низ ууыл нæ ныууагъта. Йæ сæрымагъзмæ схызти æмæ дзы йæ уидæгтæ уадын райдыдта.

– Мах бон дын ницы бауыдзæни. Кæд дын хъæздыг хæстæджытæ ис, уæд сæ æхца райс æмæ немыцаг дохтыртæм ацу. Уыдон ахæм операцитæ кæнынц, фæлæ зынаргъæй.

Андина йæхимидæг йæ хæстæджытыл фæразил-базил кодта, суанг ма йæ зонгæтыл дæр æрзылди, æмæ æппынæрæджиау йе ‘нкъард цæсгом ныфссастæй зына-нæзына бахудызмæл. Йæ зæрдæ кæй никауыл дары, уый дохтыр бамбæрста æмæ йе ‘уæхсчытыл схæцыди, уæдæ дын цы бакæнон, зæгъгæ, æмæ ууыл сæ ныхас ахицæн.

Лæмæгъ буармæ алы низ дæр æмхиц у. Йæ зæнгтæ ныррæсыдысты æмæ сыл цæуын нал фæразы, фæлæ уæддæр лæдзæджы ‘нцæйтты тыхамæлтæй слæууы, хъæрзгæ-нæтгæйæ, йæ уат бафснайы æмæ йæхицæн кас сфыцы. Йæ бон куыстмæ цæуын нал у, æмæ йæ ‘мгъуыдæй раздæр пенсимæ арвыстой. Цæй пенси æмæ цæй цыдæр. Зæрдæуынгæггæнæн капеччытæ. Æгæр-мæгуыр ын хосты фаг дæр нæ кæнынц. Куы сæ райсы, уæд сæ чъизитæ сæрфæн гæххæтты гæбæзтау йæ къухы, æлгъæнгæйæ, фæдары

æмæ дзыллæты хъысмæтлыггæнæг хицæутты цыфыддæр ныхæстæй фелгъиты.

– Бæрзонд къæлæтджынтæм хин æмæ кæлæн ныхджынтæ кæй бырынц æмæ, гæдыныхæстæгæнгæ, хуымæтæг адæмы туг кæй цъырынц, уый зыдтон æмæ сæм стыр лæвæрттæм не ‘нхъæлмæ кастæн, фæлæ мæ афтæ дæлоз æрæппардзысты, уый æнхъæл нæ уыдтæн. Дæ царды хуыздæр азтæ дæ уарзон бæстæйæн ратт, æмæ дæ пьолсæрфæн хæррæгъау бырæттæм арацугъæд, – зæрæттæ сæ пенситы тыххæй кæрæдзийæн сæ хъæстытæ куы фæкæнынц, уæд фæзæгъы Андина æмæ ма йæ ныхасмæ мæстæлгъæдæй бафтауы: – Ме ‘лгъыст бæстæйы бирæ æдзæсгом сæргълауджыты фæдтон, фæлæ дзы фæфæлдæхты фæстæ чи ‘рбадти, уыдоны хуызæн цъаммар фыдгæнджытæ никуыма уыди.

Истори иннæ предметтæй фылдæр уарзта æмæ йæ хорз зыдта. Суанг ма, йæ уд удыл тыххæй кæмæн хæцъиди, уыцы бæстæтыл дæр аххæссыди æмæ дзы оцани бæхау фæстæмæ чи раздæхти, ахæмыл никуы сæмбæлди. Уæдæ, зæххæн йæ иу кæронæй иннæмæ чи хæццæ кæны, æмæ арв нæрын кæмæй нæ уæнды, уыцы егъау паддзахадыл цы ‘рцыди? Цæхгæр цæмæ фæзылди æмæ йæ сæргъы адæмы знæгты цæмæ æвары? Цæмæй йæ гæбазгай бакæной, давой, стигъой, марой æмæ Андинайы хуызæн магуырты сæ къæхты бын ссæндой, уый тыххæй? Бирæ сæ нæ домы. Æрмæстдæр хосты æмæ мамæлайы къæбæры фаг, фæлæ йын уый дæр нæ дæттынц. Йæ сау боныл хъуыдыгæнгæйæ, йæхицæй кæй ратыдта æмæ ‘фснайæн кассæйы цы ‘хцайы муртæ сæвардта, уыдон дæр ма йын байстой, æмæ йæ низæфхæрд риу фæйнардæм фæтоны. Раздæр ма-иу йæ зæрдæйы тыппыртæ йе ‘мкусджытимæ суагъта, æмæ йын-иу чысыл фенцондæр и, ныр йæ сынтæджы иунагæй хуыссы æмæ йæ судзгæ цæссыгтæй йæхи ‘хсы.

– Мæ сыгъдæгдзинад кæмæн бахъахъхъæдтон? Сау ингæнæн? Æмæ уым сыгъдæгдзинад цæмæ хъæуы? Фæнды дзы сыгъдæг буар бамбийæд, фæнды чъизи. Сыджыт рохгæнаг у. Сæ дыууæйы дæр иу барæнæй сбæрдзæни æмæ сæ таппызары хай бакæндзæни. Уæдæ махицæй уæлбикъон цы арæзтон? Адæмы ‘хсæн сæрыстырæй кæй цыдтæн, уымæй цы сæнтыдтон? Ницы. Уæлдай кад мын чи скодта? Ничи. Мæ усгуртыл былысчылтæ кæныны бæсты, мæ цæстытæ куы ахгæдтаин æмæ дзы искæмæн разыйы дзуапп куы раттаин, уæд абон æвæгæсæг нæ уаин. Се

пæты дæр Атарбегимæ барстон æмæ мæхи бабын кодтон. Ду-
немае чи нукуы ‘рцыди, ахæм уарзондзинад мæ хъуыди. Дæлдæр
фæу, мæнæйуый, кæд зæххыл уарзондзинад нæй! Фæстаг къуп-
рийæ дæр иу сывæллон куы скодтаин, уæд мæм ныр дон æрба-
дæттид, – уайдзæфтæ кæны йæхицæн æмæ йæ къухы фыдгæм
дæндагæй лæбуры. Бирæгъыл мæгуыры бон куы акæны, уæд
куыдзы бын дæр атулы. Кæд йæ лæхчыл чындзыл не ‘рвæссы,
уæддæр æй фæнды йемæ иумайаг æвзаг ссарын, фæлæ йæ йæ
хæдзарæй куы ратæра, уымæй тæрсы. Нæ, фæлтау...Цы фæлтау?
Ницы. Йæ мард ын куы ничи базона, уæд хуыздæр уыздæн? Нæ
уыздæн. Уæдæ йын уæд уымæ цæугæ у. Хъуамæ йыл æнæмæнг
сæмбæла æмæ йæ сразы кæна. Хуыздæр гæнæн ын нæй. Йæхицæн
тыхгæнæгау æм, фæчепп-фæчепгæнгæ, бацыди æмæ йын
лæгъстæхуызæй дзурын райдыдта:

– Зуретæ, ме ‘нарæхст мийæ дын æнæнхъæлæджы дæ зæрдæ
скъахтон, фæлæ дæм уæддæр мæ ныфс æрбахастон. Уæдæ ма
мæхи дæуæй хуыздæр кæмæ бакъул кæнон?

– Мæ фыддæрагæн дæ риуыл хъуырыгънæгæн кæй бахуыд-
тай, уымæ! – кæронмæ дæр æм нæ байхъуыста, афтæмæй
срæцыгъта Зуретæ, æмæ йæ цæстытæ знæт æрттывд фæкодтой.

– Уый мын æцæгæлон у, ды та мæхион дæ. Мæ марды хабар
мын куы ничи базона, уæд уый нæ фæгад уыздæн, фæлæ ды.

– Мæныл ма тыхс, дæхи мæт кæ!

– Дæ масты фæдыл ма цу. Хицæнтæй цæрыны бæсты нæ
фатертæ баиу кæнæм æмæ иумæ ‘рцæрæм..

– Дæ уарзон æфсымæры адджын хæзгулимæ кæрæдзи хуыз-
дæр бамбардзыстут! Дыууæйæ дæр æнæцот стут æмæ уæ
зæрдæбын хъæстытæй уæхи рæвдаудзыстут!

– Æз бирæйы фаг нал дæн, æмæ мæ хæдзар дæуæн ныууадз-
дзынæн...

– Судзины быны йас дæр мæ дæуæй ницы хъæуы! Мæ чыз-
джыты фæрцы мæм алцыдæр ис! Ахъаззаджы лæгтæ сæ ахас-
той æмæ ма уыдоны æдде мæн дæр буц дарынц!

– Цардмæ иу боны цæстæй ма кæс... Хуыцауæн зын ницы у...
Мæ низтæм æз дæр мæ къух нæ бадардтон..

– Æлгъыстаг кæй фæдæ, дæ фыдæх мыл уый тыххæй æфта-
уыс?! Ацу, æмæ дæ мæ къæсарæй æрбакæсгæ дæр куыд нукуы-
уал фенон, афтæ!

Уыцы карз ныхæстæ Андинайы ‘ртасын кодтой, æмæ зынгæ

фæгуыбырдæр, йæ чъылдым æм раздæхта æмæ йе ‘нæуынон фатермæ, фæстиæттæгæнгæ, араст. Æнæуынон фатер... Куы йæ райста, уæд æм афтæ касти, цыма йæ къултæй хуры тынтæ ивылы æмæ тагъд рух амондæй байдзаг уыдзæни, йæхицæн дзы стыр ныфсытæ æвæрдта æмæ йыл цин кæнынай не ‘фсæсти. Ныр та йæм сау ингæнмæ хизæгау цæуы. Цырагъ куы ахуыссын кæны, уæд æм удхæссæг йæхи ‘рбайсы, æмæ, иунæгæй куы амæла, уымæй стæрсы.

Рынчыны раз бадын æмæ йын йæ низы кæйттæм хъусын æнцон нæу. Йæ мæгуыр капеччытæй дзаджджын фынгтæ камæн æвæрдта, уыдон æм æфсæрмæй фæйна цыды ‘рбакодтой, стæй йæ, йæ низтимæ удхаргæнгæ, ныууагътой. Йæ хæстæджытæ дæр дзы сфæлмæцыдысты æмæ йыл сæхи атигъ кодтой. Йе ‘нусон бынат рæвдздæр куы ссарид, æмæ сæ се ‘фсарм куы нал хъыгдарид, уымæ дæр ма йын бæллынц. Хорз хæлар зын раны сбæрæг ваййы. Изетæ йын йæ уавæр камæйдæр фехъуыста, иу цæрвджын уæлибæх ын акодта æмæ йæм æй тæвдæй баскъæфта.

– Уæууа, дæхи цæмæ тыхсын кæныс? – ныфсæрмы дзы Андина. Кæд æй уайдзæфы хуызы бафарста, уæддæр ын йæ уынд ахсызгон уыди, æмæ йæ цæстытæ бауымæл сты.

– Æз дæ куыд бузныг дæн, уый куы зонис, уæд мæ ахæм фæрстытæ нæ кæнис.

– Цæй тыххæй мæ дæ бузныг?

– Казиччы мын йæ мæлæты размæ кæй фенын кодтай, уый тыххæй. Йæ удрæвдауæн ныхæстæм хъусгæйæ, мæ хъæдгæмтты рыст бамынаг и. Фыдæвзарæнты хъизæмаргæнгæйæ мæм цы фыдæх æрæмбырд, уый мын мæ зæрдæйæ айста æмæ дзы йæ сыгъдæг уарзондзинад нывæрдта. Уыцы рæсугъд æнкъарæнимæ мын æнцондæр цæрæн у. Афтæ мæм кæсы, цыма кæрæдзийæ æппындæр нæ фæхицæн стæм.

– Уымæй раст зæгъыс. Ме ‘фсымæрæн йæ хъуыдытæ æдзухдæр демæ уыдысты. Кæй дæ нæ ракуырдат, уый фæстаг минуты онг дæр йæхицæн нæ ныббарста. Æгæр фæлмæн æмæ барон уыди æмæ йæ фыдмæ дæр уымæн хъуыста, æфсадмæ ацæуыныл æмæ Зуретæйы ракурыныл дæр уымæн сразы и. Хæрдмæ цас нæ дзырдта, уыйас адæмы мæстытæ йæ зæрдæмæ тынгдæр хаста, æмæ йын барæсыди. Фæндфидардæр куы уыдаид æмæ дæу куы ‘рхастайд, уæд йæ цард хуыздæр ацыдаид...

– Уымән нә бон ницыуал у. Кәм и, уым дзәнәты бадад, дауән та Хуыцау цәрыны хьомыс раттад.

– Бирә цәрәнбон мын нал и, әмә дә мәнән дәр мә зәрды хатыр ракурын и.

– Ды та мә цәй тыххәй курыс хатыр? Ләгъз ныхас йеддәмә дә куы ницы зонин.

– Иу хатт дә Хъазыбеджы чындзәхсәвы бафхәрдтон әмә йә уәдәй нырмә дуры кьәрттау мә зәрдәйы хәссын.

– Әз бирә ‘фхәрдтытә байәфтон әмә се ‘ппәты нә хьуыды кәнын. Уал азы ферох кәнын кәй нә фәразыс, уый цы уыди уагәр?

– Дәхиуыл хәцын кәй нә бафәрәзтай, уый тыххәй фенамонд дә, зәгъгә, дын куы загътон, уәд фәрәдыдтән. Арыгонәй йә не ‘мбәрстон, фәлә йә ныр, мә кьуыхцытәй хатдзәгтәгәнгәйә, әмбарын әмә дын әй әргомәй зәгъын. Дәу аккаг бинонтә нә уыдыстәм әмә нәм дә сыгъдәг зәрдәйән аргъ скәныны хьару нә разынд. Аххосджын ды нә уыдтә, фәлә мах.

– Дәумә та дзы цы азым хауы?

– Чындзәхсәвы дәр ма Хъазыбег дызәрдыг кодта, әмә йә дауырдам аздахынән бирә нә хьуыди, фәлә мәм уыцы ныфс нә разынди, әмә уәдәй нырмә фәсмон кәнын, әрәгәй нырмә та мә сәр хойын.

– Цәмән, цә?

– Зуретәмә ‘рхатыдтон, нә фатертә, зәгъын, баиу кәнәм, әмә иумә ‘рцәрәм, фәлә мәм нә байхьуыста. Дәу мын мә цәстмә бадардта әмә мыл йә дуар рахгәдта.

– Хорз әй куы зоныс, уәд әм цәмә цәуыс?

– Куы амәлон, әмә мә куы ничи базона, уымәй тәрсын.

– Ма тәрс, әз дә иунәгәй нә ныууадздынән, – зәрдәйын бавәрдта Изетә әмә йәм цәуын райдыдта. Куыддәр дуканийы йә куыстәй суәгъд вәййы, афтә йын хәринаг әрбахәссы әмә йыл хистәр хойау баузәлы. Хостә йын балхәны әмә йын сә бадары. Йә дзаумәттә йын ныхсы. Рәстәгәйрәстәгмә йә цынайы әмә ма йәм, куы февзәрдәр вәййы, уәд әхсәвы дәр баззайы.

– Мә фатер дауән куы раттин, уый мә фәнды, – дзуры йын Андина, фәлә Изетә кьәрттәй цьула не ‘ппары:

– Цәмәй дә исты ратонон, уый тыххәй дәм нә зылын.

Казиччы ад мын кæныс, æмæ дæ уый мондæгтæ исын.

– Мæ коммæ куы бакæсис, уæд мын æнцондæр уайд. Дæ цард дын фехæлдтам, æмæ мын уыцы гыццыл хорздынад скæныны бар уæддæр ратт.

– Æз æнæуи дæр дзырдамонд куы дæн, уæд ма мæ мæ царды карон фидисгæнджыты дзыхы цæмæ ‘фтауыс?

– Нæ дæ ‘мбарын. Афтæ цæмæ зæгъыс?

– Ныртæккæ фæкæсынхъуаг дæ æмæ никæй хъæуыс, фæлæ куы фæцъынд уай, уæд ма дæ дард хиуæтты дæр бахъæудзынæ. Дæ фатеры алыварс стонг кубыйтау æрæмбырд уыдзысты æмæ йыл æнæфсæрмæй кæрæдзи тондзысты.

– Зонын æй. Мæ чырыны раз сæркъулæй куыд лæудзысты æмæ мыл кæрæдзи цæстмæ куыд кæудзысты, уый дæр ма уынын.

– Уæдæ мыл сæ цæмæ ардауыс?

– Иучысыл адзурдзысты, стæй басабыр уыдзысты, дæуæн та фатер баззайдзæн.

– Нæ, нæ! Дæ былы бынæй дæр æй мауал суадз. Хылтæ, хахуыртæ æмæ хæрæмттæй схъыг дæн æмæ мæ сызгъæрин галуан дæр нал хъæуы. Цы ма цæрын, уый мæхи къуымы – æнæмастæй.

– Уæдæ йæ цы фæкæнон? Паддзахадæн куы баззайа, уæд æй горæты упылитæ мæгуыр адаймагæн раттыны бæсты сæхицæн бакъаддæртæ кæндзысты. Зуретæйæ та мæ удхæссæг уынын, æмæ йын мысты къæдзил дæттын дæр мæ зардæ нæ комы.

– Уый дын æцæгæлон у, фæлæ йæ чызджытæ дæ туг, де стæгсты, æмæ сын æй æвæсмонай ратт. Кæд сæм искуы исты бахъарид. Ау, сæ фыдæй сæм æппындæр ницы фæци?

Андинæ йын йæ ныстуан сæххæст кодта, фæлæ сын æй йæ бон зæгъын нал баци... Изетæ йын йæ цæстытыл æрхæцыди, телефоны хæтæл систа æмæ Зуретæмæ, кæугайæ, бадзырдта:

– Андинæ амарди. Рацу æмæ йын йæ хабæрттæ бакæнæм.

– Йæ фатер кæмæн ныууагъта, уый йын сæ бакæнæд!

Изетæ бирæ алыхуызон адæмыл сæмбæлди, фæлæ дзы алчидæр йе ‘дылыдзынад, йæ зонд цас ахста, уыйас æмбæхсыныл архайдта, ай та йæ ‘ргомай æвдисы æмæ йæм æлгъгæнæн æнкъарæнтæ гуырын кæны. Афтæ цæмæн дзуры, уый æмбары æмæ, йæ ныхас цæмæй райдаи, уый нæ зоны. Æрæджиау ыл йæхинымæр йæ къух ауыгъта æмæ йæ былысчылаæй фелхыскъ кодта:

- Дæ чызджыты дæр демæ ракæн уæдæ.
- Цæй тыххæй? Йæ бирæ хæрзтыл ын фæкалдысты?!
- Уыдоныл æй ныффыста.
- Æцæг зæгъыс æви мæ сайгæ кæныс?
- Ницы дæ сайын. Кæд мыл не ‘ууæндыс, уæд рацу æмæ гæххæтт дæхи цæстæй фен.

Дæ ходыгъды дæ хæдзармæ иу бон дæр ма ‘рбауадз, йæ зыны сахат ын доны хуыпп дæр ма ратт, афтæмæй дын замманай фатер балæвар кæнæд! Уымæй ма хуыздæр цы уа! Уый та афтæ ‘нхæлдта, Изетæйы фыццаг æй скæндзæни, æмæ йæ игæр артыл сыгъди. Æгъгъи! Йæ гацца æмыджырæн уый кæй федта! Йæхи йыл тыххæй ныхæста, æмæ хъахъдзыхæй баззæди! Зуретæ фырцинай гæлæбу фестæди, зианы уæлхъус балæууыди æмæ, йæ фындз сфутт-сфутгæнгæ, сыхæгтæм чылдымздæхтæй йæ хус цæстытæ йæ къухмæрзæнай иудзæвгар фæрасæрф-басæрф кодта. Йæ ныгæнæн бон та дзыллæты ‘хсæн йæ хъыг уæлдай тынгдæр равдыста. Суанг ма йæ чызджыты дæр æрбахуыдта æмæ сæ хъæрæй кæуыныл бафтыдта. Изетæ фырдисæй йæхиуыл сæнæууæнк и. Дисæй марди адæмы дыдзæсгомдзинадыл дæр. Андинæ йæ удæгасæй сæ фенынмæ йæ былыцъæрттæ хордта, фæла йæм дзы иу дæр æввахс нæ цыди, ныр æй æппындæр куы нал хъæуынц, уæд æм фурды уылæнтау, кæрæдзи сæртыл хаугæйæ, ивылынц æмæ йыл хъæрæй кæуынц.

Мард æгæстæн – хæринаг. Фырæппæлдæй йæ уæларвтæм систой, стæй йæ фæстæмæ ‘руагътой. Цыма йæ хæдзары тынг амондджын уыди æмæ дзы ‘хсызгонæй царди, уыйау æй йæ дуары акомкомæ, аргъуыцгæнгæйæ, æрзылдтой æмæ йæ машинæйы арæхстгай сæвардтой, хъæуы уæлмæрдтæм æй фæдæлсыджыт кæнынмæ арвистой æмæ фынгтæм сæхи байстой. Сылгоймæгтæ фæйна сыхъайы куы анызтой, уæд се ‘взæгты баст райхæлди, æмæ дзæнгæда цæгъдыныл фестæ:

- Судзгæ фæбада Андинæ. Йæ мард цы мæгуырхуыз уыди.
- Цæмæн зæгъыс? Адæм ыл бирæ цæссыг куы фæкалдтой.
- Искæйы мард фынай у, æмæ йыл зæрдиагæй ничи хъыг кæны. Иу чызг ын дзæгъæлзадæй уæддæр куы райгуырдаид...
- Уæд та иннæрдæм дзырдтаис...
- Æмæ цы? Дзых дзурынæй фылдæр цы кæны, æмæ хъуамæ алкæмæ дæр хъусай?

– Мæ фыдгул иунæгæй фæцæрæд. Æвæгæсæгæй баззайыны бæсты æз цæуылфæнды дæр разы дæн.

– Тынг раст зæгъыс. Мæнæн мæ куырой ссæд, æндæр мæ чифæнды цыфæнды дзурæд. Адæмы ныхæстæ мæм хъаргæ дæр нæ кæнынц.

– Андинæмæ хъардтой æмæ, йæ намыс хъахъхъæнгæйæ, æнæ фæдонæй баззад.

– Æмæ ныр хъуамæ йæ бынтыл уæртæ уыцы фæлдурæджджын æрбада.

– Кæсут-ма йæм, кæсут, гауыримассыдз, йæ цин æмбæхсгæ дæр куыд нæ кæны.

– Æмæ йæ цæмæ ‘мбæхса? Гыццыл æм дзы ‘рхаудта?

– Цы мæрдтаг у, Хуыцауы хатырæй? Семæ ссæдз азæй фылдæр фæцард, афтæмæй сыл нæ баныхæст.

Сæ ныхас æрдæгыл фескъуыдтой, дыккаг рæгъæй Андинæйæн рурхсаг загътой, стæй йæ ферох кодтой æмæ кæл-кæлæй худын райдыдтой. Нæлгоймæгтæ дæр сæ рохтæ суагътой. Хæрд æмæ нозты фæдыл адзæгъæл сты æмæ, араллогæнгæ, кæрæдзимæ æппындæр нал хъуыстой. Æцæгæлон адæймаг сæм куы ‘рбафтыдаид, уæд афтæ фенхъæлдтаид, цыма стыр уæлахизы фæстæ Нафы куывды бадынц. Изетæ сæм уайдзæфгæнæджы цæстæй касти æмæ ‘нкъардæй дзырдта йæхицæн:

«Адонæй йæм алчидæр рынчынфæрсæг иу цыд куы ‘рбакодтаид, æмæ йын абон цы ‘хцатæ радта, уыдон йæ базы бын куы атыстаид, уæд ын, чи зоны, исты ахъаз фæуыдаиккой, æмæ ма иучысыл ацардаид, стæй йе ‘нусон дунейыл æнæ æууæнкæй нæ сæмбæлдаид».

* * *

Тыгъд быдырыл цыма дурты зæй рацыди, уыйау сафтид, æрмæст ма дзы егъау тулдз æнæцудгæйæ лæууы, æмæ æрдзы фыдуаг митæ йæхиуыл æвзары. Куы йæ тыхджын дымгæ ныууигъы, куы йæ ставд их ныххойы, куы йæ уæхсчытыл уæззау мит ныхъхъæбар вæййы, куы йыл тар мигъ æртыхсы, куы йæ хуры ‘хсидав тынтæ басудзынц. Æрæгвæззæджы йе згæхæрд сыфтæртæ куы æрызгъæлынц, уæд йæ зæронд æфхæрд буар сбæгънæг вæййы, æмæ афтæ фæзыны, цыма зымæджы хъызтæн нал бафæраздзæни æмæ йæ уд сисдзæни, фæлæ та йæ мæлæты фыддæрагæн уалдзæджы къуыбар рафтауы æмæ цыбыр рæстæгмæ цъæх-цъæхид адары.

Изетæ йæ цурмæ згъорын куы райдыдта, уæдæй фæстæмæ йыл тынг æнувыд у. Хъазыбегыл дæр ам цин кодта, йæ фыццаг байы ад дæр ын ам банкъардта. Йæ сывæллонæй куы бавдæлон, уæд дæр йæ цæссыгтæ ам фæкалдта. Æнхъæл уыди, йæ уарзон бæлас бахус и æмæ арты хай баци, фæлæ уый хъæбæр зæххыл ныддæвдæг æмæ азты æбуалгъ цæфтæн сæттын нæ комы. Сæттын нæ, фæлæ ма, йæ фарсмæ цы рæхснæг тала сæвзæрди, ууыл дæр ауды, йæ дæлбазыр æй дары æмæ йæ хъахъхъæны. Изетæ йæ фæстаг хатт уыны æмæ йæ йæ фæлмæн уырзтæй рæвдауы. Афтæ йæм кæсы, цыма сæм иумæйагæй цыдæр и, æмæ йе ‘мцæди-сон хæларау йемæ зæрдæбын ныхæстæ кæны:

– Ме ‘взонджы бонты Казиккыл кæм узæлыдтæн, уыцы бынæттæн хæрзбон зæгъынмæ ‘рбацыдтæн æмæ, æнæ дæу фенгайæ, фæстæмæ куыд хъуамæ аздæхтайн? Мæ хабæрттæ дæуæй фылдæр никæмæн фæкодтон, уымæн æмæ мæм дæуæй хуыздæр ничи хъуыста. Адæм сæ дзыхтыл хæцын нæ фæразынц. Цыфæнды сусæг ныхас сын куы зæгъай, уæддæр æй гæркъарæгтау уайтагъд кæрæдзийæн адзурынц, æмæ æнæхъæн комыл ахæлиу ваййы. Дæумæ уыцы миниуæг нæй æмæ дын æй æргомæй зæгъын. Гæдыйау мын авд уды и, фæлæ ме ‘лгъыст хъысмæты цæфтæй се ‘ппæт дæр бафæлладысты, æмæ мæ зæрды ацы дунейæ ацæуын и. Иу адæймагмæ дæр мæсты нæ дæн. Мæ цæст æвзæрдзинад никæмæн уарзы, мæхицæй дæлдæр никæй æварын, фæлæ мæ семæ цæрын нал фæнды. Се ‘хсæн ныгæд уон, уый дæр мæ нæ фæнды. Мæ фæндон иу адæймагæн загътон, æмæ мæмæ сразы и. Куы амæлон, уæд мæ басудзын кæндзæни æмæ мын мæ фæнык донмæ бакалдзæни, мæ кой дæр куыд никæцæйуал райхъуыса, афтæ. Æрыгонæй ма иу хатт мæхи амарынмæ хъавыдтæн, фæлæ мæ иу Хуыцауылгъыст лæппу йе ‘намондæн баурæдта. Ацы хатт мæ ничиуал бауромдзæн. Нæхимæ куы бацæуон, уæд ваннаы схуысдзынæн, мæ тугда-дзинтæ алыг кæндзынæн æмæ бафынæй уыдзынæн. Мæ райгуырд æрдзы рæдыд уыди. Мæ цард никæмæн ницы пайда ‘рхаста æмæ нæ хъуыди, ныр та æппындæр нал хъæуы.

Скъолайы ахуыр кæнгæйæ, мæ сæрма æвæджиауы бæллиц стъалыйау сыгъди æмæ мын мæ развæндаг рухс кодта. Æнхъæл уыдтæн, уæларвай æруадзгæ дохтыр суыдзынæн æмæ мæлæтдзаг рынчынты цардмæ здахдзынæн, фæлæ мын саузæрдæ залымтæ мæ бæллиц амардтой. Нæ, бынтон æй нæ амардтой. Иугыццыл

ма дзы ныуаугътой, æмæ ма уый рынчындонмæ барвыста, дохтырæй нæ, æфснайæгæй. Æхца кусынмæ нæ бацъдтæн. Мæ пенси мын цай æмæ дзулы фаг кодта, фæлæ ма цавæрдæр æбарæг тых рынчынтæм æлвæста, æмæ ма бон йæ ныхмæ фæлæууын нæ бацц. Сæ палататæ сын сыгъдæг кæй дардтон, уый мын цыдæр æхсызгондзинад лæвæрдта, æмæ махиуыл нæ ауæрстон, искæмæн дзы-иу йæ уæзæй иучысыл куы айстон, уæд-иу махимæ ирвæзынгæнæджы цæстæй кæсын райдыдтон, æмæ мæм-иу царын æрцыди, фæлæ мын уыцы зæрдæнцой бирæ нæ ахаста.

Дохтырыл цы хицау нæ ауды æмæ йын йæ царды уавæртæ фæхуыздæр кæныныл чи нæ архайы, уый иу фыдгæнæг у, рынчыныл цы дохтыр нæ ауды æмæ йæ сдзæбæх кæнынмæ чи нæ тырны, уый та сæдæ фыдгæнæджы у. Мæ цæсты кæронæй дæр сæ куынаæ федтаин æмæ ахæм хатдзæгмæ куынаæ ‘рцыдаин бæргæ, фæлæ ма мыл мæ мæлæты размæ æнæмæнг хъуамæ иу цæф æрцыдаид. Адæмы æнæниздзинад хъахъхъаныны тыххæй ардбахæр æмæ дæ цард æхцыйæн снывонд кæ, зæд æнхъæлæй дæм, йæ уæрджытыл лæугæйæ, чи кувы æмæ дыл йæхи чи фæдзæхсы, уыцы рынчынаæн йæ дзыппæ кæс, æмæ дзы куы ницы уа, уæд æй куыдзы хъуыды дæр ма кæ – уымæй ма æгаддæр ми цы уа! Мæ зæрдæ кæмæй сæнкъуысти, ахæм цаутæ дзы иу æмæ дыууæ не рцыди, фæлæ дзы æрæджы ‘вдисæн цы æвирхъау бæллæхæн уыдтæн, уый ма урсхалатджынтæм æндæр цæстæй акæсын кодта.

Сидзæр æвзонг лæппуйы æртæ суткæйы, хъæрзгæйæ, тыргъы фæдардтой æмæ йæм хæстæг дæр нæ бацыдысты, цы дзы риссы, уымæй дæр æй нæ бафарстой. Цалдæр хатты сæм æрхатъдтон, фæкæсут æм, тæригъæд у, зæгъгæ, фæлæ ма сæхи нæхъусæг скодтой æмæ йæ сæ уазал ахастæй амардтой. Йæ акомкоммæ палатæйы цы зæронд лæг хуыссыди, уый операциы фæстæ йæхимæ куы ‘рцыди æмæ йын йæ хабар куы базыдта, уæд йæ лæдзæгæй дуар ныххоста æмæ йæ хъæлæсы дзæг ныхъхъæр кодта:

– Йæ тæригъæд ын фæхæссут, маринаг хуытæ! Сымах дохтыртæ не стут, фæлæ лæгмартæ! Æз уын цы ‘хцатæ радтон, уыдонæй ма бæсты фæлтау уыцы магуыр лæппуйы фервæзын кодтаиккат! Мæнæн ма цард фæци, уый та нырма царын хъуыди!

Йæ уайдзæфтæ йын хъазыл дон бакалæгау мисхалы бæрц дæр ницæмæ ‘рдардтой. Сабыргæнæн укол ын скодтой, стæй йæ рафыстой æмæ йæ сæхимæ арвыстой. Æз дзы пьолæхсæг

йеддæмæ ницы дæн, фæлæ мæм уæддæр, зæронд лæг йе ‘гъа-
тырдзинад йæ цæстмæ кæмæн бадардта, уыцы дохтыртæй иу
йæ хъаст æрбахаста:

– Маринаг хуытæ мах не стæм, фæлæ нæ цæстфæлдахæг
хицæуттæ. Чи сæ хъахъхъæны, стæй кæмæй тæрсынц, уыдоны
стыр æхцатæй æлхæнынц, мæгуыр адæмæн та сæ хурхыл хæцынц.
Æргътæ хæрдмæ тæхынц, æмæ цард бонæй-бон зынаргъдæр
кæны. Цас ныл уæззаудæр уаргъ æвæрынц, уыйас нын нæ
гæвзыкк цардæй тынгдæр æппæлынц, цыма се знæгтæ стæм,
æмæ нæ мæстæй марынц. Ахæм уавæрты нæ ницæйаг капеч-
чытæй нæ бинонты куыд хъуамæ дарæм?

Сæ рæстдзинад сын æмбарын, фæлæ йæ райсын нæ фæра-
зын. Дохтыр цыфæнды зын уавæрты дæр хъуамæ йæ гуыбыны
хъуыр-хъуырмæ ма хъуса, фæлæ йæм æнæрхъæцæй чи ‘нхъæлмæ
кæсы, уыцы рынчынтыл тыхса кæнæ йæхицæн æндæр дæсны-
йад равзара. Иуæй-иутæ дзы Хуыцауысконд сты, æмæ сын, бирæ
хъуæгтæ æййафгæйæ, дæр сæ удты хъарм æнæвгъауæй дæттынц,
иннæтæ та сæ хус ныхæстæй сайынц. Рынчынтæн хосты ‘фсон
хуымæтæг мелæй сæ зæрдæтæ æлхæ, стæй сын хостайынгæнæн
сыгъдæг донæй уколтæ кæ. Æмæ ма уыдон цыфæнды фæуæнт,
фæлæ сын ахæм бартæ чи дæтты, уыцы хицæуттæ та?! Се ‘ппæт
дæр фыдгæнджытæ сты, æмæ мæ семæ цæрын нал фæнды. Мæ
уд цæуыл фæхæца, уый мын нал и, æмæ мæ ам ницыуал уромы.
Мæ мады фенынмæ ма цæуын, уырдыгæй та – нæхимæ, æмæ
ууыл мæ цард ахицæн уызæни, – йæ ныхас фæци Изетæ æмæ
уæлмæрдтæм араст.

Адæмæн сæ хæдзæрттæ куыд алыхуызæттæ сты, сæ ингæнтæ
дæр – афтæ. Иутæн сæ гранит цыртытæ хуры тынтæм æртти-
вынц, иннæтæн та сæ чъизихуыз ихсыд дуртæ ‘фсæрмыгæнæгау
сæркъулæй лæууынц. Сæ фылдæры дуртæ дæр нал и,
хæмпæлгæрдæджы бын фесты, æмæ дзы чи ныгæд и, Хуыцау –
йæ зонаг. Цыма сыл дыгоппон цъиу фырхъыгæй йæхи мары,
уыйау сæ сæрма йæ гæндзæхтæ цæгъды. Хъæуы кæрон уас-
джытæ сæ базыртæй сæ фæрстæ хойынц, уынгæг хъæлæстæй
уасынц, æмæ Изетæмæ афтæ кæсы, цыма уыдон дæр мæрдтыл
кæуынц. Суанг ма йыл стыр бындзыты дыв-дыв дæр æвзæрырдæм
ахады æмæ йын йæ зæрдæ ‘рхæндæгæй дзаг кæны. Йæ гом зæнгтæ
кæлмытæй хъахъхъæнгæйæ, сабыргай зилы æмæ йæ мады ингæн
агуры. Фæстаг хатт æм куы базылди, уæдæй нырмæ йæ цуры

бирæ ингæнтæ фæзынди, æмæ съл нæ дис кæны. Раздæр-иу афæдзы дæргы хъæуы цæрджытыл иу кæнæ дьууæ зианы ‘рцыди, фæфæлдæхты фæстæ та бынтон сьскъуыдысты. Ног царды хицæуттæ адæмы «рацарæзт» æмæ «цырынгонд рæстæг»-æй самидин кодтой, æмæ æнæсæр фыстæ сæ фæдыл атындзыдтой, рын съл схæцыди æмæ æцæгдæр се ‘цæг дунемæ цырынгондæй стырынды сты. Чи нозтæй мæлы, чи – анашайæ, чи – ракай, чи – хæцæнгарзæй, чи – машинæйæ, сæ фылдæр та – инфаркт æмæ инсультæй. Нервытæ ‘ндон телтæ не сты, æмæ тыхмитæн нæ быхсынц...

Аркади æмæ Назираæ уæлæуыл кæрæдзимæ топпы кæсæнæй кастысты æмæ ныр сау сьджыты æмуд уарзæттау иу ран хуысынц. Иннæ ахæм Габола æмæ Зариффæ. Кæрæдзимæ лæгъзæй никуы сдзырдтой, мæгуыр сьлгоймаг йæнахъинон лæгыл æрвæсгæ дæр нæ кодта æмæ йемæ, æлгъгæнгæйæ царди, афтæмæй йæ йæ фарсмæ баныгæдтой. Æмæ сæ алыварс ахæм къæйттæ цал и!

– Дуне уæле дæр – сайд, мæнгард, фæлывд æмæ дыдзæсгом, дæле дæр – сайд, мæнгард, фæлывд æмæ дыдзæсгом, уымæ гæсгæ мæ дзы иу ран дæр уæвын нæ фæнды, – йæ фындзы бын хъуырхъуыр кæны Изетæ, Аркадийæн йæ цыртыл цы къам и, уымæ ‘рхуымæй кæсы æмæ йæ фæрсы: – Мæ уарзæгой зæрдæ мын райхæлын дæр нæ бауагътай, мæ риуæй мын æй скъахтай æмæ дзы цы рабылдтай? Ницы. Дæ бинонтæн фегадæй тарстæ æмæ сын сæ кадыл цы бафтыдтай? Ницы. Дæ фырты мæнæй атыдтай æмæ йын хорзæй цы сарæзтай? Ницы. Æмæ дæ уый тыххæй карз тох кæнын хъуыди? Нæ хъуыди, нæ. Кæмæ баххæссыдтæ, уыдонæн сæ цард фехæлдтай. Дæхионты æдде ма æцæгæлæтты дæр дæ маргæй фæхъæстæ кодтай. Дæ худинагæй лидзгæйæ, дæ чызг адæмы хахуыртай йæхи фæхызта, йæ уарзонимæ ‘рлæууын дæр нæ бауæндыди æмæ йæ йæхимæ раздахыны бæсты æвæндонæй ацу æмæ ма ‘рцуйы фæндагыл арвыста. Кæд дæм мæ уды рис бахъарид, зæгъгæ, дыл мæ зæрдæ фæдардтон, дæ фыртмæ нхæлмæ кæсгæйæ, замманай лæппуйы мæхимæ хæстæг не ‘рбауагътон, æмæ æнаххосæй бацарæфтыд и. Дæхицæн æппæтæй домбайдæр æнхæл уыдтæ æмæ æппæтæй лæмæгъдæр разындтæ. Суадон йæхи йæхæдæг куыд сьгъдæг кæны, хъуамæ алы адæймаг дæр фыдæх æмæ хæрамæй йæхи афтæ сьгъдæг кæна, уымæн æмæ йын уыдон, фыццаджыдæр, йæхи зæрдæ ‘хсынц, фæлæ

ды ууыл никуы ахъуыды кодтай æмæ сæ азарæй басыгъдтæ. Æппæтæй зындæр у дæ цыфыддæр знагæн йæ рæдыд ныббарын æмæ йын дæ уды хъармæй бахай кæнын, фæлæ дæумæ уыцы хорзæх нæ уыди æмæ иу адæймагæн дæр амонд нæ радтай. Уæвгæ, цы у амонд? Афтид дзырд. Цæстылуайгæ ныв. Мираж. Дард кæмдæр арв æмæ зæххы астæу мæнг æрттывд кæны æмæ нæ йæхимæ сайы. Цас æм тынгдæр тырнæм, уыйас нæ дарддæр лидзы æмæ нæ мæстæй мары.

Дзургæ-дзурын йæ мады цыртмæ бацыди, йæ къухтæ йыл сæвæрдта, æмæ йæ цæстытæ донæй байдзаг сты.

– Мама, ныббар мын, дæ хорзæхæй, мæ хивæнддзинад. Дæ коммæ куы бакастаин, уæд, чи зоны, мæ сывæллоны хабар нæ раргом уыдаид, æмæ уыйбæрц хъизæмæрттæ нæ бавзæрстаин, стæй дæу дæр æгады бынаты нæ сæвæрдтаин æмæ дæ мæрдтæм нæ барвыстаин, фæлæ цы бакодтон, ууыл фæсмон нæ кæнын. Иу хатт ма куы райгуырин, уæддæр та уыцы фæндагыл ацæуин, уымæн æмæ мæ цыфæнды хорз цард дæр æнæ уарзондзинад æмæ æнæ адджын хъæбулæй нæ бахъæуид, – загъта фидарæй æмæ ма йæ ныхасмæ фæлмæндæрæй бафтыдта: – «Мæ цыфыддæр знаджы ралгъыстон, æмæ æвдæй нæ аирвæздзæни». Ацы ныхæстæ мын куы дзырдтай, уæд афтæ фенхæлдтон, фырзæрдæрыстæй дæ сæрызонд фæцыди, æмæ сæ ницæмæ ‘рдардтон, фæлæ фæрæдыдтæн. Æцæгдæр ыл де ‘лгъыст æрцыди. Цы зындзинад мын сарæзта, уый йын дунесфæлдисæг йæ чызджы удæй систа. Йе ‘мгæрттæм, хæлæггæнгæйæ, фæцарди æмæ мæ къухты амарди, йæ фырт кæй æрхаста, уымæ амонды цъыртт нæ федта, йæхæдæг та адæмы къæхты бынмæ ‘рхаудта. Дæ бæллиц сæххæст и, æмæ дæ бон æрәнцайын у, фæлæ мæнæн та уыцы стыр уæзимæ дарддæр куыд цæргæ у? Казикк æмæ мын Андинайы бæллæх ницы цин æрхаста. Цин нæ, фæлæ ма мыл хохы йас къæй дæр рафæлдæхта, æмæ йæ быны бонæй-бон тынгдæр хуыдуг кæнын.

Зояйыл куына баууандыдтæ, уæд мæм афтæ фæкасти, цыма уæларвон сыгъдæг зæды карз æфхæрд бакодтай, фырафсæрмай мæ цæсгомы цъæрттæ ссыгъдысты, æмæ та ам дæр фæрæдыдтæн. Уæд цы ныхæстæ загътай, уыдон рагфæдзæхстау иудадыгдæр мæ хъусты зæлынц æмæ мын ме ‘нцонаууæнк æдылыдзинад мæ цæстмæ дарынц: «Æппæтæй фылдæр нæ чи уарзта, уыдон ныл гадзрахатæй куы рацыдысты, уæд ныл æцæгæлон адæм цæй

тыххæй хъуамæ ауæрдой?» Бæстондæр дæм æрыхъусын хъуыди, фæлæ мæм уыйбæрц æмбарынад нæ уыди. Сабыр малы хæйрæг бады,зæгъгæ, дзæгъæлы нæ фæзæгъынц. Зояйы хуылфы мин хæйрæджы бадти, æмæ сæ иууылдæр мæныл сардыдта, фæлæ уымæн дæр йæ фыдракæндтæ нæ батадысты. Йе ‘нæфсис хицау фырхæрд æмæ фырноттæй амарди, æнæфæхæцæгæй баззади, æмæ йæ боныфыддæртæм æрцыди. Хъуамæ йын йе ‘намонддзинадыл зæрдæрайгæйæ сæмбæлдаин, мæнæн та хъыг уыди. Æнахуыр зæрдæ мын бавæрдтай мæ риуы, мамæ. Ахæм зæрдæимæ зын цæрæн у. Ацы дуне цæстфæлдахджытæн конд у æмæ дзы сыгъдæг удæн бынат нæй.

Цыртмæ æдзынæг фæкасти, йæ къух ма йыл иу хатт рæвдауæгау æрхаста æмæ дарддæр зилын райдыдта. Хъазыбеджы ингæн кæмдæр къуымы ссардта æмæ дзы ‘рмæстдæр иу хъуыдыйад схаудта:

– Мæ зæрдæдарæн, мæнмæ дæ бирæ ‘нхъæлмæ кæсын нал бахъæудзæни. Тагъд дæм æрцæудзынæн æмæ дæ мæ хъæбысы рæвдаудзынæн.

Ныр та хъуамæ Андинайыл сæмбæла. Фæстаг рæстæджы йемæ тынг схæлар и æмæ йыл хъуамæ йæ къух авæра, фæлæ кæм ныгæд и? Кæд æй йæ цæстытæ нæ сайынц, уæд уæртæ уыцы магуырхуыз ингæн уый у. Фæсвæд ран сидзæрæй лæууы, æмæ дзы цыдæр æнæбары къæйдур зына-нæзына бæрæг дары. Йæ Хуыцауыналат чындзæн йæ зæрдæ мардмæ дæр не ‘рфæлмæн и. Йе ‘хцатæй йын йæ цæст хуызæнæн цырт сæвæрын нæ бауарзта. Уый æдде ма йæ сыгъдæг дæр нæ ныккодта. Йæ цуры дзуццæджы ‘рбадти, къухмæрзæнæй йæ сæрфы æмæ йæм тæригъæдгæнæджы хъæлæсæй дзуры:

– Уæле дæр иунæг уыдтæ, ам дæр иунæг дæ. Иучысыл ма бабыхс. Æз дæм рæхджы фæзындзынæн æмæ дæ ‘нкъард кæнын нæ бауадздзынæн. Мæ мад, де ‘фсымæр æмæ дæуæй фылдæр никай уарзтон, æмæ хъуамæ мæрдтыбæсты нæ удтæ баиу уой, – уыцы ныхæстæ фæлхатгæнгæйæ, автобусы сбадти æмæ горæтмæ ацыди. Куыддæр йæ фатермæ бахæццæ, афтæ сагъдауæй баззади. Йæ дуары цур сыгъдæг урс хъæццулы тыхтæй цыдæр хуысы æмæ йæхимидæг хъуырдухæн кæны.

– Мæ хæдзар куыд уыди, уый та циу? Чидæр йæ фыдуаг гæдыйæ сфæлмæцыди, æвæццæгæн, æмæ йæ мæнмæ ‘рбаппæрста, – уайдзæфгæнæгау сдзырдта рæхуыстæй, хъæццул райхæлдта,

æмæ йæ цæстытæ фырдисæй ахъоппæг сты. Ноггуыр д цæхдзаст бурхил чызг йæ бастæй кæй суæгъд, ууыл цингæнæгау æм йæ къухтæ æмæ йæ къæхтæ тилы. Изетæмæ афтæ кæсы, цыма йæм худгæ дæр кæны, æмæ дзы йæ зæрдæмæ царддæттæг уылæн æнхъæвзы.

– Кæд мын æй исчи мæ къæсæрыл рæстæгмæ фæуагъта, мыййаг. Тæхуды, мæхицæн куы баззайд!

Йæ хъæбысмæ йæ систа æмæ йæ кæртмæ æвæндонæй ахаста. Йæхиимæ хъуырдухæнгæнгæ, дыууæрдæм рацу-бацу кæны, уынгмæ тыхстхуызæй ахизы, стæй та фæстæмæ ‘хсызгонæй æрбаздæхы. Æризæр и, уæддæр æм ничи зыны, æмæ йæ ныфс фидарæй-фидардæр кæны. Сывæллон хъыс-хъыс кæнын райдыдта.

– Ма тыхс, мæ хуры тын, ма тыхс. Хуыцауы лæвар мын дæ, æндæр дæ афонмæ исчи бацагуыр дтаид. Мæ гыццыл дзиба, æз ма дæ фаг суыдзынæн æмæ дæ ныййарæг мадау барæвдаудзынæн, – дзуры йын сабыргæнæджы хъæлæсæй æмæ йæ йæ цæнгтыл узы. Сывæдæг æмæ йын æхсыр балхæдта, иуцасдæр ма кæрты, Мадымайрæммæ кувгæйæ, фенхъæлмæ касти, стæй йемæ ныхæстæгæнгæ, сæхимæ араст: – Ма тæрс, мæ дзæцц, ма тæрс, æз дæ ницы хъуаг ныуаддзынæн. Цыфæнды зындзинæдтæн дæр бабыхсдзынæн æмæ дæ нæ тызмæг царды фыдæхæй бахъахъхъæндзынæн.

Ног цины ног фарн ис. Абондæргъы тулдз бæлас æмæ мæрдтæн кæй фæдзырдта, уыдон ын кæлæнгæнæгау айста, æмæ йæ цæсгом барухс и. Цыма йыл зæд атахти, уыйау хуры тынтæ йæ зæрдæмæ бакастысты æмæ йын йе ‘рхæндæг æнкъарæнтæ асыгъдæг кодтой. Йæхи марыны хъуыды йæ сæрæй атардта, æмæ та йæм дуне кæддæрау ирд æмæ цæхæркалгæйæ разынди. Кæйдæр сывæллонай хъæбулы мондæгтæ исы, йæ риумæ йæ, аргъуыцгæнгæйæ, æлхъивы æмæ йе сфæлдисæг æрдзы стыр дæр хæзнайы йæ уатмæ фæхæссы.

КЪАДЗАТЫ СТАНИСЛАВ: 60 АЗЫ

КЪАДЗАТЫ Станислав

УРС АЗÆЛД

* * *

Нæ дзиглоты рæстæг,
Нæ уаллæтты дуг
Цы уадзы йæ фæстæ –
Цы фæндаг, цы туг?

Цы ма нын нæ фæтчы?
Цы ма нын у мамм?
Куы дарæм нæ фæдджи,
Куы дарæм нæ арм.

Хуыцауы бынат нæм
Æрцахста æхца,
Нæ бартæ йæм радтам,
Нæ сæртæ дзы – сар.

Нæ удтæ дзы – афтид,
Нæ зæрдæтæ – сау.
Цы фыдæх ныл бафтыд,
Уый – Тарæн хуындзау.

Рæстæвзарæн рæстæг,
Рæстытæ та – цъус,
Куыд зын у цæргæстæн
Хæрамы æнус!

2014

* * *

Нæ мæлын, нæ цæрын –
Гъе, уый дын æлгъыст!
Цы куырой мæ сæрыл
Нæ зылдта йæ фыст?!

Нæ царды æгъуызæй
Мæ зæрдæ фæцъæх,
Куы басгуыхт Алгъуызон
Мæ ныхмæ фыдæх.

Уыраугæ фыд-масты
Куы кæнын хуыдуг,
Уæддæр ма дæ уарзтæй
Цæрæццаг – мæ уд.

2010.08.10

ДОНБЕТТЫРТЫ ÆЛГЪЫСТ

*Кæрæдзи кæрдтыл бафтæнт,
уастæн, Уæрхæджы фырттæ – Æхсар
æмæ Æхсæртæг!*

Нарты кадджытæ

Донбеттырты æлгъыст
Нæ тугыл æрцыд фыст.

Кæдæй йын фидæм хъалон!
О бабын кодта цалы!

Нæ пиллон арт йæ тыхæй
Фæкъаддæр ис æртдзыхæй.

Донбеттырты æлгъыст
Нæ тугыл æрцыд фыст.

Нæ рæзæнтæ нын айста,
Нæ базыртæ дзы – бастау.

О цас фæзынд нæ бæрцыл!
Йæ сау фыдæх – цæрæццаг.

Донбеттырты æлгъыст
Нæ дугыл æрцыд фыст.

Нæ уидæгтæ æхсыны,
Нæ фæндæгтæ æлвыны.

Æдзух хæрæм кæрæдзи,
Нæ фыдгултæн – нæргæ цин.

Донбеттырты æлгъыст
Нæ тугыл æрцыд фыст.

Кæдмæ йын хъалон фидæм?!
Æтт! Бахизæм дзы фидæн!

1996

* * *

*Главные разбойники не на больших
дорогах промышленяют.*

Дьего де Торрес-и-Вильярроэль

I

Сæйраг абырæг фæндæгтæн æвгъау у –
Куы суазал уа, куы йыл æрцæуа исты..
У аивдæр йæ тыхтона, æгъдауыл,
Нæ царды куывды табуйаг у, хистæр.

II

Æппæты стырдæр стигъджытæн
Нæ бæстæ алкæд – мигъджындæр..
Æппæты стырдæр давджытæн
Сæ буц нæмттæ дæр – кадджындæр...

Нæ паддзахад съл ауæрды,
Сæ бæсты расты аууæрды..

2012

ЦÆРУКЪАТЫ АЛЫКСАНДР

I

Сæттын нæ бакуымдта, æрми дæр.
Куы кодта дымгæ бæстæ хус,
Уæд цъитийау йæ æрвыг ирдгæ
Æрхаста сатæг æмæ рухс.

II

Зындон-арты æвзæгтæй
Йæ цаъсгомыл – цы фæдтæ!

Цы æрфытæм ныккæсы!
Цы бæрзæндтæм æххæссы!

Фыдæхы хох рæмудзы,
Йæ удæй арв æмпгузы.

2007

900

Фарастсæдæ боны –
Тар æхсæвæй тардæр,
Охх, рæдыд тæрхонæй
Хитынц-ритынц дардыл!

Фарастсæдæ боны –
Сау сагъæсты комы.
Фарастсæдæ боны –
Афтари-зындоны.

Фараст æмæ нолтæ
Дæлимонтæн – хотых.
Фараст æмæ о-тæ
Сты æууæнкæн хохау.

Нæ, нæ сæтты зæрдæ,
Уымæн æмæ раст у –
Акалы цæхæртæ
Ног ныфс æмæ уарзтæй.

Фарастсæдæ боны –
Тар æхсæвæй тардæр,
О фæлæ æхсонау
Басгуыхтысты зардæн.

2013.02.11

* * *

Нæма дæн æз, нæма, нæма –
Рæстдзинад хъодыгонд нырма.

Сæрибар нæй, æз дæр куыд уон?!
Хæссынц æнус фыдлæг, фыдбон.

Рæдау, сыгъдæг æмæ рæстаг
Æдзух сæ хъысмæтæй – хъæстаг.

Нæма дæн æз, нæма, нæма –
Æз дæн мæ минæм хай нырма.

Кæм ис мæ рæз? Уыдзынæн кæд?
Зæххыл куы ничи уа æфхæрд,

Куы нал уой зæрдæтæ кæлмхæрд,
Æргъæвстæн дæр куы раттæм сæрд.

Куы нал уой хин æмæ хæлæг.
Куы бастъæлой фыдбон, фыдлæг.

Куы басудзæм нæ уарзты арты
Фыдæхы, сау кæрæфы бартæ.

Рæстдзинадæн куы кæнæм табу,
Уæд алкæмæ дæр хуздзæн амонд,

Цытæ домын, уæууæй?!
Мæ хуызæн æрра нæй...

2013.02.09

* * *

Зæгъут-иу: «Фервæзтис йæ зынтæй,
Фæлыгъд йæ алæмæты фынтæм...
Ныууагъта ам Зæрдæйы Зæрæг,
Ныр базондзæн, цы ис фæсарæн».

Кæугæ-иу ма кæнут æппындæр,
 Мæ ингæн уырдаæм дæр уæ тынтæй
 Уызæни рухс,
 Уызæни буц,
 Æрмæст-иу уæд сыгъдæг уæ арв,
 Хæрзаудæн та уæд мæ бар...

Зæгъут-иу «Фервæсти йæ зынтæй,
 Мæрдты ныр хъал уызæн йæ фынтæй».

2014, сентябрь

МАРДЫ СЫДЖЫТ

Не ‘мбарын æз иу удæй дзæбæх:
 Хæхты астау ацы гыццыл цъассы
 Иры дзыхъхъæн армыдзаг – йæ зæхх,
 Афтамæй нæм марды сыджыт цас и!!!

Мин хатты фæфылдæр Иры зæххæй
 Хин-хæрам, куырмæджы сау фыдæхæй.

Калæм æй кæрæдзиуыл æдзух
 Æмæ уадзæм царды бынæй рухс.

2012

* * *

Нæ хуыздæртæм къæппæввонг у мæлæт,
 Сæхæдæг дæр нæ ауæрдынц сæхиуыл,
 Уæларвбæстæ æрмадз у кæд,
 Æмæ хуыздæр хъæуынц Хуыцауы зиуы?

Фæлæ цы кæнæм мах та ам?
 Æнæ уыдон куыд кæна цард рæсугъддæр?!
 Æнæ уыдон фылдæр кæны хæрам.
 Æнæ уыдон фылдæр кæнынц манкурттæ.

2014

НИЧИЙÆ ÆППÆЛДЖЫТÆН

I

Цавæр хæрв уын бандæгъта уæ цæстытыл?!
 Нал уынут йæ ницæйаг, йæ сау.
 Арвыдзаг – нæ адæмæн сæ мæстытæ,
 Уæд, уæууæй, кæй рахуыдтат хуындзау?!

II

«Раззаг дæ, диссаг дæ!» – чи дзуры
 ничитæй, ницытæй,
 Уыдон сæхæдæг дыууæ хатты
 Ничитæ, ницытæ.

2014

* * *

Чи нæу мах бæстæйы сидзæр?
 Чи нæу мах бæстæйы ивар?

Æрмæстдæр уæллæгтæ, къæлæтджынтæ,
 Æрмæст хиновниктæ-чиновниктæ.
 Сæ ног сайд ноджыдæр фæцæхджындæр,
 Кæны сæ тыхтона биноныгдæр.

* * *

Нæй адæмæй паддзахдæр,
 Куы уой æнгом, æмвæнд,
 Уæд сын Балсæджы цалх дæр
 Нæ фехалдзæн сæ фæд.

БЕСТАУÆН

О байрай, байрай, уадтымыгъы хъан!
 Нæ дунейы нæй де ‘фсургъæн архъан,
 Цæгъды æхсонау хохрынздзтæй цæхæртæ.
 О байрай, байрай, ног дунейы зæрдæ!

* * *

Сойæвдыд ныхæстæй
Цас кæнæм хуыдуг!
Уаз рæстæджы бæсты
Ивæзы хуы-дуг.

* * *

Загътон бæрзытæн мæ сусæг, –
Цадæг банкъуыстой сæ сæртæ
Æмæ цыма дзурынц рухсаг,
Афтæ ‘рæппæрстой æртæхта...

* * *

Уарзын цы зæрдæ нæ зоны,
Уый æз зæрдæ дæр нæ хонын.

Цъити дæр уымæй фæрныгдæр,
Уый дæр ма ссудзы цъæх зынгæй.

* * *

Цард куыд кæна даргъдæр
Фарнимæ, хъæлæкк?!
Адæймаджы маргмæ
Калм кæны хæлæг.

* * *

*Хотелось мне друзей,
Хотелось мне себя.
Велимир Хлебников*

Мæн дæр куыд тынг фæндыд, куыд тынг,
Куыд раргом уа мæ æрвон зынг,
Æцæг куыд уа мæ царды фын,
Фæлæ дæ чи уадзы уæвын?!

* * *

Рог цардæй куы уайд фарн,
Гъеуæддæр нæ хъæуид мæн.
Байрай, табуыаг æфсарм,
Кал æнусбонтæм тæмæн!

* * *

Ныр ма зæрдæйæ чи фæрсы, –
 Дзыппæй куы у æппæт.
 Зæрдæхудтæй ма чи тæрса,
 Зæрдæ куы нал ис, уæд?!

* * *

Æхсынæн, бецау, хурæн
 Куы акувы æгæр,
 Уæд зæххы риуыл дурау
 Куы баззайы йæ сæр...

* * *

Зæрондæй дæр лæппу дæн,
 Мæ зæрдæйы – цъæх уалдзæг,
 Мæ сабидуг мæ удмæ
 Зымæгон хъызт нæ уадзы.

* * *

Кæуы ирон æвзаг, дзыназы –
 Йæ разы сау хохау – нæ азым.
 Дæсæй ма йæ кæд зоны иу,
 Кæнæм æндæр æвзæгтæн зиу.

* * *

Æз Раджы дæн, ды та – Æрæджы,
 Уæддæр нæ баиу кодта уарзт,
 Мæнæн уæлон дзæнæт – æрмæджы,
 Гъе ахæм у дæ фæлмæн тавс.

* * *

Тынг фæрæдыдтæ, чызгай, –
 Охх, цæмæн фæдæ мæ хай?!
 Тынг фæрæдыдтæн æз дæр.,
 Фæлæ нæй нæ рæдыдæй хуыздæр.

* * *

Æрбахиз, Фарн, мæ къæсæрыл!
 Кæнынц мын рухсæн зиу
 Æртæ рудзынджы скæсæнмæ,
 Ныгуылæнмæ та – иу.

* * *

Цы дын раттон, Цыкурайы фæрдыг?!
Нæ хъæуы дæу æппындæр ницы.
Мæн та дын афтæ балæггад фæнды, –
Нæ зæдтæн дæр куыд уа бæллиццаг.

Дæ фæрцы зонын уалдзæджы рæвдыд,
Мæ уд дæ тавсæй у цæрæццаг.
Дæ хуызы мæм фæстаг амонд æрцыд,
Æххæссын стъалытæм йæ фæрцы.

Мæ Музæйæн ды басгуыхтæ æхсон,
Дæ рухс мæ зæрдæйæн – æвдадзау.
Мæ раст рæдыд, нæ кæнын æз фæсмон –
Æз та дæ ногæй дæр æруадзин.

2011

ДЫУУÆ НОВЕЛЛАЙЫ

ТУГВИДЫД

Ацы хабар æрцыд Ирыстоны Уæрæсеимæ баиу кæныны размæ, ирон адæм ма иууылдæр хæхбæсты хъызæмар цардæй сæ бонтæ, сæ азтæ куы тыдтой, уæд. Æмæ æппæт зынтæн дæр ныффæрæзтой сæ зæрдæйы хорзæхы, уды фидардзинады, адæймагдзинады рæсугъд æнкъарæнты æмæ сæ кæрæдзийæн аргъæнæг хъуыдыджын æгъдæутты фæрцы.

Уæлхох быдыр. Хъомвос æмæ бæхты рæгъау батыгуыр сты иу фæзы. Бæхтæй иутæ хизынц, иннæтæ ривæд кæнынц лæугæйæ. Кæцыдæртæ та дзы рæдзæмæдзæгæнгæ, сæ къубæлттæ кæрæдзиуыл дзуарæвæрд скодтой.

Хъом æмæ фос хуыссынц цъæх нæууыл æмæ ма дзы кæцыдæртæ сынæр цæгъдынц, иннæтæ тарф фынай баисты цъæх нæууыл. Мæй сыл йæ зарин тынтæ луары, йæ цалхыдзагæй æрцауындзæг сæ сæрма. Сæ фæйнафарс дыууæ егъау фыййау куыдзы. Сæ хъустæ лыг, къудатæ. Къæбылайæ сын сæ ахауын кодтой, цæмæй сын стырай бирагъимæ, арсимæ хæцын æнцондæр уа – сæ хъустæ æмæ къæдзилмæ сын лæбурынц. Æмæ сæ рисæн куыдз нæ фæразы.

Рæстæг æмбисæхсæвæй фæкъул. Æппæт дæр у сабыр. Æрмæст чысыл серка куыдз æнцой нæ зоны. Æхсæв фос баргонд кæмæн

вэййынц, сырдаё сә бахъахъхъаныны охыл, уый бәзәрхыг, саджы фысынтыл амад Артуд йәхицән цы халагъуд сарәзта, уый алыварс хъыргә әмә схәпп-схәпп кәнгә рәстәгәй-рәстәгмә әрзины. Хуыссәг нә хәцы Артудыл дәр, зәрдә цәмәдәр әхсайы, әнкъары, әмә ләг дәр серка куыдзы рәйдмә йә хъус дары. Сырдаё тәссаг куы вэййы, уәд әй фыццагдәр уый базоны, стәй ныффәдис кәны, йәхәдәг бамбәхсы. Фәдисы та абырсынц әртәйә: дыууә егъау куыдзы әмә Артуд йә хъырмагимә. Уайтагъд кәмтты уәлвонгәй айхъуысы куыйты бәзджын рәйд, стәй та хъырмаджы нәрын. Сә фосы алыварс әрзиынц, әрбангомдәр сә кәнынц әмә сәм сә цәст суанг боны срухсмә цырдадзастәй фәдарынц.

Артудмә хъырмаг кәй ис, әхсәв әй уәлхох хизәнты, сәрвәтты иунәгәй дәр уымән ныууадзынц. Хъырмагән әрмәст йә хъәрәй дәр сәргой фәвәййынц бирәгътә, арс дәр хъуыр-хъуыргәнгә аздәхы йә фәндагыл. Йә баба йын әй Мадзарәй сласта. Уырдаәм дыккаг хатт нәмгуытә, топныхос әмә ма исты дзаумәттә ласынмә йә саргъы бәхыл куы ацыд, уәд фәстәмә нал сыздәхт, цыдәр фыдбылыз ыл әрцыд. Әмә хәдзары уәз, бинонты царды мәт, сагъәс мадыл әрәнцад. Уый, цалынмә Артуд нә раләг, уәдмә. Уымәй размә дәр әхсәрдәсаздыдәй хоскәрәдәг, хъәддзау әмә фыййауән бәззыд.

Йә кәстәр Аләгыл дәр ныр фынддәс азы цәуы әмә әнайы цумаыи ләппуйә басгуыхт. Аләг ном дәр ыл уый әвәрдта – мады ном. Куыд тагъд мын аләг ис, зәгъгә. Йе ‘цәг ном, йә номәвәрән куывды йыл цы ном сәвәрдтой, уый та Соси у. Әниу йәхи Артуд ном дәр йә мады әвәрд у. Цумама әнәзивәг кәй уыд, куысты, хъуыддаджы фыцгә кәй кәны, уымә гәсгәиу мад арәх дзырдта: «Ай артуд у, артуд! Йә фезмәлдыл цәст нә хәцы...»

Әмә йә бинонтә, сыхбәстә, хъәубәстә, стәй әнәхъән комбәстә дәр Артуд хонын райдыдтой. Йе ‘цәг ном Дзодзи йын бинонты йеддәмә зонгә дәр ничиуал кәны.

Артуд йә халагъудәй хъахъхъәны йә рәгъау. Бәрнон хъуыддаджы ләуд у: әнәхъән комбәсты фос йә хъахъхъәнинаг сты. Сә ком егъау нәу, цәрынаән зынвәдат у, әрмәст хуымзәхх нә, фәлә дзы нә фаг кәны хосгәрсты тәәпәнтә әмә сәрвәттә дәр. Ам, уәлхох быдыры, сәрдыгон фәхизынц сә фос, хъом

æмæ, сæ хайуантæй, куыстæн чи нæ фæбæззы, уыдоны. Хос дзы ныккæрдзынц. Зымæг мит куы рауары, уæд æй сæ зымæгон скъæттæм мæхъытыл нылласынц æмæ сæ цы хъомвос фæдарынц, уыдонмæ ныхстæры цæуынц радыгай. Цардамæлтæ кæнынц уæдæ цы...

Хохæгтæ уæлдай тынгдæр фæлмæцынц хорхъуагæй. Фылдæр æй ласынц быдырæй, се стурты хуыздæртыл, бæхтыл æй ивынц фæззæг. Уый тыххæй сæ сæрд дзаджджындæр бынæтты фæхи-зынц уæлхох быдырты, цъититы дон, суардæттæ сын фæдарынц. Артудæн ныридæгæн бæрæг сты, йе стуртæ æмæ бæхтæй хорыл кæцытæ ивдзæн, уыдон. Æмæ быдырмаæ фæндаг дæр æдас нæу. Куыддæр комæй ахызтæ, афтæ дзы абырæгæй тæссаг у. Иунæг куы уай, кæнæ хæстхъом куы нæ уай, уæд дын дæ фос байсдзысты, уый иу, иннæмæй дæхæдæг дæр, уæвæн ис, æмæ ласгæ мард фæуай... Уый зонгæйæ комæй иунæгæй иу дæр йæ фынцз нæ адары. Бакъордтæ-къордтæ ваййынц иумæ. Бабайæн дæр æмбæлттæ куы уыдаид, уæд ма абон дæр сæхимæ нæ уайд...

Ахæм хъуыдытæ зилдух кодтой Артуды сæры. Æмæ йын сæ æвиппайды асырдта йæ серка куыдзы фæдисы рæйд. Дынджыр куыйтæ дæр срайдтой, фосы алыварсма æнгомдæр сæхи байстой. Артуд йæ хъыримаг райста æмæ халагъудæй рахызт. Фосы размæ дæләмæ атагъд кодта. Куыйтæ фæныфсджындæр сты, сæ рæйд фæтыхджындæр. Иу дзы кæмæдæр абырста. Серка та халагъуды фæмидæг.

Уыциу рæстæг фæцыд дыууæ гæрахы. Артуды хъустæ ма йæ куыдзы хъыллист ацахстой, стæй карст куырисау зæххыл æрхауд æмæ иу цъусдуг цыдæр фæци. Йæхи æрæмбæрста йæ дыккаг куыдзы æрдиагмæ. Тыхгæнджытимæ тохы бацыд, йæ хицауырдаем сæ нæ уагъта, æмæ та ууыл дæр топп ныццавтой. Артуд йæ хъыримаг хуысгæйæ йæхимæ æрбайста. Иумæ дзы ныхъхъавыд. Фæцыд гæрах, æмæ лæг фæуæлгоммæ. Йе ‘мбал æм куыд аргуыбыр кодта, афтæ та уымæ дæр ныхъхъавыд, æмæ йе ‘мбалыл ныххауд.

Дарддæр фæлгæсы, мæйрухс йæ куыст кæны, æмæ йæм йæ фос армытæпæныл æвæрдау зынынц. Æрмæст йæ иуварсыл фæлдæхтæй лæууы, йæ сæрыл цы куыдз стох кодта, уый. Иудзæвгар афтæ фæхуыссыд, алырдæм фæлгæсгæ. Стæй, йæ серка куыдз йæ уæлхъус куы алаууыд, уæд бамбæрста, абырджытæ дыууæйæ фылдæр кæй нæ уыдысты. Йæхиуыл хæрдмæ схæцагау

кодта æмæ галиу къахы рыстæй ныккæрзыдта. Нæмыг уæрагыл сæмбæлд æмæ йын йæ чыри ахаста. Тугæй кæрдæг схъулеттæ. Йæ хæдон йæ уæлæйæ феппæрста æмæ дзы йæ къах бæтты, йæ туг бауроминыл архайы.

– Гъей!!! Гъей!!! Цы хабар у?! Уый цавæр топпы гæрæхтæ сты? – дардæй ацахстой йæ хъустæ кæйдæр хъæр. Æмæ йыл фыццаг нæ баууæндыд. Стæй йæм Уастырджийы хъæлæсау фæкаст, æмæ, йæ бон цас уыд, уый бæрц хъæрæй скуывта:

– О, тыхст адæмы сæрылхæцæг Уастырджи, табу дын! Мæ уд дæ фæдзæхст!

– Кæм дæ? Фæцæуæм дæм, фæцæуæм! – æрбайхъуысти та йæм.

– Мæнæ, мæнæ! Мæ туг фæцыд! – ныхъхъæр кодта æмæ та Уастырджимæ кувыныл фæци. Йæ хъæрмæ серка куыдз дæр йæ цурæй фæдисы райд кæнын райдыдта, æххуыс агуры. Йæ хицауыл йæ иузæрдиондзинад æвдисы, йæ алыварс рæйгæ зилы.

Уалынмæ уæлхохырдыгæй дыууæ лæджы æндæргтæ зынын райдыдтой. Куы йæм æрбахæццæ сты, уæд ма сæ цы базонын хъуыд; Фаллаг комы цуанæттæ. Цуан кæнгæйæ йыл иу æмæ дыууæ хатты нæ бамбæлдысты.

– Артуд, цы хабар у?! – фæцырд сæ иу.

– Хуысгæ цæмæн кæны? – афарста йæ иннæ.

– Ай Габо æмæ Бибо куы стут. Хуыцау сын нæй ацы абырджытæн, нæ хæхтæм дæр бырсын райдыдтой. Маргæ мæ кодтой, маргæ мæ фосы тыххæй, – дзуры сын æмæ къухæй амоны йæ къахмæ. – Мæ галиу къах цыма ныппырх сæ нæмыджы цафæй. Йæ туг ын исты хуызы куы бауромиккат...

Цуанæттæ йæм рæвдз февнæлдтой æмæ йæ халагъудмæ бахастой. Стæй йæ фæрсынц.

– Дæ марджытæ цы фесты? Лидзгæ акодтой?

– Нæ! Дыууæ уыдысты. Мæ дыууæ куыдзы мын амардтой. Мæн дæр бирæ нал хъуыд, фæлæ мын мардæнхъæл уыдысты, æвæццæгæн. Мæ куыдз мæм сæ æввахс не ‘рбауагъта. Уæдмæ махи æрæмбæрстон æмæ сыл мæ хъыримаг ауагътон. Дæлæ дæлдæр кæрæдзиуыл хаудæй хуыссынц.

Цуанæттæ лæгты мæрдтæ рахъил кодтой æмæ Габо афтæ бакодта:

– Адон махæй куы сты, магусайæ цæлуарзаг дыууæ ‘фсымæры.

– Сæхи никуы фæриссын кодтой, сæ астæутæ куыстмæ нæ тасыдысты – загъта Бибо – Иу хатт немæ цуаны куы рацыдысты, уæд нын хæсинаг куы фесты.

– Уый афтæ фæуæд, фæлæ махæн нæ цуан фæмæнг: тæрхъус ныл амбæлд. Махæн Артуд, стæй ацы дыууæ марды дæр ам уадзинаг не сты, – загъта Габо. – Æз Артуды комбæстæм фæфæдис кæндзынæн. Ды та нæхиуæттæн фехъусын кæн ацы æнамонд хабар. Цæй мæгуыр сты сæ зæронд мад æмæ фыд, æвæгæсæгæй чи аздад. Адонæй хъуыддаг дæр ничи бакодта.

Дыууæ комы дæр фæфæдис сты уæлхох хизæнтæм. Артуды комбæстæ бирæ æввахсдæр уыд, æмæ йæ сынтхъылтыл сæхимæ ныххастой. Сæ хъомвосы фалдæр атардтой, куйты мардтæ æрхы ныппæрстой. Дыууæ æфсымæры та цъæх нæууыл равæрдтой æмæ сæ уæлхъус цалдæр лæгæй фыдохы лæуд æркодтой. Фаллаг комы фæдисонтæ уæлвæзмæ куы схæццæ сты, уæд, кæрæдзийæн тæфæрфæс ракæнгæйæ, куйд уыди, цы уыди, чи сæ амардта, зæгъгæ, фарстатæ сарæх сты.

Рагзаманты-иу дзæгъæл гæрахæй нæ, фæлæ исчи мард кæй хæцæнгарзæй æрцыд, уый дæр туджджыныл нымадтой. Хæрам райхæлд дыууæ комы, дыууæ мыггаджы æхсæн. Кæрæдзиуыл нал æууæндыдысты. Артудæн йæ цæф кæрдæджытæ æмæ арсы сойæ куы сдзæбæх, уæд йæ фæдыл зылдысты. Йæ мыггагмæ йын æртхъирантæ кодтой. Дыууæ мыггаджы æхсæн куырыхон лæгтæ хатæг ныллæууыдысты бафидауыны тыххæй, фæлæ туг-исджытæ ком нæ лæвæрдтой. Сæхиуæтты азым æмбæрстой, æмæ алы æфсæнттæ кодтой. Уæдмæ сæ цыракæнон фæсивæдæй чидæртæ хъæхъхъагæй-хъæхъхъагдæр кодтой. Фæлæ дзы Артудмæ æргом рацæуынмæ йæ ныфс ничи хаста. Хъыгдардтой йын йæ мыггаджы, уæззау цæфтæ дзы фæкодтой цалдæр лæппуйы.

Иуахæмы сын фæсæхсæвæр сæ кулдуар чидæр æрбахоста. Ирон адæммæ æнафоны уазæгмæ сылгоймаг ракасы; уæд та сæм сæ туджджынтæй исчи лæг марынмæ æрбацыд. Сылгоймагæй туг исын худинаг уыд. Артуды мад йæ цырагъимæ кулдуар бакодта, æмæ дзы – ничи. Цырагъ йæ сæрæй бæрзонддæр систа, цæмæй йæ рухс дæрдтыл акæла, æмæ, сæм чи хоста, уый фена.

– Чи дæ?! Дæхи цы æмбæхсыс?! – куйд ахъæр кодта, афтæ гæрах фæцыд æмæ нæмыг, цырагъ кæцы къухы уыд, ууыл

сæмбæлд. Артуд йæ хъырмагимæ рагæпп ласта. Цырагъ ныппырх, къухы туг æркалд. Гæрах кæцырдыгæй фæцъид, уыцырдæм цалдæр æхсты фæкодта, фæлæ дзы сыбыртт дæр нæ райхъуыст. Фыдгæнæг зæххы скъуыды ныххауæгау æрæмбæхст. Мад йæ фыртмæ фенæлдта æмæ йæ кулдуарæй фæмидæг кодта.

Къухы цаф сдзæбæх, кæд ыл арф нос баззад, уæддæр. Нос баззад Артуды зæрдæйы дæр, иудадзыг рисгæ чи кодта, ахæм нос. Йæхицæн бæргæ нæ тарст, фæлæ йæ мæт, йæ сагъæс уыдысты йæ иунæг æфсымæр Алæг æмæ йæ мад æна. «Уыдонæй искæуыл исты куы ‘рцауа, уæд мын мæ цард ад нал скæндзæн æмæ мæ мæхи марын хъæудзæн. Фæлтау мæ исчи амарæд», – арæх-иу йæхимидæг йæхицæн ахæм тæрхон рахаста. Нал æй æндæвта, ныр æм афæдзы дæргъы куырдуаты чи æнхъæлмæ кæсы, уый дæр. Уый та ма цы æнамонд кæнон – чынзæхсæв скæнын йæ хъуыдыйы дæр нал уыд. Æна-иу ын бæргæ дзырдта, мæнæ куы бафидауæм, уæд нæ чынзды æрхæсдзыстæм, сæ бинонтæй, сæ мыггагæй худинаг у, зæгъгæ, уæд æм-иу Артуд æрхатыд:

– Æна, хистæр лæгтæй сæм искæйты барвит, æмæ сæ хатыр ракурæнт. Зæгъæнт сын, мах ныр туджджынтæ стæм æмæ уæ аккаг нал стæм. Уадз æмæ сæ чызгæн æндæримæ йæ амонд агурой.

Артуд уæлдай тынгдæр йæхимидæг сызнæт йæ мады къухы цафы фæстæ. Йæ мыггагæй дæр æфсæрмы кодта. Никуы йæ ницæмæй фæхудинаг кодта. Ныр дзы дыууæйæ уый фыдæй цафтæй хуыссынц. Гъе, фæлæ Алæгмæ комкоммæ бакæсын дæр нал фæразы. Бæхыл бадын, хос кæрдын, хуым кæнын, суанг салам дæттын дæр ын йæхæдæг бацамыдта. Алы ранмæ йæ йемæ кодта, йæ хæларттæ йыл уыдысты иузæрдион, нымадтой йæ, хуыдтой йæ семæ балцы, чынзæхсæвмæ, куывдмæ.

Ныр ын йæ фæндаг йæхæдæг æрæхгæдта. «Æмæ аххосджын та цæмæй дæн? – арæх йæхи афтæ бафæрсы. – Мæхи сын амарын кодтаин? Нæ комбæстæйы хъомвос сын сæ разæй скодтаин? Æз сæм куы нæ ныббырстон! Фыццаг æхст дæр мæ уыдон куы фæкодтой. Цы агуырды, уый ссарды. Зæхкусæджы, фосдарæджы тугхæццæ хидæйдыг фыдæбонмæ чи ныхилы, уый хъуамæ ма райгуыра. Куы райгуыра, уæд та ма цæра».

Бæргæ-иу йæхи рæстытæ кодта, фæлæ йын дзы ницы уад. Æмæ уæд иу изæр йæ мадæн афтæ зæгъы:

– Ёна, аз ардыгәй райсом цаугә кәнын. Мә бәх, мә саргъ цәттә сты. Дард балцы цауын Мадзармә. Мә фыды бацагурон. Кәд ын ссарин йәхи, гье йә марәджы. Ды адәмыл ахъәр кәндзынә ацы хабар. Ёмә Фаллаг коммә куы бахәццә уа, уәд дзы чидәртә кәд мә фәдыл рацауид. Кәд нә, уәддәр әз ам куы нал уон, уәд ныссабыр уыдзысты.

Мад йә усгур фыртыл йәхи кәугәйә ныттыгъта әмә йын дзуры:

– Ма бакән, мә хъәбул, афтә ... Дә фыд мын мә сәр сурс кодта. Ды та мын мә зәрдә скъуыныс.

– Ёна, ма тыхс. Ёз дәм иуахәмы әрыздәхдзынән. Сымах Аләгимә уәхи хъахъхъәнүт фыдбылызәй. Нә уыныс, цы уавәры стәм, уый? Ёндәр гәнән мын нәй. Афтәмәй сә маст ссәудзән, әмә Аләг, стәй мыггаг дәр әдасдәр уыдзысты.

Нә разы кодта мад йә хъәбулы ацыдыл, йә зәрдә йә йә цурәй нә уагъта, тарстис ын. Мады зәрдә зонаг у. Артуд цы фәндыл нылләууыд, уый цәмәйдәр әнкъардта. Аләг дәр йә мады фарсмә баләууыд. Хатынц әм, курынц дзы, домынц дзы. Уәд Артуд иуахәмы йәхи фәмәстыхуыз кодта әмә тызмәгәй сдзырдта: «Аләг! Дәуән та әз цы зәгъын, уый зоныс?! Ныр әцәг ләг дә әмә гогызау дә фынцз ма әруадз! Ды ам әнайы цур уыдзынә бабайы әмә мә бәсты дәр. Мә хъыримаг, бабайы әлхәд хъыримаг, мә хорз худ, чынцзәхсәвмә цауән уәләдарәс, къахыдарәс дын уадзын. Стәй ма, – бахудти йәм, – ма гутоң, мә галтә, мә уәрдон...»

Аләг ныххудт әмә йыл йәхи бауагъта: «Ёмә ма хъәбысәй та кәимә хәцдзынән?»

– Куыд кәимә? Ёна дын ус куы ‘рхәсса, уәд уымә.

Уыцы ныхасмә әртәйыл дәр худәг бахәцыд, әндәр хъуыдытәм раздәхтысты әмә сә сә зынтә әрбайрох сты.

* * *

Артуд боныцъәхтыл фестад, бинонты сусәгәй йә бәхыл саргъ авәрдта әмә хъәуы иувәрсты Фаллаг коммә фәцагайдта.

Фәсәмбисбон Артуд әрхызт йә бәхәй Фаллаг комы егъаудәр хъәуы кәрон. Фәйнәрдәм афәлгәстытә кодта әмә йәхимид ахъуыды кодта: «Ардыгәй мәм рахылд мә марәг – залиаг калм әмә мә царәфтыд фәкодта. Уый нә, фәлә ма мыл ләгмары

ном дәр сбадт... – Иу чысыл алаууыд, стәй: – Цәй, цы гәнән ма ис, кәд әй мәрдтәм мемә ахәссин, мә иунәг әфсымәр, мә мыггаджы сәр хъуыды кәнгәйә».

Хъәугәрон фыццагдәр кәуыл фембәлд, уымән «Дә бон хорз» загъта әмә йә афарста: «Ам фарон сәрды сә дыууә фырты кәмән фәмард сты, уыцы мәгуыр ус әмә ләг кәм царынц?» Хъәуккаг әцәгәлон ләгмә әдзынәг ныккаст, чи у, цәмә сә агуры базоныны охыл. Фәләә ницы рахатыдта әмә йын къухәй ацамыдта сә хәдзар.

Хохаг хъәу цыфәнды стыр куы уа, уәддәр цас стыр у йә цыбыр уынгимә. Уайтагъд схәццә, цы хәдзар агуырдта, уымә. Чи йыл әмбәлд, уыдон-иу, йә саламән дзуапп ратгәйә, йә фәстә кәсгәйә базадысты, чи у, кәмә цәуы ацы әрыгон ләппу, зәгъгә. Әмә уайтагъд хъус-хъусәй айхъуыст әнахуыр уазәджды хабар.

Артуд хәдзары кауын кулдуары цур әрләууыд. Ехсы хәдәй йын йе стыр мих бахоста. Хәдзары хицау кәрты къуымы цыдәртә архайдта әмә йәм уайтагъд йе ‘ргом раздәхта. Кулдуары сәрты кәрәдзи хорз уыдтой. Зәронд ләг әнахуыр бәлццоны размә рацыд әмә йәм дзуры:

– Әгас нәм цу! Мидәмә...

Артуд ницы дзуры. Ләджды цәсгоммә бакәсын әфсәрмы кәны әмә зәхмә нымдзаст. Уәд әм уый зәрдә фехсайдта:

– Чи дә, дә Хуыцауы хатырәй?!

Иудзәвгар та әнәдзургәйә алаууыдысты. Зәронд ыл йә цәстәнгас әрхаста әмә йәхимид ахъуыды кодта: «Цымә кәй кәстәр у ацы хәрзуынд, хәрзконд ләппу?!»

Әппынарәджиау Артуд нылләг хәләсәй бакодта:

– Әз дән Рәбинаг комәй... Дә... Дә туджджын.. Әмә дәм әрцыдтән.. Амар мә... – зәронд ләгмә бакаст әмә ма бафтыдта йә ныхасмә. – Әмә дыууә мыггаджы, дыууә комы ‘хсән фыдәх мауал уа.

Зәронд йә бынаты ныррызт, стәй мидәмә бахъәр кодта:

– Усай! О, усай! Әддәмә ма ракәс!

Ус уәззаугомау къахдзәфтәй тыргъмә йә саударән дзау-мәтты рахызт.

– Мәнә дә хъәбулты марәг нә къәсәрмә әрбаләууыд... Әмә мын йәхи марын кәны!

– Гъә бындурзылд фәуай! – йә хъарәг фемәхст саударәг

усæн. – Дæ буррондз фæкалай... Дæ зынг ахуысса... Дæ сæр дæ гуырмæ фæдзыназа... Ласгæ мард фæуай... Дæ мад дæ мæрдæй фæбада... Мæн мæ дыууæ хъæбулæй æрттæделарм чи фæкодта... – Йæ маст, йæ хъыг цы амыдта, йæ дзых цы карста, уый йæ хъарæджы кæугæйæ дзырдта мад æмæ нæ банцад, цалынмæ йыл йæ лæг нæ фæтæлланг ласта, уæдмæ:

– Ныхъхъус у! Адæмæй худинаг у.

Адæм цымыдис кæд не сты. Æнæуый дæр сусæг-æргом аивæй хъуыстой æнахуыр бæлццон æмæ сæ хъæуккаджы ныхасмæ. Ныр усы хъарæгмæ æмбырд кæнын райдыдтой сæ размæ. Æнахуыр бæлццон чи у, уый куы базыдтой, уæд-иу фырдисæй устытæ сæ дзыхтæ ахгæдтой, лæгтæ та сæ сартыл фæхæцыдысты. Хабар уайтагъд хъæуы алы хæдзармæ дæр бахæццæ, фосимæ сæрвæтты, хъæды сугласынмæ чи уыд, уыдонæй фæстæмæ йæ алчидæр зыдта. Ныхасы лæгтæ дæр атагъд кодтой бынатмæ, кæстарты рæдыд хъуыддагæй бахизынмæ. Артуды фарсмæ бæлæууыдысты Габо æмæ Бибо дæр. Адæм райдайæны æдзæмæй лæууыдысты, стæй кæрæдзийы мидæг алы ныхас кодтой. Мыггаджы фæсивæдæй чидæртæ æртхъирæнтæ ‘ппæрстой Артудырæм. Габо иуварс рахызт æмæ адæммæ æрхатыд:

– Мæ хъæубæстæ, уæхиуыл фæхæцут. Алцæмæндæр ис æгъдау. Нæ хъæуы Ныхасы лæгты уынаффæмæ байхъусæм. Уыдон цардвæлтæрд адæм сты æмæ нæ рæдийын нæ бауадздысты.

Уæдмæ Ныхасы лæгтæ дæр хъæубæсты адæмы цурмæ æрхæццæ сты. Сæ хистæр Айтег ныхас йæхимæ райста. Йæ хъæубæсты Стыр Хуыцауыл, Йе сконд зæдтæ æмæ дауджытыл бафæдзæхста, стæй загъта:

– Уæ масты фæдыл макуы цæут, мæ хъæубæстæ. Ацы лæппу фыдгæнæг куы уайд, уæд уæлæ хъæдты æмæ хæхты цъассыты æмбæхсид æмæ нæ, нæ фæллой давгæ, иугай марид. Уый рæстдзинад агурæг æрцыд æмæ уый сæрвæлтау йæ уд радтынмæ дæр цæттæ у. Цæттæ у мæлæтмæ, цæмæй макай туг ныккалайы тыххæй йæ цард радтынмæ. – Стæй аздæхт Артудмæ æмæ йæм дзуры: – Мах, хъæуы хистæртæ, дæ рæстдзинад зонæм æрмæстдæр Габо æмæ Бибойы ныхæстæй. Куыд уыди уавæр, радзур-ма нын æй бæлвырддæр дæхæдæг.

Бæллæх куыд æмæ кæм, цафон æрцыд, уыдæттæ бæлвырдæй радзырдта, стæй ма загъта:

– Бауырнæд уæ, туг ныккалын мæ фæндон нæ уыд, фæлæ мын æрмæст мæ фос атæрыныл нæ уыдысты. Мæхи та мын маргæ кодтой. Мæ галиу къахы уæраг сæ нæмыгæй пырх у, уæрадзы чъири дæр ыл нæй, раст слæууын ыл мæ бон нал у...

– Алцыдæр Стыр Хуыцауæй кæнгæ у. Табу йын уæд! – Йæ ныхас ын айста Айтег. – Хуыцау дæ нæ мардта, æмæ нæ разы дæ. – Стæй йе ргом мæрдджын зæронд лæджырдаем аздæхта æмæ йæ фæрсы:

– Сандыр, дæуæн та уыцы афон Рæбинаг комы сæрмæ уæлхох быдыры дæ фырттæ цы куыстой?

Сандыр, ахæм карз фарст æм ратдзысты, уый æнхъæл нæ уыд. Иу чысыл æм æфхæрдау дæр фæкаст æмæ ницы дзырдта, цалынмæ йæм Айтег нæ ныууырдыг, уæдмæ.

– Уыдон дæр Сырдджын коммæ æхсæвæддæ цуаны ацыдысты... Афтæ мын загътой...

– Раст дын нæ загътой, – йæ ныхас ын айста Габо, – мах съл уым никæм амбæлдыстæм.

– Фæрсылы фосыкондмæ дын ацыдысты, Сандыр, фæрсылы – искæйы фос ратæлæт кæнынмæ. Цæмæй сæ Кæсæджы æрбауæй кодтаиккой, – адæмæй йæм чидæр бахъæр кодта.

Сандыр йæ сæр æруагъта, йæ усæн та йæ кæуын фемæхст. Адæм Артудмæ Хуыцауы æрвыст лæгау кастысты. Йæ фидар уды хъæд сын сæ удты, сæ зæрдæты, зонды æварæнтæ базмæлын кодта. Исчи йæм дзы йæ къух сиса, уыцы хъуыды фæлыгъд се ‘хсæнæй, суанг йæ фæдыл чи зылд марынмæ, уыдонæй дæр. Уый нæ, фæлæ ма цæттæ уыдысты йæ сæрыл рахæцынмæ дæр.

Уæдмæ хур дæр фæсхох ныттылд, изæр зылдтыты афон æрхæццæ, фæлæ дзы ничи никадæм тагъд кодта. Алкæйдæр фæндыд, хъæуы Ныхас цы уынаффæ рахæсса, уый йæ фæндонны аккаг у, уый базонын.

Иуахæмы Сандыр адæмы размæ рахызт æмæ ныккуыдта йæ хъæлæсы дзаг, йæ цæссыг йæ армы тъæпæнтæй сæрфгæ иуварс алаууыд.

Размæ рахызт Айтег, йæ лæдзæгыл тынгдæр æрæнцой кодта, стæй йæ цæстытæ асæрфта, йæ арм йæ урс даргъ зачъетыл æрхаста:

– Мæ хъæубæстæ, уæ рынтæ бахæрон, уæззау зондæй хуыздæр ницы ис царды. Уæззау зонд адæймаджы кæны царды раст фæндагыл. Уый та у рæстдзинады æмæ фæллоуы фæндаг.

Адæймаг адон йæхицæн куы равзара, уæд никуы фæрæдидзæн. Абон нæ разы цы ахсджиаг фарста сæвзæрд, уый тыххæй та мæ уынаффæ у ахæм: дæлæ кæнæм, уæлæ кæнæм, уæддæр туг ныккалд, Сандыр æмæ йе ‘фсин æвæгæсæгæй баззайдысты, æмæ туджы фиддон фæуæд ацы лæппу йæхæдæг. Ацы дыууæ зæрондимæ цæргæйæ баззайæд, царды сын æнцой куыд уа, куыд æй бахион кæной, ууыл бацархайæд.

Адæм æхцонæй риуыдзаг сулæфыдысты.

...Фыдæлтæй хорзæн баззад, Артуд йæ ног хъæубæстæн куыд фæадджын, уый. Габо æмæ Бибойы хуызæн хæлæрттæ ма йын дзы разынд. Сандыр æмæ Косеры хæдзары, сæ фырттæ кæм бахъомыл сты, уым æрцæрын йæ цæсгом нæ бахъæцыд, æмæ йын цалынмæ йæ фарсмæ йæ хæлæртты æххуысы фæрцы, зиутæ ракæнгæйæ, æндæр парахатдæр хæдзар арæзта, уæдмæ йæ алчидæр хуыдта сæхимæ. Фæлæ уал уый æрцард Габотæм, йæ рагондæр хæлармæ. Йæ ног хæдзары æрцард Сандыр æмæ Косеримæ. Зæрондæй та къæбиц сарæзтой.

Ацы хабæрттæ иууылдæр байхъуыстысты Рæбинаг коммæ, йæ мад æмæ æфсымæрмæ. Цины хабæрттыл фæцин кодтой. Сæрыстыр уыдысты Артудæй: ахæм фидар удыхъæд кæй равдыста æмæ уый фæрцы комы адæм æдыхстæй риуыдзаг кæй сулæфыдысты.

Иуахæмы сæ бабæрæг кодта йæхæдæг дæр. Комбæстæн йæ фенд уыди бæрæгбоны хуызæн, сæ хæдзары адæмæй базмæлæннал уыд. Æна æмæ сын Алæг та фысымтæ фесты.

– Мæ хъæбул, алцыдæр йæ гаччы сбадт, хуыздæр-ма цы вæййы, – дзуры йæм мад, фæлæ уыцы чызг куырдуаты кæдмæ баззайдзæн? Йæ мад æмæ фыды размæ бацæуын мæ цæсгомнал хъæцы. Сæ ныхасæн хицау сты ... Стæй сæ дæуæй хуыздæр сияхс нæ хъæуы.

Артуд фæззæджы йæ мады курдиат сæххæст кодта. Чындзæхсæвы рæбинаг та уыдысты Сандыр, Косер, æна æмæ Алæг. Кæрæдзимæ арæхдæр цæуын райдыдтой дыууæ комы цæрджытæ дæр. Се ‘хсæн дæрддзæг цыма фæцыбыр ис, афтæ сæм кæсын райдыдта. Рæбинаг комы-иу исчи куы загъта: «Цом Æртудтæм бауайæм», уæд-иу сæм, уый æппындæр зыннал кастис. Æртудтæ та сæ хонын райдыдтой Фаллаг комы цæрджытæ.

ФЫДЫ ХÆС

Фæсæмбисæхсæв кæмдæр цыдæр срæмыгъта. Ныррыпп ласта. Гæбил æвиппайды фехъал, фæлæ, цымæ, уындæр кæцырдыгæй æрбайхъуыст... Горæт ныссабыр, цыма æппындæр ницы ‘рцыд, уыйау. Йæ бынатæй нæ фезмæлыд Гæбил дæр: йæ фарсмæ йæ ус йæ сым-сымæй нæ банцад, æмæ йæ, мыййаг, куы райхъал кæна, уæд та уый хъуыр-хъуыр æмæ оффытæм хъус... Хуысæны дæ фарсыл куы æрзилай, уæд дæр фехъал ваййы, ахæм гуыппæ – нæ. Бæргæ йæ афæндыд фатеры иу фарсы рудзынгæй кæртмæ акæсын, иннæ фарсы рудзынгæй та уынгыл афæлгæсын. Фæлæ...

Гæбил хуысгæйæ баззад йæ сынтæджы, æмæ йæ сæ быны афсæрстой йæ хъуыдытæ: цардыл, рæстæджы бæрджытыл, йæ хъысмæтыл. Балæууыд дала йæ сабийы бонты, йæ æвзонгдзинады, йе студентон рæстæджы. Цыдæр хъармдзинад дзы банкъардта. Йе ‘фсинимæ йæ фыццаг фембæлдмæ куы бахæццæ, уæд æм иуварсæрдыгæй бакаст æмæ йæхи хинымæры бафарста: «Цымæ, карджын лæгтæй цал проценты бафты йæ цардæмбалы тыххæй ахæм фæсмойнаджы хъуыдытыл: «Амæн уарзын дæ куыд загътон, мæ цард йемæ куыд баиу кодтон, уал азы йемæ куыд фæцардтæн?! Æнæуæрст адæмæй куыд æнамонд фæдæн, куыд?!»

Æвæдза, куыд лæмæгъ стæм мах, нæлгоймæгтæ, асайынмæ. Афтæ нæм кæсы: цардæмбалæн сæ мах æвзарæм. Æппындæр нæ?.. Сæ цæст ныл куы æрæвæрынц, зæрдæмæ цæуинагæй нæ куы бафиппайынц, уæд нæ ахуыр кæнын райдайынц: нæ зæрдæмæ цы цæуы æмæ цы нæ цæуы, уымæй хатдзæгтæ кæнын райдайынц. Æмæ сæхи зæрдæмæдзæуинаг скæнынц. Иудзырдæй, суанг къæссавадæхты онг æрцæуынц.

Гъе ныр Гæбил Зималетæйы фыццаг хатт куы федта, уæд æй фиппайгæ дæр нæ бакодта. Уый хыгъд ыл Зималетæ йæ цæст æрæвæрдта: бæрзонд бæзæрхыгтæ лæппу, æргом ныхасгæнаг, хъуыддаджы бæрнон, æмбæлттыл аудæг лæппу. Зонд никæмæн амыдта, фæлæ иннæтæ йæ фæндоныл разы уыдысты, йæ фæдыл цыдысты.

Зималетæ бакастæй рæсугъд уыд. Уæдæ ахуыр дæр хорз кодта. Фæлæ æхсæнадæй йæхи иуварс ласта. Гæбилимæ куы бæзонгæ, уæдæй фæстæмæ æндæр уыд йæ уаг, йæ фезмæлд: æдзух

цæстыты раз, хъуыддæгты архайæг. Гæбилы цурай йæ йæ къах нал хаста. Гæбил куыд хъуыды кодта, уый дæр – афтæ, цæуыл хъуыды кодта, уый дæр – ууыл. Суанг библиотекайы кæсæн залы дæр бадт йæ фарсмæ. Æмæ се ‘хсæн кæд ницыма æнкъарæн равзæрд, уæддæр сæ чызгæй, лæппуйæ хуыдтой уарзæттæ.

Гæбил уæлдай митæ нæ уарзта, хæларæй цард йæхи кур-симæ, стæй факультетæй алкæимæ дæр. Нымад уыд ахуыргæнджыты æхсæн дæр. Æргомдзырд лæппуимæ æргом ныхас кодтой йе ‘мбæлттæ дæр. Зималетæимæ сæ ахастдзинæдты тыххæй-иу æй исчи куы бафарста, уæд-иу йæ хъазæн дзуапп уыдис цæттæ:

– Æз ракурдзынæн ахæмы, фараст лæппуйы æмæ мын иунæг цъæх чызг чи ныййара.

– Уый бæрцæй цы кæныс, Гæбил? – афтæ-иу æй куы афарстой, уæд-иу загъта:

– Сывæллæтты бирæ уарзын. Уæдæ мæ ахуыргæнæг суæвын цæмæн бафæндыд!

Йæ хъазæн ныхæсты рæстдзинад дæр кæй уыд, уый бæрæг уыд йæ хъалæсы уагыл. Уый æмбæрста, æнкъардта Зималетæ дæр æмæ-иу йæ мидбылты бахудт.

Уыцы мидбылты худт арæх сысты Гæбилы цæстыты раз, æмæ та йæ маст рафыцы. Мæнгард, зæгъгæ, фæкæны. Зыдта мын мæ бæллиц, мæ нысан æмæ афтæ никуы загъта: «Мæнай дæ уымæй ныфс ма уæд». Йæхи-иу ныхъхъус кодта. Æвæццæгæн-иу йæхицæн загъта: «Мæ къухтæм уал æрбахæу, стæй фендзыстæм». Æмæ ныййардта дæлæмæ дæр-уæлæмæдæр иу. Хуыцауæй разы, лæппу кæй фæцис, уымæй. Науæд æвæстаг нæ кодта.

Мæ уд йæ фæхъхъæу Аланæн – йæ цæсгоммыл мидбылхудт анхъæвзта Гæбилæн, йæ фыртыл хъуыдытæ кæнгæйæ. Куы базыдта, Зималетæ йын алы æфсæнттæй нал ныййардзæн, уæд дзы ахицæныл ныллæууыд. Фæлæ-иу Алан йæ зæрдыл куы ‘рбæлæууыд, фæскуыст-иу йæ размæ куы разгъордта, уæд-иу арф ныссагъæс кодта: «Æнæ фыд æй куыд фæкæнон? Æнæ фыдæй куыд рæздæн?» Йæ зæрдæ-иу æрбауынгæг, скæуыnmæ-иу æй бирæ нал хъуыд.

Æнкъарæнджын зæрдæ ис Гæбилæн. Алкæмæн дæр тæригъæд кæны. Уæлдайдæр сахъат адæмæн: ахæмæй цæмæн райгуырдысты, Хуыцауæн цы кодтой? Кæд сæ фыдæлты тæригъæддаг ми уыдонæн фидгæ у, уæд уый раст нæу. Тæригъæд, дам, æвдæм

фæлтæры онг хизы. Æмæ уыдон цы аххосджын сты? Чи йæ ракодта, уый йæ фидæд.

Тæригъæд сты, æнæфыдæй чи рæзы, уыцы сабитæ дæр. Уæлдайдæр та сидзæр сывæллæттæ: мад æмæ фыды рæвдыд чи нæ зоны. Гæбилы зæрдæ сыл фæриссы. Иуæй-иу хатт æй афтæ тынг æрфæнды, фыдау сæ куы барæвдауид кæнæ дзы искæй куы райсиккой æмæ йæ сæ хæдзары куы хъомыл кæниккой. Фæлæ Зималетæ иу сывæллон йеддæмæ хуымæтæджы нæ рауагъта: йæхицæн зын нæ кæны. Аланы хъомылад дæр ын фылдæр йе ‘ккой бакодта. Æмæ, зæгъæм, ахицæн сты, уæд сидзæры бынаты нæ уайд.

– Нæ, нæ! Фæлтау ын æз фæраздзынæн! – хъæддыхæй фæзæгъы йæхицæн. Æмæ фæразы. Ноджы йын, хицæн дзы кæй кодта, уый алы бон йæ цæстмæ дары. Йæ налат удыхъæд йæхи равдыста. Дызæрдъг ыл кæны, кæд йæ зæрдæ æндæр искæмæ æхсайы, зæгъгæ. «Кæм уыдтæ?» «Кæимæ уыдтæ? Куыд æрæгмæ цыдтæ?» – фарстытæ сарæх сты. Æнæууæнчы æнкъарæнтæ йыл тых кæнын райдыдтой. Сдзырд æм нал ис, бафæрсæн... Алцыдæр æм хъыг кæсы. Йæ къухы куыд æнцонтæй бафтыд, афтæ æнцонтæй йæ йæ дæлбар куы бакæнид, ууыл бирæ хæттыты афæлвæрдта. Фæлæ Гæбил дæр, дæ быны кæй акæнай, ахæм лæг нæу. Худ дары! Адæмы æхсæн цæры, мыггагæй лæг у. Æмæ иуæй-иу хатт сæ быцау хъæлæбамае рахизы. Уый æнхъæл йæхицæн никуы уыд Гæбил. Фæлæ, хæйрæджы ахæсты куы бахауай, уæд цы нæ вæййы.

Сæ быцауы сæр цы у, цæмæй райдыдта, уый Зималетæйæ никуы уыд рох – йæхи æдзух рынчынай дары. Ома, бирæ цот дæр дын уый аххосæй нæ рауагътон. Фæлæ йæ кой иу хатт дæр никуы ракодта. Уый хыгъд йæ хъæрзынай йæхи буц кæны Гæбилæн. Æз дæр фæрынчын дæн ын ма зæгъ, – уайтагъд дыл йæхи сцæгъддзæн. Æвæццагæн, йæ рынчыны бынатæн фæтæрсы: исчи йын æй куы бацахса. Уымæй йæ йæ фæнд атæрынмæ никуы ничи амбулдзæн, сауæй урс куы зæгъа, уæд дæр.

Зималетæ искуы-иу хатт йæ хорз зæрдæйыл дæр вæййы. Зæдæй цы кæны! Йæ рæвдаугæ хъæлæсыуаг, йæ аудындынад их тайын кæны, адæймагыл базыртæ басадзы. Бæргæ, бæргæ... фæлæ йын бирæ нæ ахæссы. Дæ ныхасы йæм хъыг цы фæкæсдзæн, уый нæ базондзынæ. Иуахæм хорз ахасты йæ куы ‘рфæрсид:

– Нæ лæг, гъе нæ лæг, ныр дын æз куы ‘рбамæлин, уæд ус нал ракурис?

Нал, зæгъгæ, йын фæкодта Гæбил.

– Нæ, сайгæ мæ кæныс, – загъта ус, фæлæ йæ цæсгомыл бæрæг уыдис, йæ лæджы дзуапп ын æхсызгон кæй уыд, уый.

– Мæ Хуыцауы стæн, нæ дæ сайын. Дæу чи бавзæрста, уый ма сылгоймаджы æмгæрон куыд хъуамæ ацæуа?! Æдылы æнхъæл мын дæ?! – рæстдзинад загъта Гæбил, æмæ та сын хылмæ асайдта. Æмæ йæ цынаæ рахуыдта: магуса – адæм æддæгуæлæ хæдзæртты цæрынц, ды та – æртæуатон фатеры; адæм æхцайы гуцъулатаæ æрвылбон хæссынц, ды та – дæ мæйы мызды капеччытæ иу бон. Иннæ лæгты устытæ сæхи хъуаг ницæмай уадзынц, æз та, дам, бинонты сихор æмæ æхсæвæрыл дæр не ‘ххæссын.

Зималетæ фæкъæртт æмæ та йын бауромæн нал уыд. Ахæм уавæры Гæбил йæхи иннæ уатмæ айсы. Сылгоймаг йæ цæсгом куы суадза, уæд, йæхицæн æнхъæл цы нæ уа, уый дæр бакæндзæн, уый дæр зæгъдзæн. Гæбил уыцы бон йæхи тыххæй дæр бирæ ног цыдæртæ базыдта. Куыд æнхъæл нæ уыд, афтæмай йæ цыд сæпп-сæпп разынд, йæ хæрд – цъæм-цъæм, йæ улафт – сым-сым, йæ ныхас – фæсус, йæ каст – æрхуым. Æмæ ма, зæгъыны аккаг чи нæу, бирæ ахæмтæ. Уæлдай хъыгдæр та йын уыд, мæнгард æмæ йæ фæлитой кæй рахуыдта, дæхи йеддæмæ никæй уарзыс ын кæй загъта, уый. Ау, мæнгард куы уайд, йæхи йеддæмæ куы никæй уарзид, уæд æм Аланы тыххæй «æххуырсты» бацыдаид!..

Уæд дæр та йæ Зималетæимæ цæргæйæ Аланмæ уарзондзинад ныууæрдта. Сыстадаид æмæ цæрынмæ æмдзæрæнмæ дæр ацыдаид, фæлæ ус йæ маст иууылдæр Аланмæ сыздæхтаид, хъыцъыдæттæ йын дардтаид. Университеты йæ ахуыр уайтагъд фæцудыдтаид. Уæд Гæбил сфæнд кодта: Аланæн куыддæр хъуыддаг бакæна, афтæ сæ ахицæн уыдзæн. Фæлæ та йын уæд дæр нæ бантыст йæ бинонты ныууадзын. Зималетæ хиуарзон у, æдзух йæхионтæ кæны, алкæмæ дæр къæмтæ, аиппытæ агуры. Æмæ сæ куы нæ ссары, уæддæр урсæй сау, хорзæй æвзæр дæр зæгъдзæн. Йæ чындзы митæй йæ зæрдæмæ исты куы нæ фæцæуа, уайдзæфтты бын æй куы фæкæна. Сæ цард сын куы фехала.

Гæбил та арф ныхъхъуыды кодта йæ цардыл: иууылдæр æй снывонд кодта Аланæн. Уæдæ, уæдæ, ныййарджытæ цотæн –

хæринаг, хъуамæ сын царды хос уой...Уыдоны хуыздæр фидæнæн мацы хæлæг кæной.

Æнæнхъæлæджы йын йæ цардæмбал йæ мидхъуырдухæнæй йæ хъуыдытæ фескъуыдта. Цыдæртæ сдзуры. «Йæ фыны дæр кæимæдæр абухы. Кæс-ма йæм, кæс», – йæхинымæры загъта йæ хицæн. Æмæ та хъуыдыты аныгъуылд. Куыд рæсугъд æмæ зæрдæисгæ уыд Зималетæ! Йæхи мын куыд тынг бауарзын кодта! Куы йæ куырдатон, уæд мæхимæ хæлæг кодтон, ахæм хæрзуынд, хæрзуд сылгоймаг мæ хай кæй фæци. Ныр та... – арф ныуула-фыд, – ныр мæхицæн тæригъæд кæнын, ахæмимæ чи цæры... Уа-зæджы, искæй цур ын базонæн нал ваййы. Чи зоны, æмæ ма йæм уыдон тæхуды дæр бакæнынц, ахæм зæдимæ чи цæры.

Тæбил ныссагъæс кодта. Стæй та йæхи æфхæрынмæ фæци: «Ахæм кæй сси, уым, чи зоны, мæн аххос дæр ис». Æмæ йæхимæ, нæлгоймæгтæм аиппытæ агурыныл фæци. Нæ, сылгоймæгтæ æмбæхстдæр удтæ æмæ диссагдæр сты. Царддæттæг, фидæнаразæг. Цардмæ лыстæгдæр, биноныгдæр, арфдæр кæсынц. Нæлгоймæгтæн сæ митæ уæлæнгайдæр сты, сæ зондахаст уæлæты тæхы, фæлæ цардаразæг уыдон сты. Нæлгоймаг сыхырнайæ луары, сылгоймаг та – сасирæй. Кæрæдзи аккаг сты, кæрæдзи цæмæйдæрты æххæст кæнынц. Æнæ кæрæдзи сын цæрæн нæй. Æмæ цæрынц. Кæрæдзийæн фæразынц. Адæм мæнг нæ фæзæгъынц: «Хорз ус кæмæн ис, уый йæхицæй ма ныббцудæд. Йæ амонд ахæм у».

Фæлæ та йæ уæддæр сылгоймæгтæ сæхирдæм фæкодтой... Æмæ æрцыд ахæм хатдзæгтæм:

Сылгоймæгтæ удыхъæдæй сты æртæ хуызы. Иутæ дзы æппынæдзух кæнынц хъарæг, разы ницæмæй сты, уæлдайдæр та сæ лæгты фезмæлд æмæ бакуыстæй. Иудадзыг сын бырауæй зилæгау хуынкъ кæнынц сæ сæры къуыдыр магъзмæ, æнцад-æнцой сæ иу уысм дæр нæ уадзынц, домынц сæ, хъарынц сæ, скъæрынц сæ иуæй иннæ стырдæр хъуыддæгтæм. Рæвдауæн ныхас, узæлд сæ нæ цæуы. Æмæ сæ лæгтæ æгæр домды, скъæрды куы баихсийынц, куы фæвæййынц, уæд æвиппайды æрхауынц. Æрмæстдæр уæд – сæ лæгты табæты фенгайæ – æртæфыс ахæм сылгоймæгтыл, куыд цардысты, цы бакуыстой æмæ æнæ уыдон куыд цæрдзысты, уый мæт. Сæхи ма сыл бæргæ фæмарынц, фæлæ цардæн фæстæмæ раздахæн нæй! Ахæм сылгоймæгтæ та, сæ лæгты фæстæ ногæй чындзы куы ацæуой, уæд дæр сæ ног

мойтимæ дæр цæрдзысты раст афтæ. Цард сæ ницæуыл ахуыр кæны.

Дыккаг хуызы сылгоймæгтæ фылдæр сты рæсугъд æмæ аив. Се ‘ддаг бакастæй, сæ уæлæдарæсæй. Æдзух – чындзарæзт æмæ хиирхæфсæн бынæттæм цомы къахыл лæуд. Хæдзар, бинонты цард, сывæллæттæ сæ не ‘ндавынц. Лæгтимæ базау – фæлмæн, куыдзау – иузæрдион, гæдыйау – тæргайгæнаг, адæмимæ рæдау, тырнынц æхсæнады сæхи равдисынмæ, дзаумайæ, конд æмæ уындæй адæмы сæхимæ æркæсын кæнынмæ. Æппæт уыцы уавæртæ домы йæ къайæ. Уымæ гæсгæ йæ æвзары мулкмæ гæсгæ, йæ зæрдæмæ куы нæ фæцæуа, уæддæр дзы смой кæны æмæ йын йæ мулк паплой кæны. Куы фæмæгуыр вæййынц, уæд ивын райдайынц сæ ахастдзинæдтæ лæгмæ. Вæййы афтæ дæр, æмæ йæ ныуадзы, бацагуры æндæр хъæздыджы, зæронд лæг дæр уæд. Афтæ вæййы, йæ лæг куы амæлы, уæд дæр. Уайтагъд æй айрох кæны æмæ моймæ ацæуыныл ныллæууы. Æнæлæг, æнæ бибитæ æмæ тититæ цæрын нæ фæразы. Æдзухдæр ис чындзы-куклайы бынаты — хъуамæ дзы исчи хъаза, хъуамæ йын исчи йæ дзаумæттæ ива, рæвдауа йæ, рахон-бахон æй кæна.

Æртыккаг хуызы сылгоймæгтæ сты, сылгоймаджы намыс, æгъдау кæуыл æнцой кæны, йæ фарн кæмæй цæуы, ахæмтæ. Уыдон æвзонгæй дæр сæ мад æмæ фыды, сæ хистæрты æмæ кæстæрты раз сæхи æнкъарынц бæрнонæй. Цардæмбал та æвзарынц зæрдæйæ: йæ митæ, æгъдау æмæ удыкондæй, зæрдæйыл чи æмбæла, æрмæстдæр ахæмты. Ахæм цæдис вæййы фидар, ус цæды галау йæ лæджы фарсмæ балæууы царды уæз ласынмæ æмæ кæны йемæ æмхæст, кæдфæнды æмæ кæмфæнды дæр ын у ныфсы, разæнгарды хос. Уымæн æмæ æцæг уарзтæй уарзы йæ мойы, æууæнды йын йæ удыкондыл, йæ тых æмæ зондыл, цыфæнды зындзинады сæрты дæр иумæ, æмдыхæй æнцондæрæй кæй ахиздзысты, ууыл. Ахæм лæг æмæ усæн бахъомыл вæййы хорз цот, цард раст чи æмбары, сæ ныййарджыты фæлтæрддзинад рæдийын кæй нæ бауадздзæн, ахæм.

Ахæм сылгоймагæн йæ лæг йæхицæй раздæр куы амæлы, уæд фæвæййы йæ цард дæр – мой нал скæны, фæлæ, йæ лæджы сæр хъуыды кæнгæйæ, йæ рухс ном ын мысгæйæ, кад æмæ радимæ йæхи снывонд кæны йæ цотæн, йæ цоты цотæн. Ахæм сылгоймагæй цæуы бинонты фарн æмæ амонд, царды цин, йæ фидæныл æууæнк.

Гæбил Зималетæйы бахаста фыццагтæм. Абон æм кæд алыхуызон аиппытæ ары, алы азым æм хæссы, уæд ын æцæг, æмбæлгæ аргъ скæнид, куы нал ын уаид, уæд...

Уыцы рæстæг тыргъæй кæйдæр къæхты уынар гæзæмæ æрбайхуыст. Æмæ иннæ уатмæ йæхи айста. «Уый Агуындæ у – мæ дзæбæх чындз», – йæхицæн загъта Гæбил. Æнхъæлцау у. Æмæ ма уымæй хуыздæр цы ис! Тагъд Гæбил йæ хъæбулы хъæбулы фендзæн, дадайы ном ыл абаддзæн. Уыцы амондхæссæг цаумæ уый куыд зæрдиагæй æнхъæлмæ кæсы, цыма Зималетæ дæр афтæ?.. Нæ йæ уырны. Агуындæйы хи чызгау барæвдауы, фæлæ дзы Гæбилæн æдзух хъаст кæны. Йæ алы фезмæлдмæ дæр ын бинокльтæй кæсæгау кæсы. Фаутæ йæм хæссы. Мах ахæмтæ нæ уыдыстæм, зæгъгæ, та фæкæны. Махæн нæ царды уавæртæ æндæр уыдысты. Зындæр. Æмæ сын фæразын хъуыд...

Æниу цы хъуамæ бадомай Агуындæйæ – æнхъæлцауæй, йæ удай уд æлхæнæгау куы кæны, уæд.

Гæбилæн йæ цæстытыл ауад: сывæллонæй йæ хæдзары зылдытæм, ирон æгъдæуттæм бынтон кæй нал æвдæлдзæн. Уæд æм Зималетæ йæхи куы нæ баурома... Истытæ дзы куы дома, уайдзæфтæ сын куы кæна. Сæ цард сын куы фехала... Нæ, нæ! Мæнæн ардыгæй цæугæ нæу. Сæ цуры хъуамæ уон, цæмæй Зималетæйы ахæсты ма бахауой. Уый сын мæ фыддæрадæн зынтæ æвзарын кæндзæн, йæ масты дзæкъл байгом кæндзæн.

Зималетæ, раст цыма Гæбилы хъуыдытæ банкъардта, уыйау схуыр-хуыр кодта. Гæбил æм бакаст æмæ йæхимид бахъуыр-хъуыр кодта: «Æвзæрæй фæзæгъынц: «Ды хорз дæ, фынай куы фæкæныс, æрмæстдæр уæд. Ды уæд дæр æвзæр ваййыс, усай, уымæн æмæ хуыр-хуыр кæныс». Йæ къух ыл ауыгъта æмæ хъавгæ растад йæ хуыссæнæй. Йæ хъæццул æрбатыхта, йæ дæларм æй бакодта æмæ залмæ рацыд. Ам диваныл æрхуыссыд. Фæлæ уæддæр тæгъдты нæ бафынай. Рагон маст æнцонтæй нæ цæуы, нæ сысы.

ХАЕМЫЦАТЫ ЮРИ: 75 АЗЫ

ХАЕМЫЦАТЫ Юри

ЦАРДЫХОС

* * *

Кæддæры цин фæлыгъд мæ удæй,
Салам дæттын фæзын мæнæн...
Нæ зынын айдæнæй рæсугъдæй:
Кæд дзы, мæ боныл, æз нæ дæн?

Мæ уынд, мæ конд царынц мæ сæнтты, –
Мæн хур бæрзондæй тавта уæд,
Бырстой мæ бæллицтæ уæларвты,
Мæ уд мын нукуы хордта мæт.

Æндæрхуызон мæм каст мæ фидæн:
Æнæлаз, амонджын, рæсугъд...
Уыдтæн ысуинаг фырт мæ фыдæн –
Мæ ном йæ сомыгæнæн уыд.

Мæ мад йæ къæбæр дæр нæ хордта,
Йæ комдзаг ауæрста мæнæн...
Гъе афтæ рæстæг размæ згъордта, –
Кæс-ма, ныр сау хæррæгъ ныддæн...

Кæстæр хъæбулæй абон бадын
Хæрзиунæгæй, фæлмæст, æнкъард...
Уæд та гæды куы уайд уаты,
Хæссид мын удæнцой йæ зард.

ТУГÆРХÆМТТЫ ЗАРÆГ

Фесафтысты уарзондзинад, намыс –
Нал баззад Фыдыбæстæ царынæн.
Рацарæзт, цæй мидæг и дæ хъомыс?
Феххуыс нын дæ цардæн нæ – мæлынæн.

Оххай-гъе, кæдмæ цæрам æнхъæлæй?
 Цас хæссæм нæ сау зæрдæтæ носæй?
 Лæг хъуыды куы нал кæна йæ сæрæй,
 Уæд, зæгъ-ма, цæмай хуыздæр у фосæй?..

* * *

Мæй кæсы, йæ тын æлвисы –
 Уафдзæн бонырухсæн цухъхъа.
 Уæртæ къулбæрзæй хæрисыл
 Уыг нынныгъуылди, ныккука.

Нæй, хуыссæг та мæ нæ ахсы –
 Зылынц рохст хъуыдытæ сæры.
 Дымгæ ‘рбадымы, фæтасы
 Бæрз, цыма кæны æфсæрмы..

Гъей-джиди!.. Уæдæ йæ рынтæн
 А цардæн йæ хос кæмæ уа?
 Мачи нæ кæна рынчынтæ, –
 Алчи дæр æнус куыд цæра!

МÆ МАДЫ МЫСГÆЙÆ

Æз арæхæй-арæхдæр мысын, мæ мад,
 Дæ фæлмæн хъæбыстæ, дæ батæ...
 Ды балæвар кодтай дæ хъæбулæн цард,
 Дæхæдæг æндæр бæсты ‘рцардтæ.

Куы ‘рцæуы цъæх уалдзæг, фæкæсы мæнмæ –
 Мæ мад мæм йæ ингæнæй скæсы...
 Зæгъут-ма мын, дидинтæ, зæххы, цымæ,
 Нæ федтат мæ мады æнгæсы?

Кæд мын уæ, сырх дидинтæ, сæрвиты мад
 Дæлзæххæй йæ уарзты сæраппонд,
 Уæлæуыл йæ лæппу куыд нæ уа æнкъард,
 Куыд кæна тыхджындæр йæ амонд?

О, мады сыгъдæг уарзтæн уромæн нæй,
Сырх дидинтæ уымæн – æвдисæн..
Куыд ыскæсынц узал сыджыты бынæй,
Уый хъуамæ æфтауа мах дисы.

ТÆХУДЫ

Зæххыл цы царæгойтæ ис,
Дæ халдих дзы нæй кондæй.
Куыстæй нæ зоныс ды æфсис,
Фæзминаг дæ дæ зондæй.

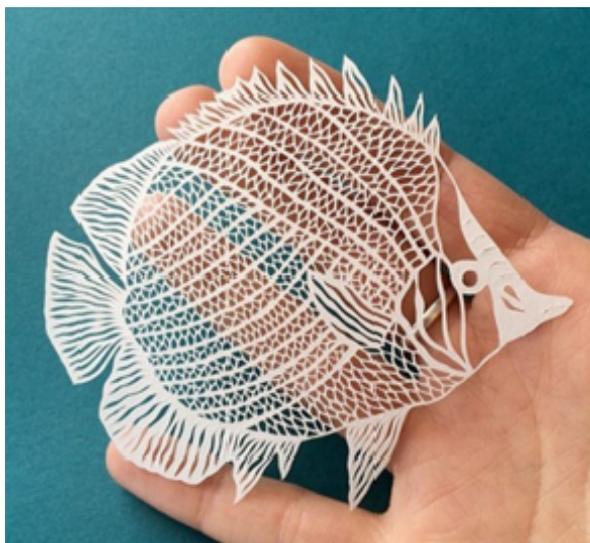
Мыдыбындз, бирæ уæд дæ ныфс,
Дæ бærкадæй стæм хайджын.
Тæхуды ‘мæ куы суаин æз
Дæ мыдау цардæн адджын.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Нæ равдысты – нью-йоркаг нывгæнаг **Мод Уайты** куыстытæ. Кæны сæ гæххæттæй. Йæ кусæнгæртæ та сты йæ арæхстджын къухтæ æмæ цыргъ скальпель. Йæ алы уацмысыл дæр бахардз кæны цалдæр боны.

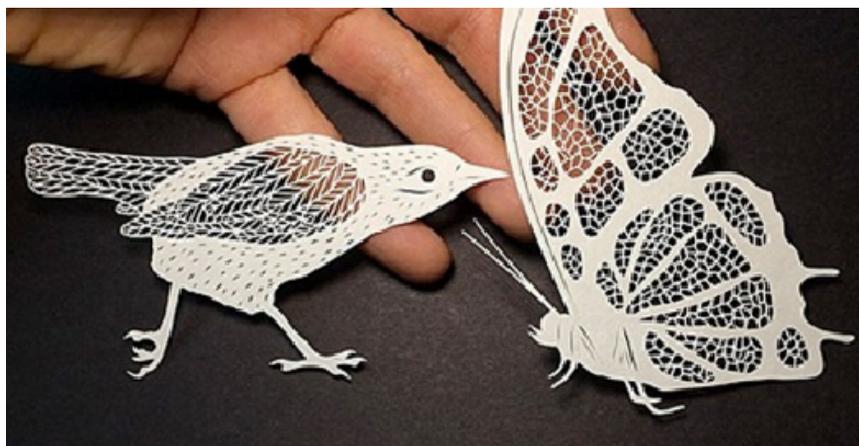

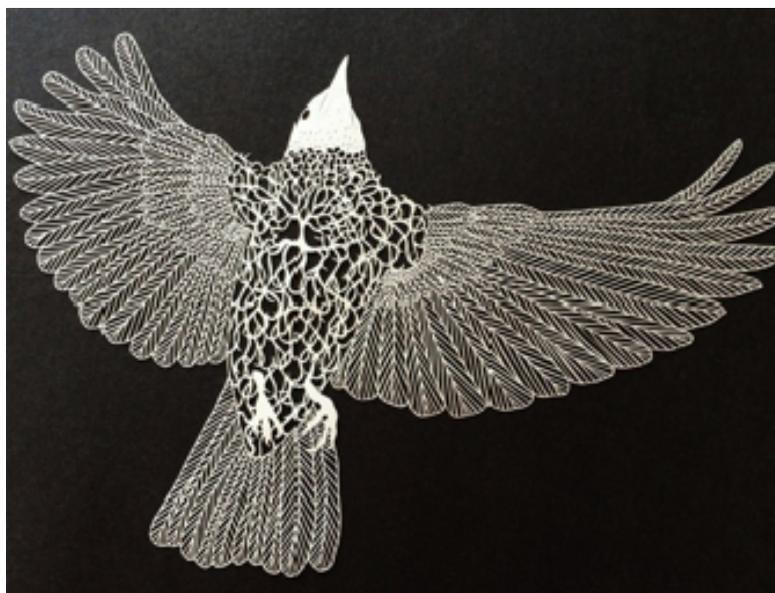

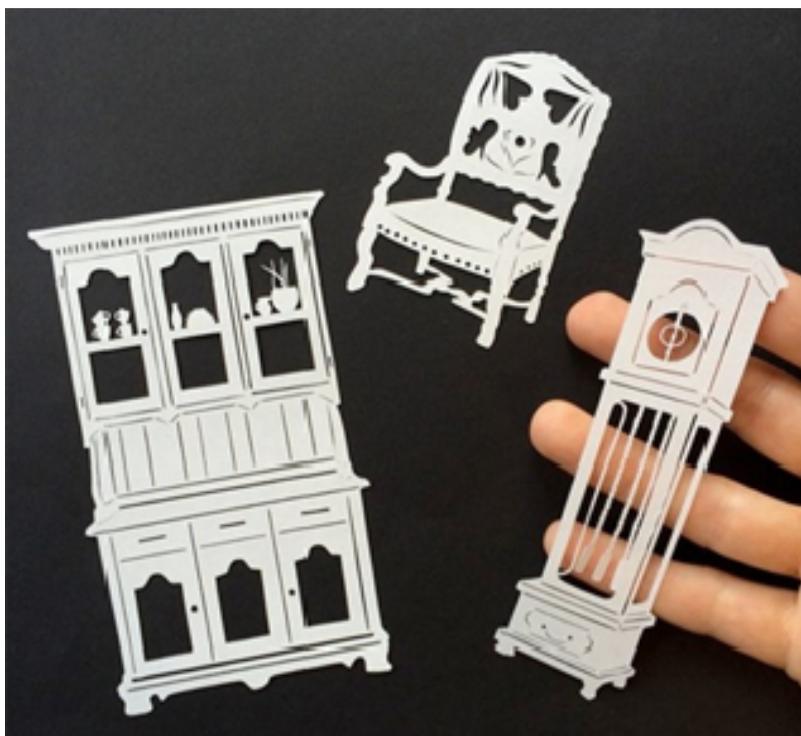

ПЕТР ЕРШОВ: 200 АЪЫ

АРГЪАУ-БИРГЪАУ УÆМ ФÆЦÆУЫ...

Аргъау «Къуыпрагъ æфсургъ» («Конек-горбунок»)-ы автор у Петр Павелы фырт Ершов (1815–1869), номдзыд уырыссаг поэт. Иронау аргъау сдзурын кодта Баситы Михал. Фыццаг хатт рацыди Дзæуджыхъæуы 1953 азы.

«Къуыпрагъ æфсургъ» ирон сывæллæтты зæрдæмæ тынг фæцыди. Литературон критикæ йын скодта хорз аргъ. Фæлæ тæлмацгæнæг бынтон райгонд нæ уыд йæ куыстæй. Уый хъуыдыгæнгæйæ дарддæр архайдта текст фæхуыздæр кæныныл.

Мæнæ цы зæгъы Баситы Михал йæ тæлмацы тыххæй: «Мæхи зæрдæ æхсайдта тæлмацмæ æмæ рæстæгæй-рæстæгмæ куыстон, дæрзæг, тыхарæзт мæм чи каст, уыцы бынæттыл, цæмæй аргъау аивдæр, лæгъздæр, æнцондæр кæсæн уа сывæллæттæн. Уымæ гæсгæ раздæры тæлмацмæ хаст æрцыди бирæ ивдзинæдтæ. Зæгъæн ис, аргъау ногæй раивтон».

«Къуыпрагъ æфсургъ»-ы ног рауагъд (Дзæуджыхъæу, «Ир», 2007) чи бакæса, уый йæхæдæг зæгъдзæн: тæлмацгæнæг йæ размæ цы нысантæ сæвæрдта, уыдон йæ къухы бафтыдысты. Кæстæр æмæ астæуккаг кары сывæллæттæн ныры тæлмац у æнцон кæсæн. Иугæр сывæллон «Къуыпрагъ æфсургъ» кæсын байдыдта, уæд дзы йæхи атонын нал фæфæразы. Иу ныхасæй, Михалы куыст у зæрдæмæдзæугæ. Адаймагмæ афтæ фæкæсы, цыма Ершов йæ аргъау уырыссагау нæ, фæлæ иронау ныффыста.

Ацы хъуыды сбæлвырд кæныны охыл, æркæсдзыстæм аргъауæй иу скъуыддзагмæ (I хай, æртыккаг æхсæв фæныкгуыз Иван æрцахста сæ мæнæуы хуымы æнæрцæф бæхы):

*Бахъуызыд сындæггай бæхмæ,
Ефсы къæдзилыл фæхæст
Æмæ йе рагъмæ – тæррæст, –
Бадт фæци æрмæст фæстæрдæм.
Систа ертугъан фæтдзæгъдæн, –*

Сыстади уырдыг йæ барц,
 Фæстæгтыл ыслæууыд арц,
 Сыздыхта йæ хъал сæр калмау,
 Фесхуыста ‘мæ атахт фатау.
 Уæд куыnnæ фестæди бæх! –
 Хайуан нæ, фæлæ бæллæх!
 Портийау ысхъиуы рæгътыл,
 Маргъау бадзæхст ласы хæхтыл,
 Хъæдты уæлеты – сæррæтт,
 Ерхыты сæрты – тæррæтт.
 Архайы кæм – тых, кæм – хинтæй,
 Барæг рахауы йæ синтæй.
 Фæлæ сонхела хъæцы –
 Фидар къæдзилыл хæцы.

К кобылице подбегает,
 За волнистый хвост хватает
 И прыгнул к ней на хребет –
 Только задом наперед.
 Кобылица молодая,
 Очью бешено сверкая,
 Змеем голову свила
 И пустилась, как стрела.
 Вьется кругом над полями,
 Виснет пластью надо рвами,
 Мчится скоком по горам,
 Ходит дыбом по лесам,
 Хочет силой аль обманом,
 Лишь бы справиться с Иваном;
 Но Иван и сам не прост –
 Крепко держится за хвост.

«Къуыпрагъ æфсургъ» у Петр Ершовæн йæ зындгонддæр аргъау. Ацы уацмыс фыссæгæн скодта стыр кад уырыссаг литературæйы. Ершовы аргъауы зыны А. С. Пушкины æрмдзæф – уæлдайдæр йе стихамады. Пушкин æмæ Ершовы аргъæуттæ фыст сты æмхуызон бæрцбарæнæй. Фæлæ уæддæр Петр Ершов сфæлдыста оригиналон уацмыс. Фыст у таурагъы бындурыл. Ам баиу сты дзыхæйдзургæ æмбисæндтæ, аргъаумæ хъусджытæм сидæнтæ, адæмон хъæлдзæг ныхæстæ, юмор. Аргъауы сæрибарæй

сыхагиуаг кәнынц фольклорон-поэтикон әмә хуымәтәг адәмон ныхәстә, диалектизмтә әмә әндәр аивадон мадзәлттә.

«Къуыпрагъ әфсургъ»-ы тексты баиу сты цалдәр сюжеты (Сивкә-Буркә, фәныкгуыз Иван әмә Зынг-цъиуы самал кәнынны тыххәй). Уырыссаг фольклорон традицимә гәсгә сонтхела (дурачок) Иван аргъауы кәронмә свәййы зондджын, арәхстджын, ныфсхаст, хуымәтәг байрагәй та рауайы мифон алып (дугъон бәхы мыггаг).

А. С. Пушкин хорз зонгә уыд Ершовимә. Йә аргъауән ын стыр аргъ скодта. Ершов йәхәдәг куыд дзырдта, афтәмәй йын Пушкин загъта: «Ацы литературон уацмысы фәстә мәнән аргъәуттә фысгә нал у». Пушкины фәндыди, цәмәй Ершовы аргъау мыхуыргонд әрцыдаид хуызджын нывтимә стыр тиражәй әмә аслам аргъәй – уырыссаг мәгуыр адәмән.

1834 азы Ершов каст фәци Бетъырбухы университет әмә афәлвәрдта профессионалон фыссәг суәвыныл. Литературон журналты рауагъта әмдзәвгәтә әмә поэмәтә, йә тыхтә фәлвәрдта къаннаг пьесәтә, водевильтә әмә оперәтәм либреттогә фыссыныл.

Университеты фәстә Ершов ацыд Тобольскмә әмә уым бира азты дәрггы фәкуыста гимназы ахуыргәнәгәй, уый фәстә – инспектор әмә гимназы директорәй. Фәстагмә та сси әнәхъән Тобольскы губернийы гимназты әмә училищеты хицау. Уыди дәсны ахуыргәнәг. Йә куысты тыххәй Сыбырмә хаст декабрист М. А. Фонвизин фыста йе ‘мбал И. Д. Якушкинмә: «Я недавно читал упражнения в словесности учеников... и не мог довольно налюбоваться их сочинениями. Этим они обязаны учителю словесности Ершову, человеку с дарованием, знающему превосходно свой язык... Ничто не может быть полезнее деятельности этого человека».

1864 азы Бетъырбухы Мариины театры сценәйыл фыццаг хатт әвәрд әрцыд балет Ершовы аргъау «Къуыпрагъ әфсургъ»-мә гәсгә.

Фәндзәм къласы скъоладзаутән фәсурокты кәсынаән «Ирон литература»-ы чыныгмә хаст әрцыдысты Пушкины «Аргъау паддзах Салтаныл...» әмә Лермонтовы «Ашик-Кериб» (Әмбалты Цоцкойы тәлмацәй). Мәнмә гәсгә ма уыдонмә бафтауын хъәуы «Къуыпрагъ әфсургъ». Ацы поэтикон уацмыс уый аккаг у.

ИРОН
ПРОЗӘЙЫ
АНТОЛОГИ

ГАФЕЗ

(1913–1983)

Кæд ирон фысджытæй искæй фарн мæрдтæм йемæ ацæуынæн æвгъау уыд, уæд уыдонимæ æппæты фыццаг Гафезæн дæр. Æмæ йын уæлæуыл баззад: чидæриддæр æй лæгæй-лæгмæ зыдта, уыдон æй рухс зæрдæйæ мысынц æмæ йын йæ ном табуыгæй нæ кæстæртæн дзурынц.

Гаглойты Захары фырт Федыр райгуырд Бакуйы 1913 азы.

1935 азы Федыр сси райдиан кълæсты ахуыргæнæг – Чъребайы педагогон техникум каст фæуыны фæстæ. Стæй педагогон институт дæр каст фæцис. Æрмæст ахуыргæнæгæй дыууæ азы йеддæмæ нæ бакуыста – 1937 азæй 1941 азмæ уыд газет «Советон Ирыстон»-ы хайады сæргълаууæг.

Фыдыбæстæйы стыр хæст куы райдыдта, уæд дзы Федыр паддзахадон хæрзиуджыты аккаг лæгдзинад равдысты. Уæззау цæф фæцис. Сыздæхт сæрæгас, фæлæ инвалидæй.

Куыста журнал «Фидиуæджы» бæрнон секретарæй, фæстæдæр йæ редактор сси. Къорд азы уыд Хуссар Ирыстоны Фысджыты цæдисы бæрнон секретарь.

Литературæйы кадджын бынат бацахста куыд курдиатджын поэт æмæ прозаик. Цалдæр драмон уацмысы дæр сфæлдыста. Прозæйы йæ сæйрагдæр чингуытæ сты радзырдты æмбырдгонд «Дзаджейы рухс» æмæ роман «Уæ бонтæ хорз, адæм».

Гафез цардæй ахицæн 1983 азы августы мæй.

ХÆХТЫ ХЪÆБЫСЫ

Радзырд

Дзоныгъвæндаг гакъон-макъон кæны, куы тæссæртты бауайы, куы та размæ фæхæрд кæны. Къæвдайы дæттæ бахсыдтой фæндаджы фæлмæнтæ – йæ мæр, йæ сыджыт, æмæ ма баззæдысты йæ дуртæ æмæ бæлæсты уидæгтæ.

Диссаг у хæххон фæндаг. Цасфæнды йæ нæ дзæбæхтæ кæнай, уæддæр иу къæвдайы фаг йеддæмæ не свæййы дæ куыст: доны къусы сæфт фæкæны.

Уазно кæсы йæ размæ. Рагагъоммæ агуры йæ къахавæрынæн лæгздæр, фидардæр бынат. Къæвдайы дон фæндаджы астæу йæхицæн нук сарæзта. Йæ дыууæ былы бæрзонддæр баззадысты. Уазно куы йæ иу былыл фæцауы, куы иннæуыл, нукгонды сæрты рахиз-бахиз кæнгæйæ.

Бæрзытæ æмæ тæрсыты къалиуты ‘хсæнты хуыры лыстæг фæттæ тæхынц æмæ Уазнойы фæсонтæ фæхуынкъ кæнынмæ хъавынц. Фæлæ сын уый бакæнын не ‘нтысы. Уыдон Уазнойы чъылдымыл зынынц тæппытæ æмæ гæппæлтæй. Уазно куыд цауы, афтæ тæппытæ дæр ивынц; куы стырдæртæ авæййынц, куы та – чысылдæртæ. Дардæй акæсгæйæ, Уазнойы чъылдым зыны арæнхъахъхæнæг æфсæддонты химбæхсæн хъулон уæлæфтауы хуызæн.

Уазнойы фæсчъылдым, роны сагъд ис джидæ фæрæт. Уый йæ цæдисæмбал у. «Æнæуый бæлцуаты дæр нæ цауы», – хъазгæйæ фæзæгъынц хъæубæстæ. Хуры тынтæ йыл куы сæмбæлынц, уæд тæмæнтæ акалынц.

Абон райсомæй Нонетæм цæугæйæ, уæлæ фæзауы цы дыууæ цъерихылы* ракодта, уыдон æй ахсæдын хъæуы, цалынмæ сæ цъар нæ бахус, уæдмæ.

Уазно йæ цыд фæтагъддæр кодта. Йæ хид арæхдæр сæрфы. Ныры онг-иу кæд йæ цъæх нымæтхуды раззаг кæрон хæрдмæ фæсаста, уæд æй ныр бынтондæр систа æмæ дзы йæ ныхы хид асæрф-асæрф кæны.

Йæ сæрыхил ын царды уадтымыгъ фæхаста. Æнæ агайд ма

* Цъери – маекъуыл – (Ред.).

базадысты фæскъæбут æмæ къæмисæнтæ. Уыдон нæ басастысты тымыгъы фыдмитæн.

Уазно схызт уæлвæзмæ. Бацыд йæ цъерихъилтæм. Улафгæ дæр нæма акодта, афтæ дзы сæ иуы райдыдта стигъын, лæгъзытæ кæнын бæрзы бындзæфхадмæ.

Дымгæ схъазыд. Уый мæлæты æхсызгон уыд сатæгдомæг буарæн. Хуры цалх ма чысыл хæцы хохы тигъыл, стæй фæиртæсдзæн, ахаудзæн. Ардыгæй кæсын Уазно бирæ уарзы: иуырдыгæй Берозты ком ныггæлир йæ бынмæ, иннардыгæй та Сосеты ком айгæрста хæхтæ. Кæмттæн сæ кæрон цæст рæстмæ нæ ахсы. Цыма ацы дыууæ комы, Уазно кæм ис, уыцы хохæн йæ дыууæ къабазы сты, афтæ зыны.

Æрдзы æгъуыстаг къух хæхты сфæлыста тар цъæхæй. Æрмæст сын сæ сæртæм, сæ цъуппытæм не схызт: Уазнойы сæрау сæ гæмæхæй ныууагъта. Цыма загъта: «Ирон лæг йæ сæрыл хил никуы дардта, уый сылгоймаджы фос у. Уадз æмæ хæхты сæртæ дæр уæнт гæмæх».

Уазнойæн йæ цъерихъил йе ‘рдæгмæ дæр нæма фæци стыгъд, афтæ йæ хъустыл ауад «Акимы зарæг»:

Ой, Уæлладжыры фæндаг мын,

Ой, комæй, дам, рабарстой..

Ой, ой, уæрæйдæ æмæ..

Уæй, тох, æмæ комæй, дам, рабарстой,

Ой, мæнæ тох!..

Чидæр æввахс кæцæйдæр йæ хъæлæсы дзагæй, йæ хъæлæсы дзагæй нæ, фæлæ йæ риуы дзагæй суагъта, Уазномæ куыд фæкаст, афтæ, æмбал кæмæн нæй, ахæм зæлтæ. Ацы зарæг Уазно йæ чысылæй хъусы. Йæхæдæг дæр æй æйтмардзæ зары, фæлæ йæм ныры хуызæн рæсугъд никуыма фæзынд. Куыд загъдæуа? Цыма дæм хæхты арф цъасмæ хуры тынтæ тыбар-тыбургæнгæ ныккастысты, хъазынц дыл, рæвдауынц дæ, гæппытæ дыл кæнынц, раст уый хуызæн фæци Уазнойы зардæ. Науæд та чидæр фондзæссæдз хъуытазы иу рæстæджы ныццагъта, кæнæ къæрттайы дзаг дон чидæр уæларвæй ракалдта, доны æртæхтæ фестадысты уадынды хъæлæстæ æмæ уыдон азæлыдысты, ахъазыдысты хæхтыл, кæмттыл, Уазнойы фæллад зардæйыл.

Уазно цъерихъил фæуагъта. Фæрæт аппæрста. Цъерихъилы цъупп йæ риумæ быцæу сарæзта, цыма риуы æнцой цы зардæ нал уыд, уый æрсабыр кæнынмæ хъавыд риу балхъивынæй.

Зарæг та ногæй азæлыд:

*Ой, Цæразоны фырты мын,
Ой, мæнгард абырджытæ,
Ой, ой, уæрæйдæ æмæ...
Уæй, тох, æмæ, дам, бонæй куы рамардтой,
Ой, мæнæ тох!..*

Уазно цъерихъил йе уæхскыл авæрдта, фæндагмæ æрбахызт æмæ схæрд кодта. Цæуы цырды. Йæ развæдмæ нал кæсы. Фæрæт рахæссын дæр æй ферох. Фæстæмæ йæм нал аздæхдзæн. Уæд фæстиат кæны. Тас ын ницæмæй у. Чи цæуы уырдам, ничи йæ ахæсдзæн. Æндæр хатт æм æруайдзæн. Намæ йæм райсом лæппуы æрæрвитдзæн.

Ныр та йæ уд лæвæрд у цæуынмæ: хъуамæ базона, чи зарыд, уыцы æгъуыстаджы хъæлæс кæмæн ис. Сæ хъæуы цæрджыты йæ хъуыдыйы рауагъта – разылд съл хистæрæй, йæхи кар лæгтæй. Фæлæ уыдонæй никæй хъæлæс у. Дыккаг кар фæлтæрма æрцыд – 35–45 азы кæуыл цæуы, уыдонмæ. Фæраууил-баууил сæ кодта, фæлæ сæ никæй сæвзæрста. Йæ хъус не ‘рцахста æвзонг фæсивæдæй искæй хъæлæс дæр. Алкæй хъæлæс дæр сæ хаты, зоны. Сæхицæй ничи у.

Зарæг та мыр-мырæгау зæлы æмæ, царвы къæрттау, тайынц йæ зæлтæ Уазнойы зæронд зæрдæйыл. Йæхæдæг дæр бахъырны. Фæлæ хæрдмæ цæугæйæ хъырнын зын у. Уæлдæф ын нæ фаг кæны. Нæй, Уазнойæн зарын зын у: «Базæронд дæ, мæ хæлар, базæронд», – йæхиимæ сдзырдта æмæ дæлвæндагмæ былмæ акаст.

Гуыбыр дуры цъуппыл лæууы иу сългоймаг. Фалæмæ, коммæ фæлгæсы. Уазно фæджих. Ам иунæгæй цы ми кæны сългоймаг? Чысыл суад уæлдæр, фæлæ та æрлæууыд. Чи уыдзæн, зæгъгæ, уыцы цыбæлдзинад æй схуыфын кодта æмæ сабыргай ацыд.

Уазнойы хуыфтмæ Дзерассæ фæстæмæ, фæндагмæ фæзылд, æмæ æнæзонгæ лæджы куы ауыдта, уæд хорзау нал фæци, цæрдæг æргæпп кодта дурæй æмæ фæндагмæ Уазнойы размæ ‘рбацыд:

– Бахатыр кæ, мæ фыды хай, дурыл мæ сæгъау лæугæ кæй федтай, уый тыххæй. Диссаджы рæсугъд кæмттæ сты æмæ, зæгъын, дзæбæхдæр акæсон. Махмæ быдыры ахæм рæсугъд бынæттæ нæй.

– Ницы кæны, ницы, мæ хур, афтæ дæр ваййы. Кæсын, фенын

хорз у. – Фæлæ Уазнойы уый не ‘ндæвта: «Дурыл нæ, кæд бæласыл хизы, уæддæр бар йæхи, – ныры фæсивæд цына кæнынц», – ахъуыды кодта йæхинымæр æмæ фæрсгæ та бакодта:

– Ам нæлгоймаг цæугæ никæй федтай?

– Уæлæ уым нæ лæппутæ фæцæуынц, æндæр дзы никæй федтон. Уазно алыг кодта: Акимы зарæг уыцы лæппутæй чидæр кодта, йæхимидæг æрсабыр: «Раст загътон – махæй ничи уыд», æмæ, йæ хъуыды раст кæй разынд, уымæй йæхицæй фæбуц. Иугæр заргæ чи кæны, уый сæ хъæуæй нæу, уæд кæмайфæнды дæр уæд... Цыма чысыл йæ цымыдис æрмынæг, йæ зæрдæ æруазал. Уый хыгъд æй бафæндыд базонын.

– «Фæрсæг сонт у» фæкæнынц, – æз та æртиссæдзадзыд зæронд дæн, фæлæ дæ уæддæр фæрсын – кæй чызг дæ?

– Æз ардыгон нæ дæн, хъорнисгомæй дæн... Мæ фыд Симон хуыйны. Нæ йæ зондзынæ, ницæмæй зындгонд адæймаг у.

– О, хъорнисгомы зонын, зонын, уæлæ дзы не ‘рвадæлтæн лымæнтæ дæр ис. Дæ цуры Цъорбисы цæры, йæ ном Пидо хуыйны. Æз дзы мæхæдæг дæр уыдтæн.

– Æз дæр уыцы хъæуæй дæн. Пидо нæ сыхаг уыд. Æрмæст мах раджы ралыгъдыстæм горæтмæ, – дзуапп радта Дзерассæ.

– Кæй дæ, уымæн фæрнæй у... Пидо замманайы уæздан лæг у. – Æмæ Уазно æппæлын райдыдта Пидойæ. Дзырдта, иу хатт сын кусарт кæй акодта, Нулмæ бæхыл кæй ныууад æмæ сын уырдыгæй замманайы сæн куыд схаста, хорз сæ куыд суазæг кодта.

Дзерассæйæн мæлæты хъыг уыди ацы лæджы фенд, стæй йæ ныхас дæр. Уый тыххæй нæ, æмæ йæм истæуыл фæхæрам. Нал æй фæндыд йæ диссаджы ‘нкъарæнтæй фæхицæн кæнын. Иу дыууæ зарды ма куы акодтаид. Зарынмондаг никуы уыд, стæй зарын дæр уыйбæрц хорз нæ зоны, фæлæ исты ми куы фæкæны хæдзары, уæд ын йæхимид æнæ заргæ нæй. Фæлæ заргæ фæхибар, куы ничи йæ фæхъусы æмæ фæуыны, уæд йæ тыппыртæ суадзы – йæ хъæлæсы дзагæй скалы, рагæй райрæзынмæ чи хъавы, уыцы зарджытæ æмæ мелодитæ.

Уыдон та иу æмæ дыууæ не сты. Фадат ын ис, зæгъгæ, уæд бонизæрмæ дæр нæ банцаид йæ зарынай. Йæ зæрдæйы маст дæр уымæй сафы, йæ циндзинад дæр уымæй æвдисы.

Йе ‘мкъай Габриел (нырма дыууæ азы йеддæмæ нæ цæрынц) ын афтæ фæдзурь:

– Галаты Барис дæ нæ зоны, уый йеддæмæ дæ нæ ансамбльмæ æнæ акæнгæ нæ фæуид.

– Ансамбльмæ нæ – оперæмæ, – дзуапп ын радты Дзерассæ дæр хъазгæйæ.

– Ныр дæ мыййаг куы акæной, уæд хæдзарсæфт нæ кæнæм, æмæ ма æз цыфæнды дæр фон, фæлæ район сæфы.

– Районы мæ размæ цы сырæзт, уый нæ фесæфдзæн, нырæй фæстæмæ цы сырæза, уый та иумæ бахъахъхъæндзыстæм.

Сæрдасæнау-иу фæлыг кодта алкæй дæр, фæстаг рæстæджы йын кæдæй-уæдæй ныр фæци азарыны фадат æмæ йæ фыдбылызæн фæзынд ацы лæг.

Йæхи барæй æрурæдта фæсте. Дзоныгъ разæй ауагъта. Гуыбыр дурмæ схызт, Гуыбыр дур æй хонгæ кæнынц, фæлæ дур нæу, æнæхъан айнаг у. Ардыгæй лæг фæиртæст, уæд дæ гуырай райгæ у – коммæ дæ ницыуал ныххæццæ уыздæн.

Ардæм æрдз йе ‘рттæ байтыгъта, цыма дзуры: гъа, айс, мæнæ дæн! Фæлæ хæхтæн, кæмттæн, къæдзæхтæн, хъæдтæн, зараг æхсæрдзæнтæн, сыгъдæг арвæн, мигъы гæппæлтæн цæй исæн ис! Дуне чи сисдзæн, чи йæ æрбахъæбыс кæндзæн!

Дзерассæйы фæнды, чысыл сабиау, æрдзы йæ хъæбысмæ куы сисид, йæ риумæ йæ куы ‘рбалвасид.

Фæлæ уый гæнæн нæй. Æрмæст ын ис иу фæрæз – æрдзыл цин кæнын, узæлын. Æмæ уый йæ бон у... Бесолты Мæхæмæты зараг ма уæддæр куы акодтаид. Тынг бирæ йæ уарзы.

Нæ, фæлæ йæ цы хæйрæджытæ æрбахастой... Лæгæн цынае фыдбылыз ис. Худинаг у афтæ æмырæй цæуын. Хъæддаг æй схондзæн.

Хъуамæ йæ бафæрсид, хъæу ма дард у, загъгæ, фæлæ фæзилæны сæййæфтой галтæрджыты – Цопан æмæ Васяйы, Уазно сын «уæ фæндаг раст» загъта æмæ дзоныгъы фæстæ цæуын райдыдта. Нырмæ кæд Дзерассæимæ цыд фæрсæй-фæрсмæ, уæд сæм ныр æрбаиу Вася дæр. Галты Цопаны бар фæуагъта æмæ йæхи æрцæттæ кодта ныхасмæ. Ныр ын фадат фæуыздæн аныхас кæнынæн, науæд æй Цопан æппын сдзурын нæ уадзы æмæ цыма йе ‘взаг ныууад, афтæ йæм кæсы. Кæд Дзерассæ семæ вæййы, уæд сæрибардæр æнкъары йæхи Вася, хъусæг æм вæййы. Уый фæхицæн, уæд ын Цопан йæ дзыхыл гуыдыр сæвары.

Дзерассæ бадзырдта Уазномæ:

– Мæ фыды хай, дæ хыл деддæ дзоныгъыл æрæвæр, æнцондæр дын уыдзæн.

Вася ныппырыкк кодта:

– Кæсыс, мæ фыды хай, нæ ахуыр адæм цытæ дзурынц.

Дзерассæ хорзау нал фæци. Уазномæ аив нæ фæкасти Васяйы гуымыдза ныхас. Фæлæ уый дæр æмæ Дзерассæ дæр «мæ фыды хай» кæй дзурынц, уымæй йæхицæй фæбуц. Æмæ канд йæхицæй нæ, фæлæ æнæ зонгæ кæстæртæй дæр, хистæрæн цыт æмæ æгъдау чи дæтты, уыдонæй. «Фыды фарн мæрдтæм нæ цæуы», – йæхинымæр ахъуыды кодта æмæ Дзерассæйæн дзуапп радта:

– Уый цъерийы хыл у. Афтидæй цыдтæн æмæ йæ рахастон. Иронау афтæ акæнынц: «хæдзармæ удæгас мыст ма ‘рхæсс, уый йеддæмæ мард мыст дæр пайда у».

– Цъерихъил та куыннаæ зонын, фæлæ мын афтæ куыддæр фæци, – йæхи растгæнагау сдзырдта Дзерассæ, фæлæ йын уæддæр ацы æнæхъола ныхас йæ зæрдæйыл цыдæр æрхæндæг тæлм абадын кодта. «Алцыппæт дæр ацы æдылы Васяйы аххос у, æнæмæнг хъуамæ схудтаид».

Вася Уазнойы уæхскæй райста цъерихъил, бæндæны басты йæ атъыста æмæ йæ дзоныгъыл бабæстон кодта. Дзерассæ та фæсте йæхи æрурæдта. Бæргæ йæм аив нæ каст зæронд лæджы Васяйы бар ныууадзын, фæлæ йæм Уазно дæр йæ хъус уыйбæрц куынаæ уал æрдардта, уæд ыл уый дæр йæ къух ауыгъта. Йæ раздæры æнкъарæнтæ ссарыныл архайы, фæлæ йын уый не ‘нтысы: хъыг æй дары Васяйы иугæндзон ныхас: «Йе ‘фсæртæ та феуæгъд сты», – æрымысыд Цопаны ныхас. Уазно йæ куы бафарста, цы ласут, зæгъгæ, уæд Вася дæрдты ауагъта:

– Дæхæдæг зоныс, мæ фыды хай, ныртæккæ культурон æмæ массон куыстæн цы стыр нысаниуæг ис... Адæм æнахуыр æмæ талынг куы уой, уæд цæй коммунизм сараздзыстæм! Раздæр районы культурухсхайады хистæр Дзабиты Цыцыл уыд. Æцæг уыд, æцæг: уæззау, æнæфердæхт, зивæггæнаг. Мах дæр йæхи хуызæн скодта. Райцентры æдде нæ къах нукуы уыд. Фæлæ йæ райком йæ бынатæй фæбырын кодта. Рарвыста нæм мæнæ ацы чызджы. Æцæг чызг нал у... Мой йын ис, йæ лæг райфойы кусы. Ницы йын у. Дæ хъуыддаг дын уайтагъд ацараздзæн...

О, æмæ нæм ацы Дзерассæйы куы рарвыстой, уæд дын цин фенон, фырхудæгæй иу къуыри расыдджы хуызæнæй куыд

уыдыстæм. Æцæг æргом нæ уæндыдыстæм, фæлæ сусæгæй йæ фæдыл æхсидтытæ кодтам.

Фыццаг æртæ боны кабинетæй æддæмæ нæ рацыд... райсомæй-иу суанг сауизæрмæ бадт. Фæстаг дæс азы дæргыи дзы цы гæххæттытæ уыд, уыдон фæлдæхта. Хæйрæг æй зоны, цы сæ арæзта, уый. Æрмæст-иу, хатт, куы бухгалтермæ фæдзырдта, куы механикмæ (уæлæ уый у механик, йæ ном Цопан хуыйны, мемæ кусы). Мæнмæ дæр цалдæр хатты фæдзырдта. Фæрсгæ мæ уыйбæрц ницæмæй кодта, æрмæст æй фæндыд, киноыи билеттæ куыд уæй цæуынц, уый базонын. Æз ын мæ блокнот фенын кодтон. Мæнæ, гъе, ды дæр æм æркæс... – Вася йæ дзыппæй сласта, цъæх цъар кæмæн уыд æмæ йæ кæрæттæ кæмæн баихсыдысты, ахæм чысыл блокнот... Ам капеччы онг дæр фыст у билетты аргъ. Æвæрд мын сты билетты бындзæфхæдтæ дæр. Уым дæр ис аргъ фыст. «Дæ цæст сау у» мын ничи зæгъдзæн... Æз ын уыдæттæ куы фенын кодтон, уæд йæ сæр æнæбары батылдта, æмæ афтæ: «ничего». Мæнмæ уый мæлæты хъыг фæкаст æмæ йын загътон:

– Зоныс, цы... кæд дæ зæрдæмæ нæ цæуы мæ куыст, уæд мын тæккæ абон бардзырд мæ къухы авæр, æз нал кусын!..

– Чи нал кусы? Ды нал кусыс? Æмæ искуы куыстат ды дæр æмæ иннæтæ дæр?! Кæсыс, цытæ дзурынц! Кусын ныр райдайдзынæ, мæ хæлар, ныр! Цæугæ æмæ дæхи бацæттæ кæн хъæумæ. Исын дæ куы хъæуа, уæд æз ам дæн!

Мæ зæрды ма йæм цыдæр хъæбæр ныхæстæ скæнын уыд, фæлæ дын раст куы зæгъон, уæд куыддæр нал сарæхстæн. Дæхæдæг зоныс, азымджын лæгæн æвзаг æмæ ных нæй – мах та аххосджын уыдыстæм – мызд истам, фæлæ кусгæ ницы кодтам.

Дæ балгъитæг гæды зæгъæд, æз ма мæхи мидæг тæрсгæ дæр фæкодтон, зæгъын, дыууæ азы дæргыи цы мызд фæистон, уыдон мын фæстæмæ куы ‘рдома, уæд ацу æмæ сæ фидыныл схæц... Ныр ма нæ иу ран уадзы, цы... График æмæ нын хыгъд сарæзта. Бæрæг нын сты, цы хъæумæ нæ цы бон хъæуы цæуын, уыдæттæ. Стæй аразы фæсивæдæн драмкружоктæ, кафын-зарыны къордтæ. Иу дзырдæй, не ‘нцойдзинад фесафт. Æмæ йæ раздæр фесафын хъуыди. Раст дын куы зæгъон, уæд æз иу ран бадыны лæг нæ дæн, – ам чысыл фæлæууыд, цæмæй йæм Уазно бакæса, лæг у, зæгъгæ, уый рахата. Фæлæ Уазно йæ хъус уыйбæрц куы нæ ‘рдардта, уæд та ацы хъуыды фæцыргъдæр кодта:

– Ёз ахæм лæг дæн, æмæ змæлын, архайын бирæ уарзын. Уæлæ ме ‘мбал Цопан дæр афтæ у. Æмæ нæ хистæр Дзерассæ та? Уый тæхгæ маргъ у. Уастырджыйыстæн, уый нын куы нæ уайд, уæд та нæ фыццаг гаччы абадиккам. Æцæг уый раст нæу. Нал абадиккам, нал! Мæнæн ныр бадæн нал ис. Мæ куыст мæхицæй хуыздæр чи зоны! Æнæмæнгæй мын хъуамæ мæ хъусыл исчи хæца, æмæ мæ, галау, ифтындза?! Нæ...

– Ацы чызг хорз у, – Вася аивæй фæстæмæ акаст. Дзерассæ дæрдзæф кæй цæуы, нæ мæ хъусдзæн, зæгъгæ, уый куы фæхатыд, уæд ма загъта. – Молодец у! Ды йæ нæ зоныс...

Уазно, йæ мидбылты худгæ, зæрдæбынæй хъуыста æвзонг, цардæфсæст. цинзæрдæ лæппумæ. Фырцымыдисæй дзы зарды цыбæл дæр фæрох.

Вася афтæ ‘нхъæлдта, зæгъгæ, æмæ йæ Дзерассæ нæ хъусы. Фæлæ уый мæнг разынд. Кæд сæм Дзерассæ дæрдзæф уыд, уæддæр ын хохæй растгæ изæры ирдгæ сæ ныхæстæ скъуыдтæй хаста йæ хъустæм.

Уазно сæ колхозы къанторы размæ бакодта. Уым байæфтой хъæубæстæй кæйдæрты. Сабитæ куы базыдтой, кино, æвдисдысты, уæд цымыдисæй райдыдтой кæсын, дзоныгъыл цы асыччытæ, уыд, уыдонмæ. Фырцинæй хъыллппытæ кодтой. Уазно Дзерассæйæн афтæ:

– Мæнæ уын парторг Къоста. Мæ сæр уæ ницæмæн хъæуы, фæлæ, уæ хъуыддæгтæ куы бакæнат, уæд уын – фысым. табуафси – цæхх æмæ нæм кæрдзын, Хуыцауы фæрцы, ис. Хæстæг царын. Къоста уын нæ хæдзар бацамондзæн. – Ирон салам æмæ æфсæрм дзурын кодтой Уазнойы.

Кæрты цы бæрз ис, уый къалиуыл цъерихъил йæ сиукæй сауыгъта æмæ хæдзармæ бацыд. Фæллад уыд, æви æнæуый цыдæр кодта, уый йæхæдæг дæр рæстмæ не ‘мбæрста, афтæмæй йæхи æруагъта, балкъоны цы сынтæг уыд, ууыл.

Йæ ‘фсин Хъессианæн бамбарын кодта, уазджытæ нæм æрбацаудзæн, зæгъгæ, æмæ сын исты фен. Уый æнæ дзургайæ йæ куыст райдыдта. «Чи сты, камæй сты?», уый нæ фæрсы æфсин: уазæг у, æмæ йын лæггад хъæуы.

Чи зоны, цæугæ дæр не ‘рбакæной. Къоста сæ ардæм кæм рауадздзæн? Фæлæ уæддæр цынæ ваййы. Уазномæ сыхъуыст удисæг кæрчыты базырты тъæпп-тъæпп. Йæ лæппуйы лæппу Ваня сæ æркъуырда. Ссæдз азы йыл цæуы, лæг у. Йæ фыд

хæстæй нал æрыздæхт. Уазно фæбузныг йæ «мадзура» æфси-
най, – йæ дзырдыл ын дыууæ никуы фæзæгъы.

Хъуыдытæ хæлбурцъ кæнынц. Æнцой йæ нæ уадзынц, кæцы-
йыл дзы фæхæст уа, кæй фæдыл сæ ацæуа, уый æххæст нæ
ахсы. Фæстагмæ цыма иугай-дыгай райдыдтой пырх кæнын æмæ
йæ цæстыты раз æрлæууыд Вася – гомхъуыр æмæ сау бецыкк,
æвзонгæй йæхи лæджы бынатмæ чи ласы, уыцы худæг лæппу.
Уазнойы зæрдæ цыдæр æхсызгон хъыдзы бакодта. Лæппу ахæм
цардæгас хъуамæ уа. Намæ Цопан! Диссаджы сабыр æмæ
æгъдауджын гуырда. Æцæг ын Вася дзырды бар нæ лæвæрдта,
фæлæ йæ ахаст æмæ йе ‘гъдау – уæздан. Уæллаг хъæуæй, Уаз-
ноты хъæуæй бирæ ахуыргонд лæппутæ рацыд. Индзылертæ,
дохтыртæ... Фæлæ уыдон фæцыдысты фæйнæрдæм. Мæнæ ма
дзы се скъолайы чидæртæ кусы. Уыдонæн Уазно сæ ахаст, се
‘ууæлтæ сæ сонты бонтæй фæстæмæ зоны. Уый фæнды бакæ-
сын æндæр хъæуты фæсивæды ахастмæ, сæ уагмæ. Цы хуызæн
сты уыдон та? Цы хуызæн у нæ абоны фæсивæд, райсом царды
рохтæ йæ къухтæм чи райсдзæн, цард аразынæн разамынд чи
кæндзæн, ирон адамы хъысмæт æмæ сомбон кæмæ кæсы, уыдон
цахæм сты? – Уый фенын, уый бамбарын фæндыд Уазнойы.

Уазно уыйбæрц зæронд нæу. Фæлæ æддæмæ, районмæ, алы
горæттæм уыйбæрц нал æфты. Уырдаæм чи цæуа, ахæмтæ ис йæ
кæстæртæй. Йæ сæр уым ницæмæн уал хъæуы. Уымæ гæсгæ
йын æхцон уыд ацы лæппуты фенын, семæ аныхас кæнын. Уæл-
дай æхсызгондæр та йын уыд Дзерассæйы фенд.

Рæсугъд сылгоймæгтæ дæр куыннæ федта, уæдæ кæм базæ-
ронд, фæлæ йæм Дзерассæ хæрзæгъдауджын сылгоймаг фæзынд.
Цыдæр фидарæнгæс æмæ хæларзæрдæ адаймаг у.

Йемæ йын дзæбæх аныхас кæнын кæй нæ бантыст, уый йын
хъыг у. Фæндыд ма йæ йæ ныхасмæ байхъусын. Æмæ, æцæгæй,
сфæнд кодта æрбакæна сæ, семæ абада æмæ кæстæрты фидæнмæ
ноджыдæр акæса, афæлгæса.

Хæрам нæй Уазномæ. Ахуыргонд нæ фæци, фæлæ йын æрдз
радта рæсугъд зонд æмæ уарзæгой зæрдæ. Иуæй-иу адаймаг-
ты æрмæст сæхи мæт, сæхи хæдзарвæндаджы кой йеддæмæ ницы
ис. Уазно дæр сыл йæ къух нæ исы, фæлæ йæ йæ рæсугъд зонд
домы йæ комбæсты фидæныл сагъæс кæнын дæр. Йæ хъæубæ-
сты фæсивæд сабыргай-сабыргай ивылынц кæмттæм, фæзтæм...
Фæлæ кæдæм цæуынц, цæмæн цæуынц, уый Уазно рæстмæ нæ

хаты. Рæстмæ нæ зоны, сæхи сæрмагонд цардагурæг цæуынц, æви, Уазно иумæйаг сомбон кæй хоны, уый агурæг кæй цæуынц, æмæ Уазнойы зæрдæ цыдæр æбæрæг æнкъард фæлмы аныгъуылы. Лæг йæ кæстæрты йæ цуры куы нæ уына, уæд цыдæр цух у йæ хæдзар, зæрдæ афтид къуымау свæййы.

Къæвдайы æртæхтæ тигътæй, къуылдымтæй, фæхсытæй лæдæрсынц фæзтæм, кæмттæм. Уым баиу ваййынц, сæвзæры сæ цæугæдон. Уый фезгъоры дарддæр. Æрбафтынц æм æндæр дæттæ дæр æмæ дзы рауайы фурд..

Хæхтæй нæ фæсивæды цыд афтæ куы уайд, уæд хорз у. Сæ зонд, сæ хъуыды иу куы уа, Леуахиау æмгуырæй куы цæуой, уæд кæмфанды дæр цæрæнт... Уый Уазнойæн æхсызгон у... Ныртæккæ ахуыргонд адæм алы ран дæр бирæ хъæуы. Æгайт-ма сæ хъæуæй дæр ахæм гуырдтæ рацыд æмæ æндæр рæтты дæр хъæуы сæ сæр. Уый хорз у. Фæлæ дзы кæд исчитæ сæ фыдæлты къона, сæ уæзæг, нæ адæм сæ туг, сæ хид кæм фæкалдтой, уырдыгæй кæд сæхи сæрмагонд исбоны фæдыл адзæгъæл сты, уæд та?.. Уæд та цы?.. Уымæн дзуапп радтын зын у. Уый Уазно нæ зоны..

Æрбацыдысты нæм мæнæ ацы дзæбæх фæсивæд.. Нырма Васйæн йæ хъуымыз йæ дзыхæй кæлы, афтæмæй нæ фидæнныл хъуыды кæны, æмæ нæ комбæсты ахуыр фæсивæдæй ахæмтæ цъус ис? Адон нæм цæмæн æрбацыцысты районæй? Нæхи индзелертæн сæ бон нæу, æмæ цæмæй нæ хъæуы ссудзой электрон рухс? Æнæмæнг нæм хъуамæ исчи æрцауа, исчи йæ сараза?

Уазно фарстытæ дæтты. Йæ цæсты раз сты йæ хъæуы фæсивæд, уыны сæ, кæсы сæм æмæ йæм цыдæр æфхæрдау зыны ацы хабар...

Хъæууынгæй йæм æрбайхъуыст хъæлæба, куйты райын. Æвæццæгæн, кино фæцис æмæ адæм райхæлдысты. Худинаг у иу ран бадын. Афонмæ æрбацæуынц. Балкъоны сæм банхъæлмæ кæсдзæн. Рацу-бацу уал акæна. Фæлæ йæ хъуыдыйæ нæ иртæсынц Дзерассæ, уыцы лæппутæ, стæй йæ хъæубæсты фæсивæд дæр.

Æваст та æрбайхъуыст зарæг. Фыццаг ныллаг хъæлæсæй, хъырнæг ын уыйбæрц нæ уыд, стæй хъæлæс куы фæбæрзонддæр, уæд хъырджитæ дæр фæзынд æмæ зæлы хæдзары.

Уазно хъæлæстæм байхъуыста. Йæ абоны цымыдис ноджы

фæкарздæр. Дзерассæйы нæ фарста, уый чи зарыд, зæгъгæ, ныр бафарста Цопаниты. Фæлæ йын уыдон Дзерассæйы æфсæрмай зæгъынц, зæгъгæ, зарæг фехъуыстам, фæлæ йæ чи зарыдис, уый нæ федтам.

Æмæ йæ ныр бафæндыд уыцы хъæлæс æрцахсын. «Хазбийы зарæджы» йæ нæ рахатыд, нæдæр æй «Таймуразы зарæджы» æрцахста. Æрмæст куыддæр «Бесолты Мæхæмæты зарæг» систæуыд, афтæ йæ базыдта, уый та абоны хъæлæс кæй у. «Акимы зарæг» æмæ «Бесолты Мæхæмæты зарæг» иухуызон хъæлæсæй сисын хъæуы, кæд хицæнтæ сты, уæддæр, цыдæр иухуызон æм кæсынц. Уæлдайдæр та абоны комы уддзæф, риуыззагæй хæрдмæ сæрибарæй чи цыди, уыцы хъæлæсы æууæлтæ ныр дæр куы 'рцахста, уæд ын тынг æхсызгон уыд.

Рафæрс-бафæрс ницы сты. Хъуамæ йæхæдæг бабæрæг кæна, чи зары, уый. Цас диссаг у. Фæлæ фадхъæды бын бадынц. Уым фæбадынц æмæ фæратул-батул кæнынц сæ рагты ныуæрттыл фæсивæд сæрдыгон изарты.

Асиныл æртындыдта. Цыма искуыдæм хъуызы, уыйау каугæрæтты йæхи байста фадхъæды бынмæ. Фæсивæдæн се 'ргæттæ комырдаæм здæхт сты. Уазнойы хъуыды дæр ничи æркодта талынды. Фæсивæды астæу бады цалдæр чызджы. Уыдон 'хсэн рахатыд Дзерассæйы йæ урс къаба æмæ йæ цыбыр дзыккутæй. Чысыл фæстæдæр та ногæй ныззæлыд диссаджы хъæлæс: «Уый у, уый у!» – хъуамæ загътаид æргомай, фæлæ йæхиуыл фæхæцыд – æгад æм фæкаст йæ сывæллоны ми.

Зарæг дарддæр азæлыд:

*О, уæдæ, Æрджынараджы мын
Елхотты гæмæхтæ, ой,
Ой, ой, кæд æмæ Елхотты гæмæхтæ,
Оу, æгъæй, уæдæ,
Бесолы-фырт Мæхæмæт...*

*Ой, уæдæ, мæныл, дам, кады зарæг
Чи ныккæна, лæппутæ, ой,
Оу, оу, уымæн, дам, ратдзынæн
Мæ хоты, зæгъ, дзæбæхдæр...*

Хъырнæг хъæлæстæ йæм æмхуызонæй æрбаиу сты, æмæ зарæг канд Уазнойы цинафсæст зæрдæйы уидæгтæ нæ фæцæйскъуыдта,

фæлæ араугæ, ризгæ-ригæ ацыд рæгътыл, тигътыл хæрдмæ æмæ Хъелы цадырдæм ахызт.

Уазно хъусынмæ æрбацыд, фæлæ фæстагмæ йæхæдæг дæр райдыдта иннæтау хъырнын æмæ æнæнхъæлæджы се ‘мдзæхдон сси.

Уазномæ аив нæ фæкаст ахæм хуызы лæууын æмæ зард йæ каронмæ куы ахæццæ, уæд схуыфыд, цæмæй йын рахатой йе ‘рбацыд. Вася фæстæмæ фæзылд, уæдæй нырмæ йæ хъустыл цы бæзджын хъæлæс уад, уый кæй у, уый базоннынмæ, чи схуыфыд, уый фенынынмæ æмæ, æвиппайды Уазнойы куы ауыдта, уæд хорзау нал фæци. Фæлæ йæ дыгъуырццæгдзинад уайтагъд асырдта æмæ йæм хъæлдзæгæй сдзырдта:

– Ай нæ фысым дæр куы фæзынд, нæ фысым! – æмæ фестад, цæмæй йæ иннæтæ дæр феной. Фæсивæд фестадысты.

– Бахатыр кæн, мæ фыды хай! Æнафоны хъæлæба кæнын аив нæу. – Сæфсæрм Дзерассæ.

– Цытæ дзурыс, цы! Сбадут, мæ мард фен, ды куы нæ сбадай. Æгайтма заргæ æмæ цин кæнут. Знаджы уæзæгæй ма хъуысæнт зарын æмæ цины хъæлæба. – Æмæ нæууыл йæхи æруагъта.

Фæсивæд дæр æрбадтысты, сбадт Къоста дæр æмæ афтæ:

– Бирæгъ уæм фæлæбурдта, æви! Уазно нæ зарæджы хъæргæнæг куы у, уæд цы фæхъус стут.

– Æцæг, æцæг? – чидæртæ цалдæрæй сдзырдтой æмæ та сæ раздæры гаччы абадтысты.

Уазнойы ницыгомау фæндыд зарæг схъæр кæнын, фæлæ йæм фæсивæд æгæр куы ‘рхатыдысты, уæлдайдæр та Дзерассæ, уæд афтæ:

– Уæд та мæ уагътаиккат, уæхæдæг дзæбæхдæр зарут. – Фæлæ йæ базарын та фæндыд уый тыххæй, цæмæй йæ фæстæ Дзерассæ дæр азара, науæд фефсæрмы уыдзæн æмæ йын йæ хъæлæс нал фехъусдзæн.

Æрæджиау схуыфыд, цыма йæ хурхы уадындзтæ уæгъд кодта æмæ ныллæг хъæлæсæй суагъта:

*Ой, нана, ныр дæ рæсугъд чызг
Чындзы куы цæудзæн, уæдæ,
Ой, æмæ, ой, дæ райсомы артгæнæг,
Ей, ей, де зæры уатгæнæг.
Ой, ой, мæгуыр дæ бон, нана!..*

Æмхъæлæсæй, зæрдиагæй бахъырныдтой фæсивæд зарæгæн. Иунæг Дзерассæ каст зæхмæ æмырæй, цыма уырдыгæй хъуыст ацы æгъуыстаджы зарæг, уыйау.

Йæ фæлмæн мелоди йын йæ зæрдæйы уидагтæ схъыдзы кодта. Хурхы уадындзтæ æрбахгæдтой, цæссыгтæ фæзмæлыдысты.

Дзерассæ нырмæ никуы фехъуыста ацы зарæг. Уый фæзарынц чындзхæссæн бон. Чызджы йæ хæдзарæй куы фæкæнынц, уæд. «Зæгъгæ, мæ чындзыцæуæнбон гыцци фехъуыста ацы зарæг, уæд йæ зæрдæ тъæппытæ фæхаудаид», – ахъуыды кодта Дзерассæ æмæ ныуулафæйд.

Адæмы ‘хсæн ахæм уæздан æмæ аив зарджытæ кæй ис, уый йын æхсызгон у. Ацы диссаджы зарæг кæм ис, уым æндæр ницы хъæздыгдзинæдтæ æмæ хæрзиуджытæ уыдзæн. Адæмы ‘хсæн царын æмæ кусын хъæуы. Уазномæ бадзырдта:

– Ахъаззаджы зарæг у. Æндæр хъæуты дæр æй зонынц?

– Хорз зарæг у, хорз, – Уазно дæр дзы раппæлыд. – Ам æй, хæхты, бирæ рæтты зарынц.

– Алæ-ма, кæддæра йæ базонин. – Азæлыдысты лыстæг зæлтæ:

Ой, нана, бон, зæгъ, ын хурæй

Куы тарстæ, гъой, гъей, гъей!

Ой, ой, æхсæв æм мæйрухсмæ

Куы кастæ, гъей, гъей!

Ой, ой, мæгуыр дæ бон, нана!

Дзерассæ зард куы фæци, уæд æфсæрмай сдзырдта:

– Нæй, йе ‘руадзæн мын нæ рæстмæ кæны. Ды ма йæ ахъæр кæн, дада (мæ фыды хай зæгъын йæ цæсгом нал бахъæцыд) æмæ йæ кæд дзæбæхдæр æрцахсин. Ацы зарæг куы нæ сахуыр кæнон, уæд ардыгæй нæ ацæудзынæн.

Уазно йын йæ фæндоныл уæлдай ницы загъта. Уый фæстæ та йæ Дзерассæ схъæр кодта.

Уазно æмæ Дзерассæ кæрæдзи дзыхæй истой зарæг æмæ афтæ зынди, цыма ацы дыууæ удгоймаджы æрмæстдæр зарынæн райгуырдысты.

Фæсивæды дæр бæргæ фæндыд исты зарæг скæнын, фæлæ сæм Дзерассæйы æруромын æмæ йæ разæй азарын хорз нæ каст, Уазнойæ дæр æфсæрмы кодтой: «иугæр уый зары, уæд æгъгъæд у».

Зарæг ивта зарæджы, æмæ йын фæуыны хуыз нæ уыд.
Къоста афтæ:

– Ныр æнафон у. Уазджытæ æххормаг уыдзысты, Уазно, æмæ сæ хæдзармæ куы акæниккам.

Уазно ацы хъуыддаг рагæй хатыд, фæлæ фæсивæды циндзинад фенад кодтаид, уый йæм аив нæ каст æмæ ницы дзырдта. Ныр Къостайы ныхасмæ бафтыдта:

– О, о, цомут хъæмæ, фæйнæ къæбæры ахæрам.

Цопан æмæ Дзерассæ ирон æфсæрмæй «ницы нын у, нырма раджи у», дзырдтой, фæлæ Вася хъазгæмхасæн срæцыгъта:

– Æуый хорз фæндон у. Афонмæ дæр æй куынна æрымысыдтæ, Къоста, кæд мæнæ адон уæлдæфæй цæрынц, уæд сæ уадз æмæ улæфой ацы хæххон сатæг. Фæлæ мах цом...

Уазджыты ракодта Уазно сæхимæ. Лæппутæй ма кæйдæрты бæргæ фæндыд Дзерассæмæ бакæстытæ кæнын, йемæ аныхæстæ кæнын, фæлæ хæйрæг бахæссæд йæ ныфс – хистæры раз, æфсæрм сæ Уазноты къæсарæй фæстæмæ аздæхта.

Хъессиан сын сæ размæ æрдафта дыууæ карчы марды, хæбизджынтæ, иу авджы дзаг арахъхъ. Уазно йæ уазджытыл хорз баузæлыд æмæ сын хæрзæхсæв загъта.

Вася æмæ Цопан фаллаг хæдзармæ ацыдысты хуыссынмæ. Хъессиан Дзерассæйæн бауат кодта уазæгдоны. Дзерассæ цырагъы рухсмæ, уаты къултыл цы нывтæ уыд, уыдоныл йæ цæст ахаста æмæ æддæмæ, балкъонмæ рацыд. Мæй цæлхыдзагæй сзынд рагъæй æмæ йæ риуы цæхæр бакалдта балкъонмæ. Ком æмæ адгуйтæ, мæйы тынтæ кæдæм нæма баирвæзтысты, уыдон зынынц милахуырстæй.

Хъæу ныссабыр, ныггуыппæг. Комы дон йæ гæндзæхтæ цæгъды, хаттæй-хатт сыхъуысы къæбылайы рæйын, æвæццæгæн, йæ мадмæ сиды.

Балкъоны раз кæрты стуртæ хуыссынц. Гал фырафсæстæй нæты. Цæу фæскъул лæууы æмæ йæ даргъ боцъо тилы.

«Цы хорз, цы диссаджи бæстæ нын ис, æмæ йæ æз нырма нæ зыдтон. Ныр иу мæй зылын нæ хæхты, нæ кæмтты, уынын нæ хъæутæ. Ничи рахъаст кæндзæн ацы бæстæй: кус æмæ цæр! Хæхтæ æмæ дын кæмттæ сæ тæрттæ байгом кодтой: цæр дæ уды фæндиаг!» – хъуыды кæны Дзерассæ.

Уазно Дзерассæйы балкъоны иунагæй лæугæ куы федта, уæд æм рацыд:

– Цæмæннæ баулæфыс, мæ чызг, фынаы афон у.

– Улæфын нын кæдæм аирвæздзæн. Мæнæ æрдзмæ кæсыныл фæдæн. Зоныс, баба, махæй, фæсивæдæй бирæтæ уæ разы ах-хосджын сты, стæй канд уæ разы нæ, фæлæ мæнæ ацы хæхты раз. Махæн, фæсивæдæн, æгæр бæрæгбонхуыз ис. Цæуæм, фæлæ хатт фæстæмæ нæ фæкæсæм. Цæмæннæ хъуамæ зæлой ацы хæхтæ фæсивæды зардæй, сæ фæндыры зæлтæй, сæ кафты нæрдæй!

– Хохы зарын чи нæ зоны, ахæм нæй, нæдæр уыди. Хæхтæ сæхæдæг дæр афтæ сты. Иу хъæр скæ, уый йеддæмæ дын æй аскъæфдзысты, кæмттæ дын бахъырндзысты, æмæ сæ зард æмæ цæвæджы ‘хситт куы нæ хъуыса, уæд хæхтæ мард сты, уæд сæ цард хуыст у.

АРВИСТОН

ЭЗОПЫ АЕМБИСАЕНДТÆ

57. Зæронд ус æмæ хосгæнæг

Зæронд усæн йæ цæстытæ рыстысты. Хосгæнæджы æрбахуыдта æмæ йын зæрдæ бавæрдта, дæ куыстæн дын йæ аргъ бафид-дзынæн, зæгъгæ. Хосгæнæг-иу усы цæстытæ хосæй байсæрста, æмæ-иу цалынмæ уый цъындæй бадти, уæдмæ-иу ын йæ хæдзары дзауматæй исты йæ роны атыыста. Хæдзарæй рахæссæн цы уыд, уыдон йæхирдыгæй куы фесты, уæд усæн афтæ, ныр мын мæ мызд æри, зæгъгæ. Ус ын нæ разы кодта, æз, дам дын хъуамæ бафыстаин, мæ цæстытæ мын куы сдзæбæх кæнай, уæд уый фæстæ. Фæлæ, дам ма кæд раздæр исты уыдтон, уæд ныр бынтондæр бакуырм дæн. Уæд æй хосгæнæг тæрхондонмæ лæгдыхæй аласта. Уым ус загъта: «Раздæр мæ хæдзары дзауматæ иууылдæр уыдтон, ныр та дзы æппындæр ницыуал уынын».

Афтæ иуæй-иу æнаккаг адæймæгтæ æнæнхъæлæджы раргом кæнынц сæ чъизи митæ.

60. Зæронд лæг æмæ Мæлæт

Зæронд лæг хъæдмæ ацыди, сугтæ иу æргъом æрæмбырд кодта æмæ сæ йе 'ккоймæ систа. Дард цæуын æй хъуыди, бафæллад, йæ уаргъ зæхмæ æрæппæрста æмæ Мæлæтмæ сидын байдыдта. Мæлæт йæ цуры фегуырды æмæ фæрсы лæджы, цæмæ мæ агуырдытай, зæгъгæ. «Мæ сугты уаргъ мын цæмæй сисай, уый тыххæй», – дзуапп ын радта зæронд лæг.

Адæймаг цыфæнды æнамонд куы уа, уæддæр æм мæлынаы цæрын хуыздæр кæсы.

66. Лæппутæ æмæ дзидзауæйгæнæг

Дыууæ лæппуы бацыдысты дзидзайы дуканимæ. Цалынмæ дзидзауæйгæнæг цыдæртæ архайдта, уæдмæ лæппутæй иу дзидзайы

кæрдих фелвæста æмæ йæ йе ‘мбалы роны атъыста. Дуканигæс куы разылд, уæд бафиппайдта, кæрдих йæ бынаты кæй нал ис, уый æмæ загъд самадта. Фæлæ лæппутæй иу дæр нæ састы, ард хордтой, ницы райстам, зæгъгæ. Лæппутæ куынæ састысты, уæд сын дзидзауæйгæнæг афтæ: «Мæнæн мæнг ард хæрут, цæмæй фервæзат, уый тыххæй, фæлæ уæддæр Хуыцауы тæрхонæй нæ фервæздзыстут».

Цыфæнды куы уа, уæддæр мæнг ардæн æнæ паргомгæнгæ нæй.

71. Сызгъæрин домбай чи ссардта, уыцы тæппуд

Тæппуд уæвгæйæ хæзнатæ чи уарзта, иу ахæм лæг дын сызгъæрин домбай куы ссарид. Æмæ æвиппайды алыхуызон хъуыдыты уацары бахауди: «Ныр цы кæнон, куыд кæнон? Иуæй мын зыд æмæ кæрæф æнцой нæ дæттынц, иннæмæй мыл тас сагъуыд, æмæ æппындæр мæ чемы нал дæн. Чи сфæлдыста ацы диссаджы дзаума: хъысмæт æви Хуыцау? Мæ уд æвирхъау катыйы уацары куы бахауд: сызгъæрин бирæ уарзы, фæлæ æрмæст йæ уындæй дæр æмриздæджы куы ризы. Бæргæ мæ фæнды йæ фелвасын æмæ аскъæфын, фæлæ мæ ныфс куынæ хæссын: куыд уыдзæни, цы уыдзæни дарддæр? О фыд-зæрдæ хъысмæт, мæ разы мын æй æрæвæрдтай, фæлæ мын æй сисын нæ уадзыс! О уæларвтты хорзæх, æцæг хорзæхы ад мын куынæ кæныс! Уæдæ цы бачындæуа? Мæ къухы цы хуызы бафта? Исты хин æрхъуыды кæнын хъæуы, æндæр хос нæй. Цæуон æмæ мæ цагъарты ардæм æрбакæнон: уыдон æй æмдыхæй сисдзысты, æз та сæм дардæй кæсдзынæн».

Хъæздгуйтæй ахæмтæ дæр ваййы: йæ мулкæй пайда кæнынмæ дæр нæ арæхсы, стæй йыл цин кæнын дæр нæ зоны.

72. Мыддар

Иу лæг мыды чыргъæдтæм æрбацыд æмæ, мыддары уым куынæ байæфта, уæд мыды фæзгъæртæ афардæг кодта. Мыддар йæ чыргъæдтæ афтидæй æрбайæфта, æмæ, цы фæуыдаиккой, зæгъгæ, дисы бацыд. Уалынды быдырæй мыдыбындытæ æрбатахтысты æмæ сæ хицауы сæ фæттæй цæвын байдыдтой. Уæд сæм мыддар дзуры: «Æнаккæгтæ! Уæ фæллоу уын чи адавта,

уый нæ рæхуыстат, фæлæ уæм иудадзыг чи зилы, уымæ лæбурут!»

Ис ахæм адæймæгтæ – хъуыддаг бæстон нæ раиртасдзæн, афтæмæй се знæгты бæсты сæ хæлæрттыл сæ маст акалыңц æмæ иунæгæй баззайыңц.

73. Дельфин æмæ маймули

Денджызон бæлццæттæ сæхи ирхæфсынæн семæ арæх ала-сынц маймулитæ æмæ мальтæйаг куыйтæ. Иу ахæм бæлццонмæ уыди маймули. Афинтæм æввахс куы бахæццæ нау, уæд æвиппайды тыхджын тымыгъ сыстад, æмæ нау афæлдæхт. Адæм дæр æмæ маймули дæр ленк кæнын байдыдтой, уæдæ цы уыдаид. Иу дельфин маймулийы адæймаг фенхъæлдта, баленк æм кодта æмæ йæ былгæронмæ баласта. Пирейы наулæууæнмæ куы бахæццæ сты, уæд дельфин маймулийы фæрсы, Афинты, дам, царыс. Маймули йын, о, зæгъгæ, загъта, стæй ма йæ ныхасмæ бафтыдта, уым, дам, мын хъæздыг зонгæтæ ис. Уæд та йæ дельфин фæрсы, Пирейы, дам, зоныс. Маймули афтæ банхъæлдта, уый адæймаджы ном у æмæ та, зонын, зæгъгæ, дзуапп радта, уый, дам, мæ хорз хæлар у. Дельфин рамæсты, уæдæ цы уыдаид, маймулийы малмæ баласта æмæ йæ фæдæлдон кодта.

Сайын хорз кæй нæу, ууыл дзуры ацы æмбисонд.

74. Саг æмæ домбай

Саг сдойны æмæ суадонмæ бацыд. Нуазгæ-нуазын доны йæхи ауыдта æмæ йæ сыкъатæй ныббуц – стыр æмæ къабазджын уыдысты. Фæлæ йæ къæхтæ йæ зæрдæмæ нæ фæцыдысты – лæмæгъ æмæ йæм тынг мæллæг фæкастысты. Уалынмæ дын кæцæйдæр домбай куы фæзынид. Саг лидзынмæ фæци, домбай йæ суры. Быгъдæг быдыры саг сырды фæсте фæуагъта, уымæн æмæ сагтæн сæ тых сæ къæхты ис, домбæйттæн та сæ тых – сæ зæрдæты. Саг къохмæ куы бахæццæ, уæд йæ сыкъатæ пыхсыты нынныхстысты, йæ бон дарддæр згъорын нал уыд, æмæ йæ домбай рацахста. Саг йæ мæлæт куы базыдта, уæд ма йæхинымæры бæргæ загъта: «Цæй æнамонд дæн, цæй æнамонд! Цауд мæм чи фæкаст, уыдон мæ ирвæзын кодтой, мæ зæрдæ кæуыл дардтон, уыдон та мæ мæрдтæм барвыстой».

Арæх афтæ рауайы: нæ зæрдæ кæуыл нæ фæдарæм, уыдон нæ ирвæзын фæкæнынц, тынг кæуыл феууæндæм, уыдонæй та фыдæнхъæл фæвæййæм.

75. Саг

Йæ иу цæстæй чи нæ уыдта, ахæм саг денджызы былмæ æрбацыд æмæ хизын райдыдта. Цы цæстæй уыдта, уымæй касти зæхмæ – тарсти цуанæттæй. Йæ куырм цæст та уыди денджызырдæм, ома уырдыгæй фыдбылызæй тас нæу. Фæлæ уыцы рæстаг денджызы фæцæйленк кодтой адæм æмæ саджы æрбахстой. Йæ уд куы иста магуыр сыр, уæд ма хинымæры загъта: «Æнамонд та куыннæ дæн! Зæххырдыгæй бæллæхмæ æнхъæлмæ кастæн, денджызыл та мæ зæрдæ дардтон æмæ мыл сайд æрцыди!»

Афтæ арæх рауайы: фыдбылызмæ чердыгæй не ‘нхъæлмæ кæсай, уыцырдыгæй фæзыны.

78. Ленкæнджытæ

Адæм фæцæйленк кодтой науы. Былæй куы адард сты, уæд æвирхъау тымыгъ сыстад, æмæ, гыццыл-ма бахъæуа, нау ма фæдæлдон уа. Чи дзы бадт, уыдонæй иу аралло сита, йæ дзауматæ скъуыдта, йæхимæ адæмы æрыхъусын кодта, уæларвтæн куывта, æнæфыдбылызæй, дам, куы баззайæм, уæд уын стыр нывæндтæ фæкæндзынæн. Тымыгъ банцади, денджыз æрсабыр, æмæ адæм фырцинай кафын, зарын байдыдтой. Фæлæ сын науы хицау тызмæгæй загъта: «Цины сахат дæр хъуамæ нæ зæрдыл дарæм, тымыгъ та иуафон ногæй кæй систдзæн, уый!»

Æмбисонд амоны: æнтыстытыл æгæр цин кæнын никуы хъæуы, уымæн æмæ сомбон цы ‘рцæудзæн, уый ничи зоны.

ЦИТАТÆТÆ

* * *

Достоевский кæй кой кæны, уый ура-патриотизм нæу, фæлæ æцæг уырыссаг патриотизм. Дæ мады уарзыс, фæлæ йын уыныс йæ аиппытæ дæр æмæ дæ фæнды, цæмæй хуыздæр цæра. Æмæ хъызæмар кæныс. Хъызæмар кæныс дæхи царды охыл нæ, фæлæ дæ мады, дæ бæстæйы охыл. Патриотизмæн, мæнмæ гæсгæ,

дыууæ цæсгомæ ис: æз сæрыстыр дæн Уæрæсейæ, фæлæ йын уынын йæ худинагтæ дæр. Уыцы æнкъарæнтæ уынын нæ фæсивæдмæ дæр. Уыдонæн сæ патриотизм сыгъдæгдæр у мах, ома хистæрты, патриотизмæй.

* * *

Иудадзыг маæ фæрсут: бæстæйæн æнцон у ныры фæсивæдимæ удхар кæнын? Фæлæ бафæрсæн ис æндæр хуызы дæр: æмæ фæсивæдæн хистæр фæлтæримæ цæрын æнцон у? Мах сæ истамен хъæуæм? Сæ Фыдыбæстæ кæй ныууадзынц, уым мах ницы аххосджын стæм? Æдзухдæр дис фæкæнын, нæ кæстæртæм, мæнæ фæсдзæуинтæм цы цæстæй кæсай, ахам цæстæй кæй кæсæм, ууыл. Раст цыма нæ мулк, нæ исбон сты.

*Юри Вяземский, историк,
фыссæг, философ, полиглот.*

* * *

Журнал «Форбс»-ы бæрæггæнæнтæм гæсгæ «Газпром»-ы хицау А. Миллеры афæдзы мызд у 25 милуан доллары. Уыйбæрц æхца фаг уаиккой, загъæм, Ивановы облæст æнæхъæнæй газификаци скæнынæн. «Газпром»-ы правленийы цы 17 уæнджы ис, уыдонæй алчидæр йæ афæдзы æфтиагты æмбис иумайаг хъуыддаджы охыл куы снывонд кæнид, уæд уыцы æхца та фаг уаиккой газы ног хæтæлтæ дæс облæстмæ бауадзынæн.

* * *

«Газпром»-ы хицауттæ ныртæккæ цы мадзæлттæ æмæ темпытæй кусынц, афтæмæй Уæрæсе æнæхъæнæй газификаци кæнынæн бахъæудзæни 211 азы.

Аргументы недели, 2014, №46

БАЗЫРДЖЫН НЫХÆСТÆ

* * *

Фыд-зæрдæ адæймагæн срастгæнæн нæй. Чи зоны, йе ‘ддаг бакаст аива, фæлæ йæ удыхъæд, йæ зондахаст баззайдзысты, цы уыдысты уымæй.

Эзоп, нæ эрæйы агъоммæ VII æнус.

* * *

Адәймаджы фендәрхуызон кәнын а дунейыл никәй бон у.

Агатә Кристи, XX әнус.

* * *

Цард зын хәссән у, фәлә уәхи бынтон буц әмә ләмәгъ ма хонут! Мах не ‘ппәт дәр итгәг хорз нәл әмә сыл хәрджитә стәм.

Фридрих Ницше

* * *

Дә буарәй дә удән чырын ма араз.

Пифагор

* * *

Сылгоймаг у, цъыф суәвынмә йә былыцъәрттә чи хәры, ахәм әлыг.

Виктор Гюго

* * *

Хәрәджы нәмын йә бон кәмән нәу, уый йын йә саргъ нәмы*.

* * *

Калмәй бәндән нә гуыры.

*Гай Петроний Арбитр,
ромаг фыссәг, нә эрәйы I әнус.*

* * *

Фыссәг хъуамә оригиналон уа, науәд ын фыссәг схонән нәй әппындәр.

Элиас Канетти

* * *

Цәугәдәттә, стәй әвзәр хицауад цы бәстәйы ис, уым уәле фәленк кәнынц, әппәты рогдәр цы у, уыдон.

Бенджамин Франклин

* Зәрдыл әрләууы ирон әмбисонд: «Кәмәндәр йә бәхыл йә бон нә цыд әмә йә саргъ надта».

* * *

Царæгойтæм ис иу фæзминаг миниуæг. Зæгъæм, домбай, æндæр домбайæ тæрсгæйæ, йæ цагъар никуы суыдзæни, бæх та – æндæр бæхы цагъар.

Мишель де Монтень

* * *

Дзурын чи нæ зоны, уый карьерæ не скæндзæн.

Наполеон I

* * *

Намыс цардæй зынаргъдæр у.

Фридрих Шиллер

* * *

Зæхх бæз-бæз кæны, семæ ныхас кæнай, уый аккаг дæр чи нæу, ахæм адæмæй.

Вольтер

* * *

Ныфсытæ сты, зæрдæйæн аскъуыйыны фадат чи нæ дæтты, ахæм тæлытæ.

Томас Фуллер

* * *

Дæхицæй буц ма у, дæ рæсугъд буармæ кæсгæйæ. Рæхджы дзы фæхицæн уыдзынæ, калм йæ зæронд цъарæй куыд фæхицæн вæййы, афтæ.

Кабир

АНЕКДОТТÆ

* * *

– Чи дæ, чи?
 – Депутат.
 – Æмæ дæм худинаг нæ кæсы! Къæдзæхыйас лæг куы дæ, уæд исты куыстыл цæуылнæ ныххæцыс?!

Журнал «Сатирикон», 1908

* * *

- Дæ фыд чи у?
- Советон Цæдис!
- Дæ мад та?
- Коммунистон парти!
- Æмæ дæ цы суæвын фæнды?
- Мад дæр, фыд дæр кæмæн нæй, ахæм сидзæр!

* * *

Уæрыкк цæугæдоны был æрлæууыд æмæ агуры, иннæ фарсмæ кæуылты бахиза, ахæм тæнæг бынат.

– Гъе, уæлæ Уæрыкк, – дзуры йæм донæй Кæфхъуындар, – рацу, ме рагъыл сбад æмæ дæ æз баласдзынæн.

– Нæ, бахæрдзынæ ма.

– Ныр цытæ дзурыс? – тæргайхуызæй загъта Кæфхъуындар. – Ахæм æнаккаг ма æнхъæлыс? Фыццаджыдæр, æз æфсæст дæн, дыккагæй та, иугæр дзырд куы раттон, уæд æй ницы хуызы фæсайдзынæн! Махмæ, кæфхъуындартаей зæгъын, намыс фесафынæй фидиссагдæр хабар ницы ис!

– Уæдæ мын дзырд дæттыс?

– Дæттын. Мæ дзырдæн хицау куы нæ разынон, уæд ма Хуыцау авддæлдон фæкæнæд!

Уæрыкк ыл баууæндыд æмæ йе рагъыл бабадти. Доны астæумæ куы бахæццæ сты, уæд Кæфхъуындар фæныгъуылд æмæ Уæрыччы бахордта. Стæй былгæронмæ раленк кодта. Уым æм зæронд Уæртджынхæфс уайдзæфгæнæджы цæстæй куы ракаст, уæд хъынцъымгæнæгау загъта:

– Цы бакæнон? Ахæм фаджыс дæн æмæ...

* * *

Цæугæдон. Уæртджынхæфс дзы фæленк кæны, йе рагъыл та – Калм.

– Аппарин æй æмæ мыл куы фæхæца, – хъуыды кæны Уæртджынхæфс.

– Фæхæцин ыл æмæ ма йе рагъæй куы раппара, – хъуыды кæны Калм.

Иуварсæй кæсгæйæ та афтæ зыны, цыма дыууæ сылгоймаджы хæларæй цæрынц.

* * *

Цады был сә фәллад уадзынц гуырдыаг, сомихаг әмә азербайджайнаг. Сә цуры – сән, физонджытә...

Уалынмә чысыл әддәдәр әрбадти тәхгә тәбәгь. Гуманоид дзы рахызт әмә дзуры:

– Мах планетәйыл дзәнәт и. Мә фарстытән мын раст дзуапп чи радта, уый мемә аласдзынән.

Гуырдыаг: – Әз фыццаг!

Гуманоид: – Фондзмә фондз куы бафтауай, уәд цас уыздәни?

Гуырдыаг: – Дәс!

Гуманоид: Фесгуыхтә, гуырдыаг, марадз, бахиз тәбәгьмә!

Гуманоид дзуры азербайджайнагмә: – Дәсмә дәс куы бафтауай, уәд цас уыздәни?

Азербайджайнаг: – Ссәдз!

Гуманоид: Ды дәр фесгуыхтә, азербайджайнаг, бахиз тәбәгьмә!

Гуманоид дзуры сомихагмә: – 4 597 892 ахатт кән 2 894 560. Цас уыздәни?

Сомихаг ахьуыды кодта, стәй афтә: – Ара, әфсымәр, кәд дә тәбәгьы бынәттә нал и, уәд афтә зәгь, әндәр мә цы хьазыс?!

ОЛИГАРХЫ ФЫН

Уадз хонәнт мә әлгьаг, фәлитой, мәнг:

Мә уд, мә дзәцц – әхца, хәзнатә, исбон.

Фын федтон дысон: а Зәхх баци мән

Әмдымбыләй, мә хьәбысмә йә систон.

АВИЦЕННӘЙЫ ДЫРӘНХЪОНТӘ

1

Зәгьынц: сә мыггаг у уәздан.

Уәд ай куыд фәгуымыдза зондәй?

Æфсарм æм нæй, нæдæр æм фарн,
фæлæ нын амоны бæрзондæй.

2

Цæуын æрфæндыд раст фæндагыл дæу,
Уæд сау лæгтимæ макуы кæн быцæу.

3

Куырмæн нæ ахсы хуры рухс йæ цæст.
Вæййы рæстдзинад зондцухæй æмбæхст.

* * *

<i>Шеф-редактор</i>	<i>Ирида КОДЗАТИ</i>
<i>Корректор</i>	<i>Заира КАРАЦЕВА</i>
<i>Дизайн</i>	<i>Залина ГУРИЕВА</i>
<i>Компьютерный набор</i>	<i>Марина КИРГУЕВА</i>

*Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по РСО-Алания.*

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00107 от 10 декабря 2014 г.

*Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.*

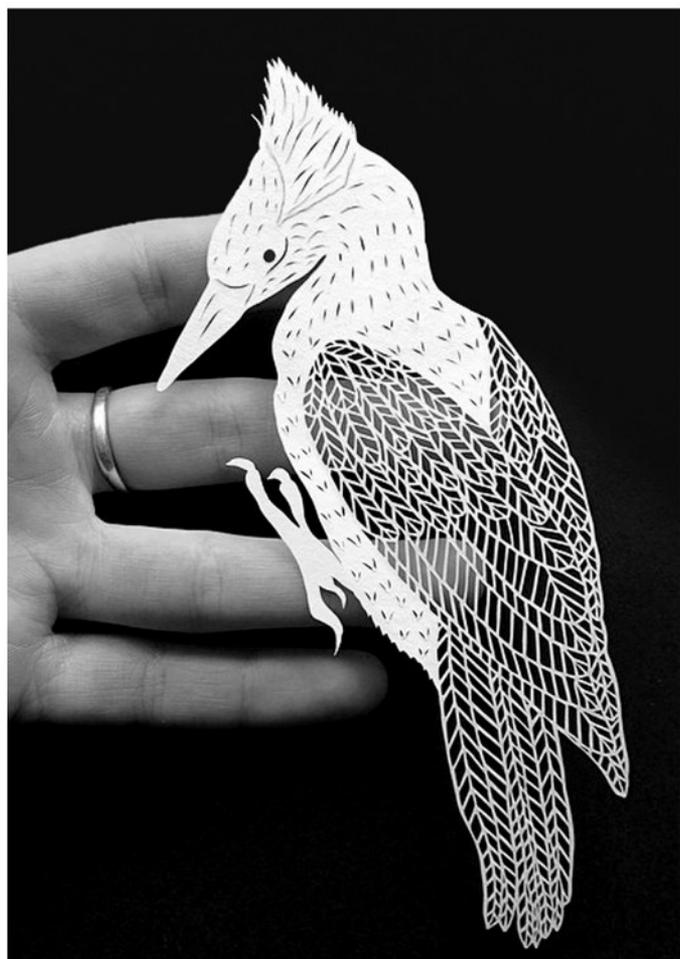
*Журналмæ цы кæухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

*Учредитель и издатель:
Министерство культуры РСО-Алания.
362040. г. Владикавказ, ул. Джанаева, 20.*

*Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru; http://www.mahdug.ru.
Тел.: гл. редактор – 25-09-64; ответсекретарь, отдел прозы – 25-20-52;
отдел поэзии, корректор – 25-09-74; бухгалтерия – 25-22-47.*

*Подписано к печати 15.04.15. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта МузI. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1100 экз. Заказ № 172. Цена свободная. Выход из печати 30 апреля 2015 г.*

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

Индекс 73247